

TARTALOM:

Szépirodalom

Czniki Ferenc – A lóverseny	3
Barna T. Attila – November baglya mellemen	5
Szil Ágnes – Velem a legjobb	6

Dürer

Földényi F. László – Megnyitóbeszéd	9
Végh János – Dürer Apokalipszis-sorozatáról	17

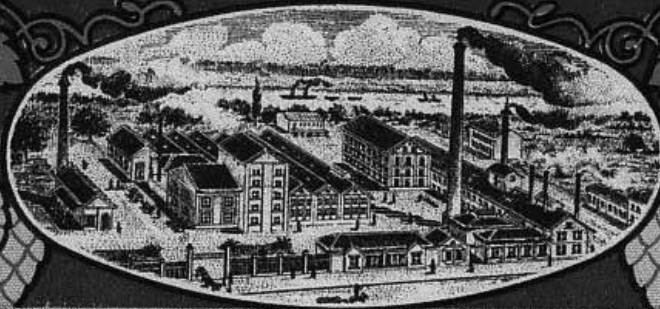
Holokauszt

Könnyek nélkül sírtunk – Beszélgetés Katona Ágnessel	24
Saul fia – Interjú Szűcs Edittel	33

A sör

Tózsza-Rigó Attila – Városok a sör és a bor „határán”	39
Szántó Izabella – A pannonhalmi sörfőzés kezdetei (1701–1786) és jelenkori újjáteremtési lehetőségei	51
Karnis Gabriella – „Tradíció és innováció”	57
Tar Ferenc – Sörgyáros dinasztia Keszthelyen	64
Katona Csaba – Borivó németek, sörivő magyarok?	73
Katona Anikó – „Hódító körútra indul...” – emblematikus sörplakátok	78
Fazekas Csaba – Sörpártok esete a nagypolitikával Közép-Kelet-Európában	78

A borítón látható képeket a Magyarországi Sörcikkgyűjtő Klub archívumából kaptuk.

APATINSKA I KULSKA PIVOVARA
JOSIPA AMANA D. D.
AMAN JÓZSEF APATINI és KULAI JOSEF AMAN APATINER u. KULAER
SÖRGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG BIERBRAUEREI ACT. GES.

*Dvostruko
sladno pivo
Dupla maláta sör. Doppelmalzbier*

Czinki Ferenc

A LÓVERSENY

Részlet *A pozsonyi metró című tárcasorozatból*

Van egy szék és egy asztal a pozsonyligetfalui lóversenypálya főbejáratánál, a zöld konténerek mellett. Az asztalon nagyalakú, vastag, kockás fűzet. Az asztal fölött szürke bádogtető. Negyven éve teszik ki ide minden reggel és viszik be sötétedéskor, zárás után. Ha nincs futam, akkor is. Ma nincs futam. Egyedül botorkálok végig a gerendákból ácsolt büfék között, az alacsony lelátók alatt. Kikönyökölök a pálya drótkerítésére. A jókora zöld táblán, krétával felírva, az előző vasárnapi futamok befutói. Hasznos statisztika lenne a következő alkalomra. Ha értenék belőle bármit. Ha mutatkozna következő alkalom. A tábla mellett apró színpad, kisiskolás néptáncsoportok fellépőhelye a vasárnapi családi délutánokon, a futamok szüneteiben. A bádogasztalokon kiloccsant sörök, zsömlébe töltött hagymás húsok zsírfoltjai száradnak a tavaszi délelőttben. A történetet a pályaszéli ivóban szedem föl. Nincs sok köze az eddigiekhez, de azért lelkiismeretesen lejegyzem. Párhuzamos események. Azon a május elsején más is történik, nem csak adatközlőm megmagyarázhatatlan esete a Lipa kocsma közelében. Ugyanaznap délelőtt, a negyedik galoppfutam hajrájában ugyanis valóságos csoda esik meg a ligetfalui lóversenypályán. Akkorra már szó szerint tombol a tavasz. A reggeli, békés időjárás haragossá, szelessé, teljesen kiszámíthatatlanná válik. Csattognak a kifeszített sátoztetők, lengnek a jókora nyárfák a pálya szélén, mintha éppen ketté akarnának törni. És a látóhatár is jócskán lecsökken. A nyárfák szürkésfehér, vattaszerű termése valósággal elárasztja a pályát, a pálya környékét, egész Ligetfalut. Nincs menekvés. Mindent elfed, kavargó a szélben a vatta. A teraszokon söralátéteket szorítanak a korszok tetejére, a büfések becsukják ablakaikat, a gyerekeket fedett helyre viszik, a néptáncelőadást le akarják fűjni. Egyedül a zsokek készülődnek a negyedik futamhoz rendületlenül, felsorakoznak a startvonalhoz, lovaik hátáról söprik le a sűrű vattaréteget. Az állatok nyugtalanok, prüszkölve toporognak a fűben. Vészjósló május elseje. A szél úgy süvít, hogy a zúgás végül egyetlen magas, sípoló hanggá áll össze, míg aztán az is megszűnik. Légnyomásos délelőtt, szürkésfehér hályog a városban. Hogy valami történni fog, kétségtelen. Valami szétfeszíti ezt a hetvenes évek eleji május elsejét. Közben még egy korszok Topvart rendelek, mellé borókapálinkát töltenek, noha nem emlékszem rá, hogy kértem volna. A kocsma fapadlója frissen felmosva, csillog a nedvesség a kopott lakk fölött. Fekete foltok barázdálják a fát, örökkévaló szeszfoltok. Nem kérdezek, ma nem. Az a néhány délelőtti törzsvendég magától araszol egyre közelebb a pulthoz, zsebeikbe bevarrva az emlékezés darabkái, egyszerre tör elő minden, egymás szavába vágnak. Nem mindegyiküket értem pontosan. Nincs közös megegyezés a futam időpontjáról, sem a zsokek nevééről, de arról sem, hogy melyikük tartózkodott ott valóban a pálya szélén a vattaviharban, hogy aztán hitelesen elmesélhesse a történeteket

negyven évvel később egy szűkszavú magyar idegennek. Látszólag nincs itt megegyezés semmiben, de a befutóra, vagyis ami ahelyett történt a futam végén, mindenki emlékszik, halálpontosan. Egyet villan fölöttünk a mélysárga villanykörte, a hűtő motorja beindul, és egy üres busz húz el az épület mellett, mielőtt végképp beleveszünk az anekdoták sötétjébe. Dolgozik itt akkoriban, negyven évvel ezelőtt, egy nyugdíjas pályagondnok, vagyis nem dolgozik, csak bejár. Minden reggel kiül a bejárathoz kockás füzetével és kék töltőtollával, favonalzójával sorokba rendezi az aznapi futamokat. Ha szünnap van, tanulmányozza a korábbi heteket, éveket. Évtizedeket. Ami ezen a pályán megtörtént, annak nyoma van a füzetben. A férfi aggastyán, a kora meghatározhatatlan, már nincs senki a pálya körül, aki emlékezne arra az időre, amikor még valóban dolgozott. A füzet első lapjai olyan időkbe nyúlnak vissza, amikor talán még nem is élhetett. Azon a napon, a negyedik futam elrajtolásakor a lelátó alján, a drótkerítés mellett áll. A biztos befutó megnyugtató tudatában. Kezében átnedvesedett papírfecni. Innentől pedig csak képek vannak meg: egy férfi az egyik vasasztalnál húsos, vastag alkarjára könyököl, az óráján megcsillan a fény; a gyermeknéptánckör műsora félbeszakad a dobogókból összerakott színpadon; a befutónál áthajol egy öltönyös férfi a korláton, a stopperét lóbálja; valahol exponálnak, hallatszik a kattanás, és mintha látszana a villanás is, de közben szürkül, fehéredik a látóhatár, és szűkül, sűrűsödik minden hang is. Elviselhetetlenül süvít a szél. A pályagondnok nem is tudja, hogy vajon a bódultságtól vagy a félelemtől kezd-e el remegni. Elindul a futam: tompa sípszó, még tompább patkódobogás, egybefüggő moraj a lelátókon, mint egy gyártósoron. A gondnok suhanó ballonkabátja, amint a befutó felé rohan. Egy lány alakja a büfé púposodó, csattogó ponyvája alatt. Nem hallani a hangját. És arról, ami ezután következett, még évekig nem beszéltek az emberek, mert nem beszélhettek. És ma már leginkább azért nem beszélnek, mert senki nem hinné el nekik. Pedig ha mesélnének, ahogy most, a bőbeszédűvé lett törzsvendégek, akkor minden bizonnyal olyanokat mondanának, hogy abban a pillanatban, amikor a nyárfaszöszöktől hirtelen fehér lett minden és semmi, de semmi nem látszott már, de még a lovak prűszkölése is abbamaradt, nos akkor mintha megnyílt volna a föld. Vagy az ég. És ha a föld nyílt meg, akkor minden bizonnyal a lovak, a zsokék, a teljes mezőny egy alagúton át egészen az Úttörőpalotáig, de még az is lehet, hogy egészen Moszkváig futottak, de akárhogy is, soha többé nem látta őket senki. Vagy ha esetleg az ég nyílt volna meg fölöttük, és ezt a lehetőséget se vessük el teljesen, akkor amíg a nagy fehérségben nem lehetett látni semmit, talán éppen a Jóisten nyúlt le értük, hogy aztán valahol Amerikában, a Colorado-völgyben ejtse le őket, ahol azóta is vidáman csurgatják a francia pezsgőt a zsokék, de nemcsak egymás szájába, hanem még a lovak pofájába is. De ahogy a lovakat és a zsokékat nem látta senki, úgy erről az esetről sem beszéltek soha többé. Csak nyugdíjas pályagondnokunk tartotta magát jó darabig a sztorik valamelyikéhez, attól függően, éppen kivel beszélt; meg ahhoz, hogy amikor odaért a pálya széléhez, a nagy fehérségben, miközben legalább két korszónyi sörnek megfelelő szösz nyelt le teljesen érthető izgalomban, még látta a befutót, a befutóját, Kolorádóbogár, Vöröspezsgő, Utolsóvacsora, a három lova nedves, még éppen feketedő orrát, amint eltűnnek a pozsonyi lóversenypálya alatt megnyíló végtelen sötétben.

Barna T. Attila

NOVEMBER BAGLYA MELLE MEN

Acsádi Rozáliának, a Láncok, láncszemek költőjének

szól a kuvik, sikolt ablakom alatt, hallod, nagyanyám, nem tudok aludni, halottak napja jön, forgolódom, rikolt a kuvik, ráz a vonat, dülöng, zakatol, ott visz el a felsőgödi temető mellett, hazamegyek, megint hazamegyek a ledózerolt faluszéli házba, a Verseny utca 17. alá, ülök a konyhaasztalnál kilencévesen, fénylik az abrosz, te a sámlin hajladoszol a sparhelt mellett, morzsolod a kukoricát, pattog a csend, ébredő tűz nyújtózik, morog, tél van, a sötét szobában nagyapám köhög, fullad, zihál, verejtékeznek, nyomja a dunyha, hallod, hogy köhög, emlékszel, mit álmódott az éjszaka, az erei kígyókká változtak a bőre alatt, sziszegve tekergőztek, üvöltésére riadtunk, huhog a kuvik, huhog, huhukol, emlékszel a nyári délutánra, mikor váratlanul hazajött a szanatóriumból, Budakesziről, mint negyvenötben a hadifogságból, sikerült megszöknie, mielőtt indult a transzport Szibériába, akkor késő este zörgette meg az ablakot, most napsütésben jött a kerten át, lötyögő zakóban, mosolyogva, megláttad a nyitott konyhaajtóból, sikoltott a lábas a kövön, kezed összecsapta, jaj, apu, hát te, apu, megálmodtam, jaj, Istenem, hogy hazajössz, itt vagyok, anyu, mondta halkán, megebédelt, utána kinyújtózott a méhkaptárak tetején, az újságot arcába borítva szunyókált egy órácskát a zümmögésben, huhog a kuvik, huhog, visít, forgolódom, a muslincák, nagyanyám, a muslincákra emlékszel-e, azon az őszön megszállták a házat, ellepték a falakat, Szűz Máriát az ágy felett, Mária arcán fekete szeplők, fekete volt a mennyezet, muslinca mindenütt, örvénylettek lomha rajokban, kavarogtak, törlőronggyal hajkurászta a dögöket, csapkodtál forogva, szitkozódva, emlékszel a vakondtúrásra, amire a sufniben bukkantál, rémülten hánytad a keresztet, olyan volt, akár friss sírhalom, sikolt a kuvik, nem alhatom, és eljött, el, az a reggel, hiába mondtad neki, apu, ne menj az udvarra, ne menj ki a hóba, egy szál hálóköntösben kiment, mikor visszajött, megtántorodott, úgy zuhant az ágyba, kiabálni kezdett, kendőt kapva rohantál a doktor úrért, a sarokban egyszerre robbant fel két teli borosüveg, a halál hívta mulatni nagyapámat, rikolt a kuvik, nem tudok aludni, emlékszel, megérkeztem az iskolából másnap, a verandán vártál, meghalt, mondtad, a mentőautóban, mire beértek vele Vácra, meghalt, mondta a kopár decemberi udvar, meghalt, mondták a csupaszkörtefák, meghalt, mondták a néma méhkasok a hóban, szól a kuvik, huhog, hallod a kuvikot, jönnek a baglyok, meg a majmok, ágyba így zavartál, emlékszel-e, eredj aludni, jönnek a baglyok, nem hittem el sosem, de most november itt ül mellemem, november baglya mellemem ül, rikolt, hallod, körülvettek engem az ősznek sóhajtásai és könyörgései, körülvettek a temetők, körül, fekszem álmatlanul, omlik alá, pereg zizegve, pereg egyre rám az éjszaka keserű nyírka, hull, hull nyitott szemembe, nagyanyám

Szil Ágnes

VELEM A LEGJOBB

Jól ki kell tartani az utazótáskát, ha nem akarjátok, hogy kurvának nézzenek benneteket, mondta Jóska bácsi, aki katonakorában, egyenruhában nem sokat állt az út mellett, rögtön felvette egy arrafelé pöfögő Moszkvics, fékezett a Zil, sőt, még a farmotoros Ikaruszok is megálltak, ha nem volt a fedélzeten ellenőr, és eljuttatták a kiskatonát a legközelebbi laktanyáig, vagy akár egy távolabbiig is, mindenki megértő volt, vettek a fiúnak egy kávét a kúton, úgy lökték tovább, mert a kiskatonák mindig siettek, mindig az utolsó pillanatban indultak el az anyukáktól, és ha volt, akkor a szerelmektől. Ezek már nem mennek sehova, mondja Józsi bácsi, biccent az egytűdejű diszkópatkányok háza felé, itthon döglenek, de a bokrok mögött, a nádasban széthányják az injekciós tűiket, tegnap is kihívta rájuk a rendőroket, nem is tegnap volt már, hanem ma hajnal, nyitott ablakkal üvöltették a zenét, ott fetrengtek egymás hegyén-hátán, be lehetett látni, pedig február van, ezek aztán itt rohadhatnak meg, a rendőrök be se mentek, mert nem történt szerintük semmi érdemleges.

A két lány a tengerhez indult, aztán rájöttek, hogy jó lesz nekik a Balaton, utána meg, hogy közelebb van Aggtelek, át se kell menni az egész országon, hanem csak felvitorlázni valami autóval a hegyekbe. Autójuk nem volt, pénzük se nagyon, így aztán stoppolni szándékoztak, leinteni a kocsikat, de semmit nem akartak adni cserébe. Egy szőke lány volt, az Oroszlán jegyéből, meg egy fekete, az Ördögfattyá, egyikük innen a húszon, másikuk a huszonötön.

Amikor kiálltak az út mellé, fejcsóválva hajtottak el mellettük a családayák, két vadász, dzsippel, és néhány gyors, sportosabb kocsit, amelyekben nem is reménykedtek, hogy megállnak. Tudták, hogy nem szabad későn indulni, mégis valahogy halogatták az elindulást, megkenték rendesen a kifliket, hogy ne maradjon a szélükön vaj nélküli felület, teát főztek a kiöblített pillepalackba, kitettek mindent a hátizsákból, ami nem volt, nem lehetett fontos a következő néhány napban. Most meg ott álltak az út szélén, egy reménytelen félórát, a benzinkút kifelé vezető öblében, mire fékezett egy kisbusz, megtömve néppel és sok-sok csomaggal. Olyanok voltak, mint egy vidám indiai társaság, nevetve integettek, hogy befelé-befelé, terelték őket hátrafelé, egy szót sem beszéltek magyarul, sem semmiféle civilizált, európai nyelven. A sofőr egy ezerszer összehajtott térképet mutatott, a Kecskemétet bökölte, és hangosan nevetve kérdezte kézzel-lábbal, hogy megfelel-e, a két lány meg bólogatott, hogy jó lesz, jó lesz. Úgy tűnt, mintha hetvenen lennének, főleg asszony és gyerek, mentek vásárolni valami nagyáruházba, ki tudja, miért Magyarországon, persze nincsenek csak tizenvalahányan. A mellettük ülő, ablakhoz szorult kiskamaszlány elővesz egy zacskó csipszet, itt kaphatta a kúton, azzal kínálja őket, amíg suhannak észak felé. Az anyák középkorúak, egyikük sem gyanakvó a két újjal szemben, előszedik a parfümöket meg a spréket, ezek is új szerzemények, kapják le egymás után a kupakokat, fújnak, és hamarosan összekeveredik a sok illat a kocsiban, le kell húzni az ablakot, előtte azonban még jól befűjják Ördögfattyát, aki allergiás hónapokban az alkoholra, de persze nem mondja, csak udvariasan bólogat a tolakodó illatokra, most már szinte ők is a falka tagjai. Kecskeméten megkérdezi a sofőr, merre mennek tovább, Oroszlán mutatja a következő várost, és bár nem

esik útba, a férfi arrafelé kanyarodik, kiviszi őket a központból, leteszi egy benzinkútnál. A kamaszlány, aki egész úton nem szólt egy szót sem, megkérdezi, nem mennének-e mégis velük, persze, csak gondoljuk, hogy ezt kérdezi, mert mondhatja éppen azt a maga nyelvén, hogy ánégyszetpluszbénégyszet, de egyáltalán nem olyan a dallama, mi azért tudjuk, mire vonatkozik a kérdés, de a szőke meg a fekete kiszáll, kedvesen és a helyzethez illő vidámsággal megköszönik a fuvart, Oroszlán elővesz egy olcsó konyakosmeggyet, odaadja a vezetőnek, aki ismét csak derűsen integet, és hátraadja valakinek a csokit.

Ördögfatty a következő benzinkút végében leveszi a pólót, lemossa magáról a spré maradványait, amelyek addigra beleégtek a bőrébe, vizes lesz a melltartó, pár percig hűt is ebben a korán jött, májusi kánikulában. Egyiküknél sincs mobiltelefon, megbeszélték, hogy elvágják magukat a külvilágtól, csak saccolja, hogy tíz felé járhat, jó lenne egy kávé, de mire megnézi a sápadt, háromszögre vágott, egyenként csomagolt csodaszendvicseket a hűtővitrinben, Oroszlán odavisz neki egy gőzölgő műanyagpoharat. A jól öltözött, ötvenes úriember vette, mindkettejüknek, aki azt hiszi, most valami nagyon jó fog történni vele, így aztán elviszi a lányokat tovább, észak felé, a pöpecre takarított csodakocsiján. Amikor várakozásteljesen rákanyarodik előbb egy szélesebb, aztán egy keskenyebb mellékútra, a lányok elkomorodnak, elcsöndesednek, és amikor megáll, ismét hangosabbak lesznek, és elmagyarazzák, kinek mi jár. Neki társaság, nekik meg utazás. A férfi kiabálni kezd, és kidobja őket. A nap magasan áll, elég messzire eljöttek azért mégis, igaz, nem feltétlenül a cél felé, kicsit keletebbre kerültek, most meg itt állnak, rohadtul a senki földjén, ki tudja, mikor jön autó errefelé legközelebb.

Előkerül a tea meg a kifli, és már félig meg is eszik, amikor elmegy egymás után két autó is, mindkettő piszkos, a mellékúton, eszükbe sem jut stoppolni, de a harmadik mégiscsak visszatolat. Fiatal, erőteljes férfi, rozszant kocsi, a hátsó ülésen kopott pléd takarja a kárpitot. A sofőr keveset beszél, Ördögfatty ül előre, most ő a soros, Oroszlán hátul próbálja gondolatban lemosni magáról az előző férfi keze nyomát. Mit dolgozol, kérdezi Ördögfatty, a fickó halál komolyan vezet, humora semmi, ilyenek a kommandósok a filmekben. Találd ki, válaszolja a fickó, nézi közben a tükröket, kémleli, még Oroszlánt is végigvizslatja, amennyire tükörből lehet. Katona, mondja Ördögfatty, de nem trafál bele, idegenlégiós, suttogja a foga között a férfi, nagy gonddal kanyarodik, megválasztja az ideális ívet, a fekete lány kapaszkodik, arcán egy félderűs mosoly, Oroszlánén már nincs, mert most csúszik ki a kés a pléd alól: húszcentis pengéje van, húsz centi Oroszlán nagyaraszta. Asszem, letértünk, mondja a szőke, szeretnénk kiszállni, a férfi furcsán néz, bekanyarodik egy útba eső parkolóba, kiadja a lányok hátizsákját. Az arca feszült, lecsapja a csomagtartó fedelét, visszaül, elhajt. Ott áll a két lány megint egy országúti büfé előtt, felírva rá öles, otthon barkácsolt betűkkel, hogy Kata pultja.

Van olyan is, hogy Anyád pitája, mondja a jól öltözött nő a terepjáróval meg a két kisgyerekekkel, de nem veszi fel őket, azt mondja, ne haragudjanak, de sosem szokott, férfiakat pláne, és ha valaki megállítaná, mondjuk elé ugorva itt a vadveszélyes, kátyús mellékúton, hát rükvercbe tenné a kocsit, aztán tűnés, tolatna vissza Kecskemétiig. Vesz azért Oroszlánéknak két kávé, még korai az előző után, de nem akarják visszautasítani. Egy nyergesvontató áll meg a kirakat előtt, vörös hajú, fiatal férfi kászálódik le belőle, azt figyelik mind a hárman, még a két, fonott hajú kislány is, nagyot köszön a srác, három mondat, és már mindenki imádja. Az asszony lesüti a szemét, fizet, aztán kihúzza maga után a gyerekeket, köti be

őket a gyönyörű autó hátsó ülésén. Amikor a volán mögé ül, már nevet, látják, amikor a lehúzott ablakból kedvesen visszaint.

A sofőr megissza az eszpresszót, kikér még egy kéliteres, mentes vizet, és odaszól a lányoknak, hogy ritka jó itt a kávé. A pultos elmosolyodik, megcsóválja a fejét, és törölgeti tovább a poharakat. Megjegyeztem ám a rendszámot, ha valami történne velük, emeli fel a szemöldökét, és a fiú azt mondja, hogy nem, nem történik semmi, ma szerda van, neki meg a kedd a sorozatgyilkos napja. A két lány nevet. Merre mészt, kérdezik meg a fiút, és gyorsan rájönnek, hogy nincs olyan messze a céltól az a Kazincbarcika.

Még bemennek a mosdóba, ki tudja, meddig kell majd tartogatni, és a fiút Benedeknek nevezik el. Egy hatalmas nápolyi masztiffot kötöttek a bejárat melletti oszlophoz, a két lány ott próbál elsurranni mellette, Benedek odanevet, és odadobja a kutyának a hot-dog maradékát. Mindhárman felkapaszkodnak a vezetőülésbe, Oroszlán középre, aztán a monstrum kigördül az útra.

Játsszuk azt, mondja Oroszlán, hogy nem mondjuk meg a nevünket, nem mondunk semmiről igazat, és Benedek belemegy, azzal a kikötéssel, hogy a lány megadja a telefonszámát. Ördögfattya mosolyog, most ő pihenhet, a fenekét előrecsúsztatja az ülésen, a lábát meg felteszi a kesztyűtartóra, éppen elfér, kicsi a lány. Poros minden, két-három odadöglött lepke hullája csúszik az íveltebb kanyarokban, Ördögfattya elővesz egy zsebkendőt, azzal fogja meg őket, aztán a dögöket beledugja egy használt nejlonzacskóba. Benedek szomorúan felnyüszít, hogy azok voltak a kedvenc lepkéi, a kabalák, mostantól örök boldogtalanságra van ítélve. Oroszlán felfirkantja a számát a fiú jobb kezére, éppen nem kell sebességet váltani, egyáltalán nincs tudatában, hogy ölébe vont egy sóvár férfikezet, amelyről két nap múlva majd végleg lekopik a szám.

Hová mentek végül, kérdezi Benedek, és Oroszlán azt mondja, hogy Velembe, mert Velem a legjobb. Az nem épp a közelben van, jelenti ki a fiú, aztán csöndben mennek vagy ötven kilométert. Lassan elered a halk májusi eső, szépen áztat mindent, a szántóföldeket meg a bádognakrisztusokat az útszéli kereszteken, aztán a távoli hegyek lassan közel kerülnek. Nagyon elhalkultatok, mondja Benedek, és bekapcsolja a rádiót, és együtt éneklivel vele, hogy hétvégén majd felmegyünk a hegyekbe.

Kazincbarcikán valami vegyipari telepre jönnek, de előtte a fiú elviszi a két álmos lányt a központig, ameddig egyáltalán egy ekkora autó elmehet. Derűsen búcsúzkodnak a sráctól, aki megígéri Oroszlánnak, hogy majd megkeresi. Ördögfattya mosolyogva áll kissé távolabb, ismeri Oroszlánt, mit szokott csinálni, amikor megemeli az egyik szemöldökét. Egy turkálóba mennek, mert majdnem megfagynak, itt már szakad az eső, de ők boldogok. Még hat kilométert kell gyalogolniuk, nagyjából az erdőn át, de műúton, hogy célba érjenek. Egy ifjúsági szálláson kapnak helyet, emeletes ágyakon, a szomszéd szobában egy fiúcsapat. Elhelyezkednek, felveszik az olcsó, mosatlan göncöket, amelyek újonnan se nézhettek ki valami jól, mindketten dideregnek, Ördögfattya lenn, Oroszlán felül, utóbbi sóhajtozik: rájöttem, mért neveztük Benedeknek. Én is, mondja a másik: a *Sok húhó semmiért* miatt. Benedeket akarom, mondja megint az egyik. De hát megvan neki a számod, vigasztalja amaz. Hamisat adtam meg neki. Anyám azt mondta, ha egy jegy rossz, már nem boldogul. Lelki szemeink előtt megjelenik Benedek, épp a telefonján nyomkodja csalódottan a gombokat. Ördögfattya felül az ágyban, mert már átmelegedett, megpróbálja a lábára húzni zokni nélkül a sportcipőt. Ne merészelj átmenni hozzájuk, vinnyogja Oroszlán, majd hozzáteszi: vagy eltöröm a lábadat.

Földényi F. László

MEGNYITÓBESZÉD

**a Dürer-metszetek a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből
– Jovánovics György: Egy önéletrajz című kiállításhoz**

Üdvözlök mindenkit. Nem vagyok művészettörténész, sem Dürer-szakértő, de ennek a kiállításnak van egy nagyon szép katalógusa, amit Bodnár Szilvia állított össze, és abban az egyes képekről és sorozatokról sok információt fognak találni; Jovánovics anyagáról pedig, akit a továbbiakban egyszerűen csak Jovának fogok hívni, Mélyi Józsefnek van szintén anyaga. A magam részéről ezért nem fogok képről képre végigmenni a kiállításon, ez nem is lehetséges, ezzel együtt ez a megnyitó rendhagyó lesz, mert két kiállításról van szó. Dürer – Jovánovics: szívem szerint ott állnék valahol a két terem között, és egyszerre beszélnék jobbra és balra, de hát nem lehet, mert a kettő között ott van az A. D. monogram, ott kellene állnom. Ha ugyanis bejövünk, Dürer monogramján keresztül jövünk be, amely egyébként Jován terve és műve. Először tehát itt fogok beszélni, a Dürer-teremben, majd innen átmegyünk a másik épület földszintjére, ott is beszélek egy keveset, majd végül fölmegyünk az emeletre.

A Jován-kiállítás címe: *Egy önéletrajz*. Így, határozatlan névelővel, tehát nem az önéletrajz, nem pusztán önéletrajz, hanem egy önéletrajz, ami már önmagában rejti azt, hogy az embernek több önéletrajza is van, sőt számos önéletrajza is lehet. Magyarán nem lehet pontosan tudni, hogy hol ér véget az, amit saját életemnek nevezek, és hol van az, ahol már mások is beleszólnak és mások felé megnyílnak a határim. És ez az a pont, ahol találtam egy közös nevezőt a két kiállítás között: mind a kettőben, Dürernél is meg Jovánnál is van egy kérdés, ami engem most kifejezetten megragadott, nevezetesen, hogy mi az ember. Pontosabban, mi az én? Körülhatárolható-e, megragadható, vagy inkább képlékeny és folyékony, és ahogyan a XX. században mondja Freud, az én már egyáltalán nem úr a saját házában, és azt se tudja, hogy ki szorította ki őt. Tehát mi az én?

Itt láthatjuk Dürer néhány nagy sorozatát: az *Apokalipszist*, a *Nagy Passiót*, a *Mária életét*, illetve a *Miksa császár nagy diadalkocsiját*. Mellettük itt vannak az önálló lapok, és ezek közül néhányra szeretnék kitérni és kifejezetten fölhívnom rájuk a figyelmüket. Önarcképek itt nincsenek, noha egyébként Dürer számos önarcképet festett és rajzolt. Ott látunk három portrét: három kortárs, *Erasmus*, a nagy humanista, *Melanchton*, illetve *Pirckheimer* portréját. Pirckheimer nagyon jó barátja volt Dürernek, és fönnyaradt tíz levél, amit Dürer írt Pirckheimernek még Velencéből. Ezek magyarul is megvannak, hallatlanul szórakoztató, sokszor már a trágárság határán álló levelek, mert ugye két fiatalemberről van szó, akik nemcsak a művészetről leveleznek, hanem sok minden egyébről is, beleértve még a nőket is. Tehát ott van ez a három portré, a legszélső Melanchtoné, a nagy humanista tudósé, és ezen a portrén van egy latin felirat, ami magyarul így szól:

„Az élő Philipp vonásait Dürer meg tudta festeni, a tanult kéz azonban a szellemet nem.” Nagyon fontos gondolat, hogy a szellemet nem tudta megfesteni. Feltehetően fotografikusan hű ez a portré, és mégis, Dürer úgy érzi, hogy valami nincs benne. Vagyis van valami az emberben, ami láthatatlan, ami megragadhatatlan, noha ettől olyan, amilyen; minden vonását le tudjuk írni, minden vonását látjuk, ám hogy mitől olyan egyéni az a vonás, és mitől egyéni az ember arca, azt nem tudjuk. Soha nem fogjuk tudni megragadni, mert mindig elveszünk a részletekben. Ami jelzi Dürer nagy problémáját, nevezetesen: hogy állandóan keresi önmagát. Van egy híres önarcképe Münchenben, ahol krisztusi arckifejezéssel, hajviselettel magára mutat, jelezve, hogy hát én Krisztus is vagyok – nem abban az értelemben, hogy keresztre feszítették, hanem hogy mint Krisztus, ő is ide-oda ingázik két régió között; hogy van egyrészt egy földi énje, másrészt pedig van egy olyan énje, ami megnyílik valahova máshova. Van egy másik képe, egy kézzel készített rajz, egy mezítelen önarckép 1519-ből, egy egészalakos kép, és ott a bal oldalára mutat Dürer az ujjával. Be van sárgával festve egy kis kör a bal oldalán, és azt írta a kép fölé, hogy ahová mutatok, ott fáj. Mi van bal oldalon? A lép. A lép latinul spleen, ebből lesz azután az angoloknál az úgynevezett spleen, és hát egyebek között mi a lép? A melankólia székhelye. És azt mondja Dürer, hogy itt fáj. Nem csak azért, mert tényleg fáj neki, hanem mert a kor tudásának megfelelően itt van a melankólia székhelye is. És ezzel máris itt vagyunk ennél a nagy témánál: melankólia. És itt van három olyan metszet, amelyek mindegyike a melankóliáról szól. Három melankolikus kép, és ilyen értelemben három önarckép. Bár egyik sem Dürert ábrázolja, mégis mindegyik egyfajta szellemi önarckép.

Az első *A lovag, a halál és az ördög*. Ha majd közelről megnézik – legjobb lenne kivétíteni, de az is jó lenne, ha lenne egy nagyító mindegyik kép mellett, mert hihetetlen sok részlet van rajtuk –, látni fognak egy lovagot lóháton, amint egy sűrű erdőben, egy teljesen elvadult vegetációban lovagol előre, háta mögött ott áll az ördög, mellette pedig a halál, kezében homokórát tart, amelyben már pereg lefele a homok. Lent látunk egy kutyát – a ló alatt –, bal oldalt látjuk az A. D. monogramot, a monogram mellett pedig egy koponyát. Olyan ez a monogram, mintha Dürer saját sírja lenne. Ez a lovag hihetetlen magabiztossággal megy előre, a ló gyönyörűen megcsinált, erejében pompázó ló, szinte biztos, hogy ez a Colleoni-féle *Lovas szobor* Velencéből. Dürer közel két évig élt Velencében és ezt a lovas szobrot rengeteget kellett, hogy lássa, teljesen róla van mintázva. Erőteljes a lovag, az erő jelképe a ló is, és ehhez képest az egész vegetáció furcsa ellentmondást képez, mintha jelezné, hogy lehetsz te akármilyen magabiztos, előbb-utóbb téged is el fog nyelni a sűrűség, ez a feltartóztathatatlan vegetáció. Hiszen ott van a halál, és ott van az ördög is. A művészettörténész Heinrich Wölfflin ezt tartotta a legismertebb német képnek a német művészet történetében. Minden német családnak a falán ott lógott egy másolat. Nagyon sok értelmezése született ennek a képnek. Richard Wagner a XIX. században nagyon szerette és 1871-ben karácsonyra odaajándékozta egy másolatát az akkor még fiatal, huszoneves Nietzschének, akinek ez lett a kedvenc képe. Rögtön az első könyvében, *A tragédia születésében* hosszasan ír erről a metszetről, és azt mondja, hogy a lovag az elpuhult civilizáció közepette céltudatosan megy előre, nem érdekli semmi. Nem érdekli a pusztulás, nem érdekli, hogy minden esik szét körülötte, halad előre – a halálba ugyan, de céltudatosan, erősen. Ő személy szerint nagy tanítómesterét, Schopenhauert látta ebben a lovagban. Később Thomas Mann-nak szintén ez

lett a kedvenc képe. Több ízben írt róla és ő is azt mondja, hogy az elpuhultság közepette itt az erő jelenik meg. Többek között a *Doktor Faustus*ban ír róla, de 1928-ban, Dürer halálának 400. évfordulóján is írt egy cikket, amiben azt mondja, hogy a lovag nem más, mint Sigmund Freud. Freud lovagol itt ezen a lovon. Hova? Hát előre a sűrűbe, a tudatalattinak és az embert körülvevő ismeretlenek a sűrűjébe, nem érdeklí semmi, megy előre – reménytelenül. Ha az egyik Schopenhauert látja bele a lovagba, a másik meg Freudot, akkor nekem engedjék meg, hogy én pedig magát Dürert lássam bele, hiszen van ebben a képben valami súlyosan melankolikus. Mert a homokóra nemcsak a halált, hanem a melankóliát is jelképezi. A kutya is jellegzetesen a melankólia állata. Mi másért vinné magával a kutyát ez a lovag, hiszen nem vadászatra megy. És ott van a koponya és az A. D. monogram is. Ez annyira feltűnő és olyan szívbemarkolóan helyezi oda Dürer bal oldalra, jelezve: ez én vagyok.

A másik nagy kép *Szent Jeromos a dolgozószobájában*. Függ itt egy másik, jóval korábbi metszet, amelyen szintén Szent Jeromos látható. Ott is az oroszlánnal tűnik fel, merthogy kiszedte a tüskét az oroszlán mancsából, és attól kezdve az oroszlán mint húséges háziállat követte őt. Azon a metszeten olyan az oroszlán, mintha ember lenne. Jeromosnak pedig egy kicsit olyan az arca, mintha oroszlán lenne. Tehát mintha az ember és az állat között az átmenet nem lenne annyira éles. Ezen a metszeten is van, aki az oroszlánba Dürer arcát is belelátja. Idáig a magam részéről azért nem mennék el. Nagyon érdekes ez a metszet. Egyrészt egy gyönyörű szobabelsőt ábrázol. Ilyen szobabelsőt szerintem Dürer más metszeteiken nem ábrázolt, ennyire otthonos, világos, szép szobát; süt be bal oldalról a nap, árnyékokat vet, ott ül az asztalánál a tudós, elmélyedve valamiben, tudjuk, hogy a *Bibliát* fordítja, de azt itt nem látjuk. Csak azt látjuk, hogy maga elé néz, elég szomorúan, és rajzol vagy ír valamit. Az előtérben itt az oroszlán. Ennek a metszetnek az előtanulmányain jóval több kísérleti eszköz volt fönt a falakon. A kísérleti eszközöknek a száma ezen a végső metszeten lecsökkent, ami utalás arra, hogy a melankolikus nem dolgozik. A melankolikus nem kísérletezik. Az elővázlatokon ráadásul még nem szerepelt a kutya. Itt megjelenik az oroszlán mellett. Ugyanaz a kutya, ami ott van a lovag mellett is. A két állat egymást nem is veszi észre. És itt van megint csak a koponya, amit láttunk előbb is, vagyis Dürer ezúttal is nagyon erősen behozza a melankólia elemeit. És e kettővel egy időben keletkezett a nagy, híres metszet, a *Melankólia*. Itt nem férfit látni, hanem egy angyalszerű nőt, a jellegzetes melankolikus tartásban, könyökét a térdére támasztja, állát a tenyerébe hajtja. A legősibb időszakok óta, már a görögöktől kezdve így ábrázolják a melankóliát, ebben a testtartásban. Egyértelmű, hogy ez mire utal, de rengeteg más elem is van, ami ugyancsak a melankóliával hozható kapcsolatba. Itt van újból a kutya, itt a golyó, ami a szerencsének, a forgandóságnak és a halálnak is jelképe, itt vannak a geometriára és a mérésre utaló eszközök, amit mindig a melankóliával társították. Luther Márton például azt írta, hogy a géométer szomorú fickó, mert azt hiszi, hogy meg tudja mérni a világot. Pedig a világot nem lehet kimérni, de a géométer mégis ebben a tévhitben él. Hátról pedig ott a denevér, a melankólia klasszikus állata. Nem lehet eldönteni, milyen napszak van, reggel, este, alkonyat vagy pirkadat. És egy furcsa tengert látunk: víz, nagy, hatalmas víz. Volt olyan elképzelés Dürer korában, hogy pár évvel később majd egy vízőzön támad. Nem támadt. A melankóliáról annyit azért még itt mondanék, hogy a kornak az egyik legnagyobb témája ez. Ha ma említjük a melankóliát, akkor elsősorban mit társítunk

vele? Vagy a depressziót, vagy pedig egy kicsit giccses hangulatot, például hogy őszi naplementében sétálunk és andalgunk. Ennél azonban jóval tágabb és összetettebb volt a jelentése. A legelső híres meghatározását még Arisztotelész adta, ezt fölolvassom: „Miért, hogy mindazok, akik kimagaslóak a filozófiában vagy a politikában, vagy a költészetben vagy a művészetekben, melankolikusak?” Tehát aki kimagasló, az melankolikus. Később a középkorban megváltozik ez a gondolat és azt mondják, hogy aki melankolikus, az többnyire elmebeteg, hiszen elfordult Istentől és kételkedik a létezés célszerűségében. Vagyis csakis elmebeteg lehet. A reneszánszban újra fölértékelődik, fölelevenedik az a gondolat, hogy a kimagasló tehetségek általában melankolikusak. Ez különösen Itáliában van jelen nagyon erősen, az itáliai humanista, Ficino írt erről nagyon sokat. Ficino írásait Dürer jól ismerte, a keresztapja nyomtatta ki őket németül, ráadásul Nürnbergben ugyanabban az utcában is laktak. Dürer sok mindent olvasott Ficinótól, egyébként is művelt ember volt, tehát tudta jól, mi a melankólia. Kimagasló tehetség, kimagasló művészi kreativitás, és ugyanakkor egyfajta bezártság is. Az ember be van zárva saját magába, nincs sok reménye. Nem hisz a megváltásban, nem hisz a beteljesülésben, nem hisz az örökkévalóságban – ma azt mondanák, kételkedik a transzcendenciában. Kételkedik abban, hogy van túlvilág. Ez a kettő, különösen a XVI. században nehezen egyeztethető. Dürernél mindenesetre a *Melankólia*-metszet nagyon-nagyon súlyos állapotot jelent. Van itt még egy elem, amire föl hívnám a figyelmüket, egy furcsa kötömb. Egy irreálisan nagy, a kép világán belül is aránytalanul hatalmas kőhasáb, amiről nem tudni, micsoda. Erről a metszetről rengeteget írtak. Tucatnyi monográfia született, született egy nagy, kétkötetes, több mint ezeroldalas könyv is róla. Mindent leírtak erről a metszetről, az égvilágon mindent megmagyaráztak, ezt a hasábot azonban senkinek sem sikerült értelmeznie. És én úgy gondolom, hogy nem is kell megmagyarázni, valószínűleg a megmagyarázhatatlanságban rejlik az ereje. Az egyetlen művészettörténész, aki ebbe belenyugodott, az még 1905-ben Wölfflin volt, aki azt mondta, hogy van ebben a kötömbben valami megemészthetetlen, őt szabályosan a hideg rázza ki, amikor látja, merthogy annyira nem tud vele mit kezdeni. Szerintem éppen ettől érdekes ez a kép. Az benne az izgalmas, hogy behoz valamit, amivel nem tudunk mit kezdeni, nem engedi, hogy a kép egy képrejtvény legyen, aminek minden elemét megfejtjük, hanem teret enged valamiféle esztétikai látásmódnak.

Itt kapcsolódnék most a Jovánovics-kiállításához. Láttunk három Dürer-önarcképet, mind a három azt kutatja, hogy mi az én. Mitől vagyok az, aki vagyok? Látni fogjuk fent, hogy Jovánovicsnál ugyanezek a kérdések, ha más megvilágításban vagy más perspektívából is, szintén megjelennek. De van néhány olyan tematikus hasonlóság is, amire fölfigyeltem. Néhány elem, ami összekapcsolja ezt a két kiállítást.

Az egyik a szerkezetek kérdése. Dürer imádja a szerkezeteket, a különféle geometrikus építményszerkezeteket. Bármerre néznek, különösen a nagy sorozatokban furcsa építményeket látni. Ezek egyrészt mind összefüggenek azzal, hogy rengeteget kísérletezett a perspektívával, de az is látszik, hogy a tű, amivel marta a rézlapokat, meg a kés, amivel véste a fát, időnként elszaladt, és már egyszerűen élvezte azt, hogy legyen még összetettebb a perspektíva, szülessenek még fantasztikusabb szerkezetek, és ezek rendkívül furcsák. Az egyik gyönyörű metszet címe *A tékozló fiú*. Most nem arra figyelnek, hogy a fiú hogyan térdepel a disznók között, ami önmagában is furcsa, hiszen maga is olyanná válik, mint a disznók, és a legszívesebben ő is a moslékot enné, legalábbis a *Biblia* leírása

szerint. Balra meg belóg egy tehenek a feneké, és csak azt a felét látjuk. Dürer hihetetlen merészséggel nem rajzolja meg az egész tehenet, csak egy fél tehenet. Olyan ez, mint egy avantgárd gesztus. De ezúttal nem ezek az érdekesek, hanem hátul a ház. Különböző házakat látni a háttérben. Jellegzetes németországi csűrök, raktárak meg lakóházak. Ám a jobb oldalon van egy ház, ahol a perspektívát szabályosan megbolondította. Elé van rakva egy másik ház, és nem lehet eldönteni, hogy ez önálló ház-e egy nagy háznak a szerkezete előtt, vagy pedig lebontottak egy házat és megmaradt a körvonala, ahogy azt építkezéseknél lehet látni. Ráadásul egy fa is kinő ebből az eldönthetetlen szerkezetből, és az egész házszerkezet valami megmagyarázhatatlanul szép, látvány-gazdag, önálló elem ezen a képen belül. Ha az ember kitakarja a kép többi részét, akkor mit lát? Egy جوانوگرافیát lát. Szinte egy جوانو-reliefet lehet fölfedezni.

A másik az ornamentika. Már jeleztem előbb, hogyan esik be a fény a Szent Jeromos-metszeten, fantasztikus mintázat van ezen a szobafalon. Egy ólomüveg ablakon át jön a fény, és Dürer itt nagyon-nagyon részletesen kidolgozza az árnyékrendszert; a bourbon liliosos fejre utalnék, ami جوانوicsnál több alkalommal is megjelenik. Önmagában is megjelenik a bourbon lilios, és van, amikor egy egész arcot fed be velük. Dürernél e mintázat a melankóliával függ össze, جوانوnál pedig sokfelé burjánzik a bourbon lilios, nem akarok ebbe belemenni, mert biztos, hogy nem fogom tudni megmagyarázni, miért látta el ő bourbon liliosokkal az arcokat, de mindenképpen van valami nagyon furcsa azonban a fejekben; جوانو ugyanis nem egyszerűen embereket mintázott meg, és aztán bourbon lilios mintával befedte az arcukat, hanem olyan érzésem van, hogy szobrokat mintázott meg szobrokként. Az ember átváltozik valami nem emberivé. Az ornamentikának nem egyszerűen ornamentikaszerepe van, hanem az ornamentika a lélek mélyébe visz befele.

A harmadik közös elem pedig, amire már itt fölhívnám a figyelmet, a drapéria. A drapériák elképesztően gazdagok Dürernél. Sokszor mintha nagyobb élvezetét lenné bennük, a megfestésükben, mint a jelenetben, amihez a drapéria elvileg csak járulékként szolgál. Ott van például a *Jézus bemutatása a templomban*. Erről a képről szintén sokat írtak a művészettörténészek. Panofskynak született egy önálló elemzése is arról, hogy milyen fantasztikus a térszerkezet. De ami érdekes, és amiről furcsa módon Panofsky nem tesz említést, hogy az egyik oszlopot, egy hihetetlen pontosan megrajzolt, geometrikus oszlopot átölel valaki. Hogy kicsoda, férfi vagy nő, nem lehet tudni, mert Dürer a fejét nem rajzolta meg. Az oszlopot egy drapéria öleli át. S ettől a szabadság és a törvényszerűség, az anarchia és a rend találkozását látni itt. Majd látni fogjuk, hogy جوانو korai műveiben a drapériának milyen nagy szerepe van. Érdemes összehasonlítani جوانوától a *Titkos ülésrend az utolsó vacsorához* című művet és Dürertől *Az Utolsó vacsorát*, hogy lássuk, milyen kísértetiesen hasonlítanak a drapériák és a szerkezetek.

És most átjöttünk a جوانو-kiállításhoz, aminek – ahogyan már említettem – *Egy önélet-rajz* a címe. Azonnal feltűnik, hogy nemcsak جوانو-műveket látni itt, hanem nagyon sok más művet is. جوانو hallatlanul megengedő és toleráns, voltaképpen nemes gesztussal bemutatja azokat is, aki valamilyen módon hatással voltak rá, akikről úgy érzi, hogy belefolytak az ő életművébe. És itt a legkülönbözőbb korszakokról van szó. Odafönt egy római fejtől kezdve egészen most végzett vagy most diplomázott tanítványaiig bezáróan

sok mindenkit fogunk látni; ezek mind ugyanazzal a kérdéssel viaskodnak, amit már odaát megemléctem: hogy mi az én. Hogy mitől az az én, ami? Ha belépünk, rögtön az elején látni egy asztalt. A mű címe: *Az alkímista asztala*. Alkímia. Hogy minek az alkímiája? A színeknek, a szerkezeteknek az alkímiáját látjuk, és persze a léleknek az alkímiáját. Az alkímia a késő középkorban az alászállás, a tudatba való alászállás kísérőjelensége volt. Amikor bejöttünk, egy ágyat lehetett látni, Nagy Karolina diplomamunkáját. Viaszból készült. Ha megnézik, belülről világít, mögötte pedig egy szék van. Ez a szék majdnem ugyanolyan színű drapériával van bevonva, mint amilyen az ágy – teljesen véletlen a kettő egyébként, a szék Jován saját széke otthonról és odaállította az ágy mögé. Ez a szék és az ágy így, egymás mellett: kinek ne jutna eszébe Freud, az a Freud, akit Thomas Mann belelátott a lovagba? Ez itt a freudi dívány. De nem fekszik rajta senki. Pontosabban a fény fekszik rajta, a dívány mélyén, mert belülről világít, mintha a léleknek valamilyen emanációja, kiáradása lenne. Bent van valami a láthatatlanban, a sötétben, és az nem más, mint a fény. A falakon látható reliefeken a fény és a sötétség, a láthatatlan és a nem látható tűnik fel. Mindenek előtt a színes reliefeken. Az ajtó melletti az én abszolút kedvenc reliefem. Amikor 1988-ban Berlinben elkészült, akkor Jován ottani műtermében a szívemhez kaptam, hogy ilyen én még nem láttam kortárs szobrászatban, hogy valaki milliméter mélységű vagy még annyi sincs, tehát egy ilyen vékony reliefet készítsen, és ilyen mélységet érjen el vele, úgy, hogy nincs megfestve, hanem eleve így van öntve, ezekkel a színekkel. Valami elképesztő mélység – és közben nulla fizikai mélység. Ugyanez látható ezeken a reliefeken. Arrébb látjuk Bokros-Birman szobrát, a másolatát és fönt fogjuk látni a lilomos fejet. Még egy szoba van odaát. Egy sötét szoba. Ebben a sötét szobában csupa virtuális kis univerzum jelenik meg, a legnagyobb természetesen egy doboz. Ez Magyarics Tibor műve, ahol eredetileg az ő szobra volt kiállítva. Jován ezt kicserélte a saját szobrára. Most ő fekszik ott. Amikor még üres volt ez a kiállító-helyiség és bementünk a fiammal, ő szabályosan megijedt attól, hogy miért fekszik ott Jován. Ott fekszik mint szobor egy sapkában, nézi Magyarics Tibor filmjét, ami szép lassan átváltozik Jován művévé. Először még nincs rajta az a sapka, de a film végén ugyanaz a sapka van rajta, ami Jovánon, aki őt nézi. Ez a sapka Erdély Miklós ajándéka, tehát Erdély Miklós is megjelenik így. A szobrász és a modellje, a Pygmalion-történet. De ez a Pygmalion-történet itt megint csak egy belső utazás formájában jelenik meg. Ugyanebben a teremben camera obscurák is vannak, belülről világító dobozok. Maga a tér egésze sötét, minden a belső univerzumból szól. Ez készíti föl a látogatót arra, hogy fölmenjen az emeletre, hogy megnézze, mi lesz ebből a belső univerzumból és hogyan változik át sima, tojánhéj-vékony reliefekké. A mélységből hogyan lesz felszín anélkül, hogy elveszítené a mélységét.

Itt vagyunk most az emeleten. A lépcsőfeljártnál láttunk egy önarcképet két cipővel: Kicsiny Balázs műve, amelyre Jován megcsinálta a maga variációját. A falon látunk egy érdekes plágiumot *Hűlő víz*, illetve *Tavalyi hó* címmel. Tavaly nem volt Budapesten hó, ezért Jován egyik tanítványa Erdélyből hozott havat, azt berakták a mélyhűtőbe, ma reggel pedig ebbe a kis üvegbe. A másik üvegbe pár perccel ezelőtt Jován forró vizet tett, ez most szép lassan hűl. A kettő egyelőre még nem egyenlítődtől ki, de estére már ki fog, s találkozik egymással a tavalyi hó és a hűlő víz. Egyértelműen Szentjóbó Tamás és Erdély Miklós egy-egy művéről van szó, a '70-es években a magyar avantgárd két ikonikus művéről. Jován kapcsolódása ehhez a korszakhoz magától értetődő. A szekrény azonban

már nem olyan magától értetődő; ez a műtermében volt mindig, és ezt hozta el most ide. Más egyedi, saját bútorokat is látunk itt az emeleten. Az édesanyja konyhaszekrényét, ami egy hanginstallációként van kiállítva. Jován gyerekkorában állandóan pingpongozott és belefejelte a konyhaszekrénybe a pingponglabdát, s e hang- és bútorinstallációval most újra fölelevenedik a gyerekkor. Lehet, hogy ez nem egy freudi installáció, de mindenképpen előhoz valami nagyon régi, nagyon-nagyon korai emléket. Hogy ez hogyan kapcsolódik a szobrokhoz, azt meg nem mondom, de valamilyen módon mégis ott van, vagyis az én meg az alkotás olyan hajszálgökökerekéből táplálkozik, amit tulajdonképpen nem is lehet kinyomozni vagy fölfejtteni. A jobb oldali szobában van egy makett. Ez a makett engem emlékeztet a lenti Dürer-homlokzatra *A tékozló fiúból*. Mellette fotók, privát fotók, amelyeket az utazása alatt csinált Párizsban, azok a homlokzatok is emlékeztetnek Dürerre. A konyhaszekrény-szobában rafinált tanítvány-szobrokat látni, Kerecsi Nemerének a cukorból készült tégláit, illetve Nagy Csilla vattából készült fejét. Vatta és cukor, vagyis vattacukor, ami a konyhára utal, és a konyhaszekrényen majd látni fogják, hogy van ott cukor, liszt, só, és mellette ott vannak a Jován által gipszből öntött, felirattal nem ellátott fűszertartók is. A folyosón Jován korai monotípiái vannak még az '50-es évek végéről, fotók Erdély Miklósról, és ott van egy Lisa-szobor. Lisa Wiathruck szobra, egy üres fej. Ami engem a legjobban megragad ebben a portréban, hogy csak elől látszik a maszkja, de ez a maszk maga a teljesség. Szinte levegőből van a fej, de látszik a nagyon-nagyon vékony arctervezés, s ha ezt oldalról nézik, ellenfényben, akkor egy gyönyörű szép női arc bontakozik ki. Engem emlékeztet a Nofretété-szoborra Berlinben, vagy Madridban van a *La dama di Elche*, amelynek hasonlóan finom vonásai vannak. A nagy különbség az, hogy Jováné majdnem teljes egészében levegőből van. Majdnem virtuális ez a szobor. Szinte alig létező szobor, és mégis hihetetlen súlya van. A sarokban a nagy elődök, Medardo Rosso, Rodin, illetve Stróbl egy-egy szobra. Onnan egy tükörszobába lehet bemenni. Az egyik falon egy kortárs német képzőművész tükörből készült plasztikája van. Ha ebbe belenéznek, akkor számomra teljesen érthetetlen módon, és Jován se tudta megmagyarázni, hogy hogyan, de látjuk azt is, ami a szobor mögött van, pedig elvileg csak azt kellene látnunk, ami előtte van. Ebbe a tükörbe nézve ő csinált több portrét önmagáról. Ezek az önarcképek végtelen tükröződésben jelennek meg az egyik falon. A másik falon a Lisa Wiathruck-képregény néhány darabja látható. A regény tulajdonképpen egy képzőművészeti detektívregény. Hogy miként lehet egy virtuális lényt valóságosnak beállítani, vagy a valóságos lényt virtuálissá tenni, ezt nem tudom eldönteni, mint ahogyan azt sem, hogy hogyan tükröződik a valóságban, illetve a valóság hogyan tükröződik a tükrökben. Az egész a képlehallgatásról szól, a látvány lehallgatásáról, a látvány tetten ééréséről. Hogyan lehet eligazodni a látványok között? Szinte sehogy sem. Fontos megjegyezni, hogy itt nincs semmi montázs. Nincsenek összevágva a fotók, nincsenek egymásra ragasztva, hanem Jován addig manipulálta a valóságot, amíg össze nem állt a valóságnak egy földeríthetetlen vagy visszabonthatatlan replikája. Ez nagyon rokon számomra a reliefeknek a logikájával. Még egy fal van, ahol úgynevezett szelfiket csinált, de még analóg fényképezőgéppel készítette őket tükörben. A felvételeken Jován arca mögött egy-egy kollégájának a műve látszik: Major János, Hencze Tamás, illetve Lakner László művei. A negyedik falon pedig egy fotósorozat, a címe: *A valóság tükörképe a valóságon*. A tükör kifedi a valóságnak egy részét, de ebben a tükörben azt látjuk, amit

éppen kifed. Ez bonyolult tükörrendszerrel van megoldva, megint csak fontos, hogy semmi manipuláció nincsen benne. Jován nem vágja vagy ragasztja a fotókat.

És most itt állunk ebben a szobában, a pianínó mellett, a falakon pedig itt vannak ezek a fantasztikus, hatalmas, hófehér reliefek. Ezek a reliefek az ő világraszóló találmányai. Úgy készülnek el, hogy nem látja, mi fog elkészülni, mert amikor kiönti a szobrot, akkor csak a pozitívot látja, és amikor a nylonfóliákat, amire rá van öntve a gipsz, leszedi, akkor látja először a negatívot. Igazából tehát a negatívot látjuk mint pozitívot, és ettől egy furcsa kettősség jön létre. A pozitív és a negatív felcserélődik, illetve megkülönböztethetetlen lesz egymástól. És ahogy már lent is mondtam, a mélység és a felszín is. Megszoktuk, hogy a felszín az mindig együtt jár a mélységgel. És ha van valami mély, akkor van felszín is. Itt pont ez nincs. Tehát van felszín meg van mélység, de a kettő nem választható szét egymástól, a kettő egymásra simul, tökéletesen azonos, és ennek messzemenő következményei vannak. Ha most filozófiailag vagy gondolatilag nézem, nincs teremtő és teremtmény, nincs fent és lent, nincs Isten és ember, hanem csak egy dolog van, de ez az egy dolog hihetetlen mély és hihetetlen vékony. Ezek a reliefek olyan vékonyak, mint a tojáshéj. Van közöttük egy fekete is, ami unikális, egyedi, mert soha nem csinált fekete reliefet. Ebben mintha a melankólia köszönné vissza nekem, a civilizáció sötét árnyéka. A fehér جوانográfák sötét árnyéka. Befejezésésképpen itt van a pianínó. Hegymagasról érkezett ide, Jován ottani házából, rajta egy Dávid-csillag alakú váza, benne egy feszület, és itt egy kis drapéria meg egy kotta. Ha majd közel mennek, lehet látni, hogy a drapériát nem lehet fölhajtani és a kottát nem lehet lapozni, mert gipszből vannak. Mintha befagyott volna itt örökre valami. A zene fagyott be vagy a látvány? Nem tudom. Egy pillanat örökre megfagyott, és a feszület és a váza ad további mélységet ennek a pillanatnak. Az egész látvány hihetetlen ünnepélyességet sugároz számomra ebben a teremben. Ha majd egyedül sétál itt valaki, akkor érezni fogja, hogy a fény és a csend milyen ünnepi érzést tud létrehozni. Ez a misztérium hangulata.

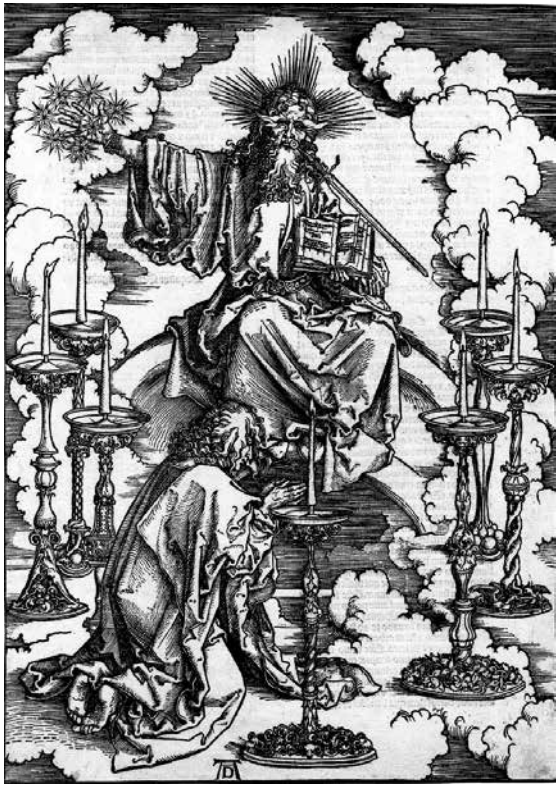
Elhangzott Balatonfüreden, 2016. március 19-én

Végh János

DÜRER APOKALIPSZIS-SOROZATÁRÓL

A fiatal Albrecht Dürer első fametszet-sorozatát az Apokalipszisnek, János evangélista magyarul *Jelenések könyve* címen ismert írásának szentelte. A *Jelenések* az Újszövetség legkülönösebb, nem egykönnyen érthető könyve – a világirodalom híresen sokértelmű műveinek egyike –, az ószövetségi prófétai írások szinte lázalmokká fokozott változata. A Krisztus utáni I. század vége felé keletkezett, a Nero császár halálát követő zavargások és mendemondák, a zsidók Róma-ellenes felkelését követő rettenetes megtorlások, az általános pánikhangulatot kiváltó kis-ázsiai földrengések, illetőleg az azokat követő éhínségek légkörében, és ezt jól átélhetően tükrözik a különös látványok, a mennyek trónusán ülő Atyaisten lábaihoz boruló János apostol megrendítő, ijesztő látomásai. Félelmet keltő világvége hangulatot idéznek fel: az emberek tömegesen hálnak meg, a csillagok lehullnak, a Nap és Hold elsötétül, az éhség és pusztulás lovasai dübörögnek, az angyalok és ördögök élet-halál harcának lehetünk tanúi, amíg végül minden megnyugszik, a Sátánt földalatti tömlöcbe zárják, új eget és új földet látunk

A közelgő 1500-as év általános nyugtalanságot keltett, a kerek évforduló közeledése miatt sokan rettegetek a világ hamarosan várható végétől. A Velencéből nemrég hazatért Dürer 1496-ban jó érzékkel figyelt fel erre a hangulatra, és nagyszabású vállalkozásba kezdett, ami – ritkaság az ilyen – művészileg és anyagilag egyaránt sikert hozott. Amikor 1498-ban elkészült, az elismert ifjú tehetségéből egy csapásra Németország egyik vezető mestere, a fametszettechnika azóta sem elért csúcának megteremtője lett, és a metszeteit szép számban vásárolták. Ha nem is a gazdag, de a tisztas jölétet élvező polgárok egyikévé vált Nürnbergben. (Az *Apokalipszist* később újabb sorozatok követték, a legnagyobb sikert, a legtöbb bevételt hozók a *Mária élete* és a *Nagy passió* voltak.) Dürer elhatározása nemcsak a grafika története, de a vállalkozó művész kialakulása szempontjából sem volt akármilyen jelentőségű. A korábbi századok csak a nagyobb egyházi vagy világi méltóságok, a gazdagabb kolostorok számára hozzáférhető kódexeit kísérő miniatúrákat a XV. század folyamán felváltották a nagyobb példányszámban megjelenő könyveket illusztráló fa- és rézmetszetek. Ám míg ezek készítői kizárólag a könyvet megjelentető nyomdászok konkrét megrendelése nyomán dolgoztak, Dürer saját vállalkozásként, magyarán saját sikere reményében, de saját anyagi felelősségére jelentette meg németül, majd hamarosan latinul a jelenések teljes szövegét, tizennégy egész oldalas fametszettel. Ehhez járult még a kötet címlapja, nagyméretű, dekoratív betűkkel; az 1511-ben megjelent latin nyelvű változat elejére pedig Szűz Mária képe került, akihez ihletkérőként fordul az evangélista szerző. A kötetek, helyesebben talán füzetek, nagy alakúak voltak, hiszen a fametszetek magassága átlagosan 40, szélessége 30 centiméter, de semmiképp sem vastagok. Az illusztrációk az oldalpár jobb oldalára kerültek, velük szemben, a kevésbé hangsúlyos bal oldalon volt olvasható a szöveg. A szentírási szöveg egyes fejezeteinek elején egy

Az első látomás a hét gyertyatartóval

A 24. vén Isten trónja előtt

nagybetűnyi üres hely volt, hogy oda egy jó kezű ember, – ahogy ezt a szakmát annak idején nevezték, *rubricator* – egyenként kézzel belefesthessen egy iniciálét

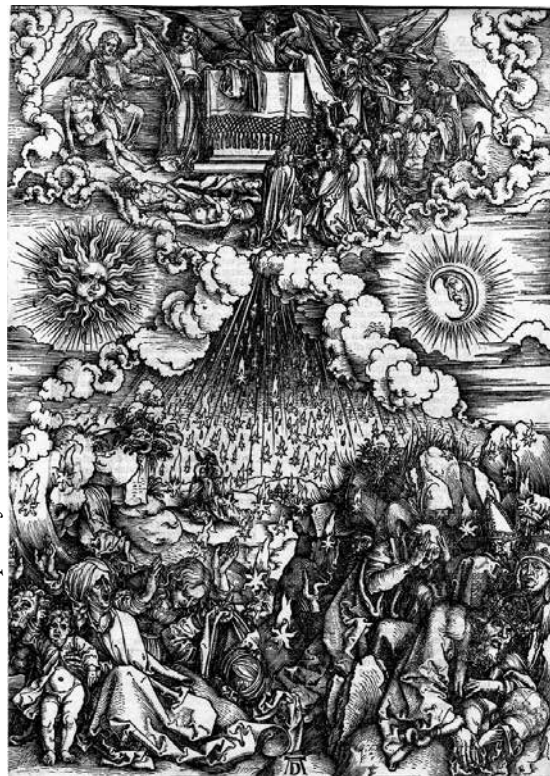
A munka nem valósulhatott volna meg Dürer keresztapjának, Anton Kobergernek a közreműködése nélkül, aki Nürnberg, sőt egész Németország legjelentősebb nyomdásza, impozáns, enciklopédikus teljességet megcélzó, többkötetes könyvek, köztük a város legjelentősebb XV. századi humanistája, Hartman Schedel által összeállított *Világkrónika* kiadója volt. (Ebben található többek között Buda legrégebb, a Mátyás-kori ragyogást mutató képe.) A szöveget például a Koberger által néhány évvel korábban megjelentetett *Bibliából* vették át. A keresztapa azonban csak segítő lehetett, szerszámok, esetleg nyomtató masina kölcsönzője, egy-két technikai, szervezési tanács adója, mert az impresszumban maga Dürer szerepel. Amint a kiadás, úgy a terjesztés is a művész feladata lett, írásaiban említi, hogy felesége piacon árulja a füzeteket, illetőleg hogy a frankfurti vásárra küld belőlük, így újra és újra csurran-cseppen egy kis bevétel.

A *Jelenések könyve* fantasztikus és bizarr látomások sorozata, amelyeket János úgy vezet be, hogy „elragadtatásba estem” és a továbbiakban néha a szeme elé táruló látványt írja le, máskor a hozzá szóló Jézust vagy az Atyát, esetleg a szolgálatukban tevékenykedő angyal szavait tolmácsolja. Dürer ezeket tette láthatóvá, leginkább az isteni személyek fenségének bemutatására koncentrálva, de nagyon odafigyelt az ábrázolandó események mozgalmasságára, a Napot, Holdat, csillagokat lendületbe hozó események erőteljes, sőt grandiózus voltára is. Az egyes metszetek legfontosabb alakjainak impozáns megjelenése talán Mantegna kevéssel korábban Velencében látott munkáinak hatását tükrözi. Az őt megelőző Apokalipszis-sorozatokat csak egy-két figurát, esetleg néhány alakos jelenetet

Az apokalipszis lovasai

Az ötödik és hatodik pecsét feltörése

mutattak meg – viszont ezekből két-három tucatot, hogy füzérükkel végigkísérjék a teljes könyvet –, Dürer ellenben a történet 14 legfontosabb eseményét ragadta ki, azokba sűrítette az egészet. Bizonyos jeleneteket kihagyott, másokat összevont saját, főként a vizualitásra koncentráló nézőpontja szerint. Metszetei már nem a hívők oktatását szolgálták, már nem csupán a szöveget alázatosan kísérő illusztrációk. Dürer eljárása inkább egy újkori művészre volt jellemző, akinek a *Biblia* szinte csak nyersanyag; így a bibliakutatók nem mindegyike ért egyet a válogatással.

Bár a *Biblia* leghatásosabb szövege volt a művész előtt, de azt érezzük, a képek vannak olyan erősek, mint a szöveg. Az első kép az egész sorozat bevezetője. Itt Dürer meglehetősen szorosan követte a látomás leírását. A szent szöveg Károli Gáspár szép, patinás fordításában a következőképp hangzik (ez a későbbi idézetekre is érvényes): „láték hét arany gyertyatartót. És a hét gyertyatartó között hasonlót az ember Fiához, bokáig érő ruhába öltözve, és mellénél arany övvel körülövezve. Az ő feje és a haja pedig fehér vala, mint a fehér gyapjú, mint a hó, és a szemei olyanok, mint a tűzláng [...] szava pedig mint a vizek zúgása. Vala pedig a jobb kezében hét csillag, és a szájából kétélű éles kard jó vala ki és az ő orcája, mint a nap mikor fénylik az ő erejében.” A felhők között trónoló, szivárványon ülő („a királyiszék körül szivárvány vala”) és lábát is azon nyugtató Úr körül minden ragyog, a fehér felületek jól szolgálják ezt a hatást. A karját és lábát övező, arról lelógó redők zuhataga teszi még jelentősebbé a figurát. A szeméből kicsapó láng szinte csak a szemöldök meghosszabbítása, a szavának félelmetességét jelképező kardot azonban csak túl betűszerűen tudta megoldani (ez a szöveghez való szó szerinti ragaszkodás ritka példája a sorozatban), természetellenes lebegése azonban jól illik egy

A hét harsonzó angyal, közepén a „we we“-t kiáltó sasmadár

Szent Mihály legyőzi a sárkányokat

mindenható lényhez, akire a természet törvényei nem érvényesek. A nagyszerűen megformált gyertyatartók gyerekkori emlékeit, apja ötvösműhelyét juttathatják eszünkbe: egy kissé mindegyik más, de kivétel nélkül elegánsak és ünnepélyesek, valóban az Isten trónja köré illő darabok. A hetes szám Szent János tevékenységi területének, Kis-Ázsia nyugati részének keresztény gyülekezeteire utalhat, de a teljességet is jelenti, gondoljunk a hét napjaira, a heted hét országra, a hét tengerre és hasonlókra. Szent János arcát nem nagyon látjuk, de mintha önarckép-szerű vonásokat sejtethetnénk rajta.

A hetes szám a következő képen is szemünkbe tűnik: nemcsak hét fáklya lobog, vagy a könyvnek van hét pecsétje, de az azok feltörésére egyedül méltó Báránynak (aki itt az emberiség megváltásáért feláldozott Jézus Krisztust jelképezi) hasonlóképp hét szeme, hét sarva van. Ilyen bárányt ugyan még soha senki sem látott, de a valóságos és irreális elemek állandó keverése jól illik a sorozathoz. „A királyiszék körül négy lelkes állat, szemekkel teljesek elől és hátul” – ezek Ezekiel próféta egyik látomásában felbukkanó négyfejű mennyei lény leszármazottai, a következő századokban, az egyházatyák írásai óta ők számítanak a négy evangélista szimbólumainak. A trónt 24 tiszteletre méltó, koronát viselő aggastyán veszi körül, akik elragadtatottan imádják az Örökkévalót, és amint a kezükben tartott hárfák mutatják, áldást zengenek neki. Az ő számuk sem véletlen, az apostolok, illetőleg Izrael törzseinek száma duplázódott itt meg. A világvége eseményei itt kezdődnek, a mennyek kapui már felpattannak, a felső szférát magába záró felleg-szalagon keresztül lángok, vagy legalábbis fénysugarak törnek elő. A kép alsó sávján elterülő, békésen szendergő világ azonban még semmit sem sejt a rá váró borzalmakból: a kisebb dombon álló városka, a tavak, facsoportok segítségével Dürer kedves, otthonias hangulatot idéz fel.

A következő fametszet, talán az egész sorozat legismertebb darabja, a világ összeomlásának kezdetét, az emberiség pusztulását tárja szemünk elé. Egy angyal áldásától, irányító kéztartásától kísérve négy lovas rúgtat elő, akiknek hatalom adatott, hogy irtsák, pusztítsák az embereket az egész földkerekségen, ők a pusztulás, a háború, az éhezés és a halál megtestesítői. A korábbi fametszetekkel illusztrált *Bibliák*ban az elbeszélés menetének megfelelően egymás után jelenek meg, de itt látható együttes rohamuk még ijesztőbb. Vadul trappolnak, a kétségbeesetten menekülő emberek csak ügyetlenül csetlenek-botlanak, sorsuk mindenképp meg van pecsételve. A legszörnyűsegebb a mindenkint villahegyre hányni kész halál, hiszen jól megtermett, izmos társaival ellentétben csontsovány, alacsony, öregecske alak egy kis növésű, bár a pompás harci paripákkal mégis lépést tartani tudó gebén, ám a végén mindenki az ő martaléka lesz. Alatta, a bal sarokban nyílik meg a pokol torka, ott tátja félelmetes száját egy sárkányszerű

szörnyeteg, hogy már el is nyeljen egy püspököt, mutatván, hogy a borzalmas végtől a társadalom legrangosabb pozíciója sem menti meg az embereket.

A katasztrófa az egész világegyetemre kiterjed. A csillagok lehullnak – „az ég csillagai a földre hullának, miképpen a fügefá hullatja éretlen gyümölcseit, mikor nagy szél rázza” –, a Nap és Hold elsötétül, és gonosz tekintettel szemléli az alattuk levőket. A még életben maradt emberek kétségbeesetten igyekeznek védeni magukat, a bal sarokban külön a nők; megindító a kétségbeesésük, hiszen nem tudják megmenteni kicsi gyermekeiket. A jobb oldalon vannak a férfiak; közöttük koronás főket és magas egyházi méltóságokat láthatunk, tiarájáról felismerhetően még magát a pápát is. Sokuknak a szája nyitva, ők éppen a sziklákhöz és a hegyekhez kiáltanak kétségbeesésükben: „Essetek mi reánk és rejtsetek el minket annak színe elől, aki a királyiszékben ül, és a Bárány haragjától.” (Egyébként mintha valóban egy barlangban keresnének menedéket.) Az ismét kacskaringós felhővonulatok fölött az égi szférában különös jelenetet látunk. Egy oltár alatt meztelen alakok fekszenek, ők a vértanúságot szenvedettek, akik most feltámadnak, és érdemeiknek megfelelően fehér ruhát kapnak, az oltár mögött álló angyalok éppen öltöztetésükkel fáradoznak.

A következő képen a szenvedések folytatását látjuk. Az Örökkévaló hét harsonát oszt ki az angyalok között, ezek megfúvása újabb borzalmakat jelez. Az oltár mögött álló, a kellemes illatot árasztani hivatott füstölő paraszát szórta ki, ez újabb tűzesőt jelentett, majd vérrel vegyes tűz- és jégeső következett, további csillagok lehullása; ezek egyike egy kútba esett, amelytől az emberek vízkészletének nagy része megkeseredett. A tenger sem biztonságos, a hajók egymás után süllyednek el, vizének egyharmada pedig vérré vált.

Két hatalmas kéz egy tüzes hegyet dob belé, amelyből már estében lángcsóvák csapnak ki, vizet érő alsó részénél pedig gőz gomolyog. Olyan sáskák borítottak el emberi életre alkalmas területeket, amelyek skorpiókra emlékeztető farkukkal szűrni is tudtak, el nem múló fájdalmat okozva: a megsebzettek futva keresték volna a halált, de hasztalan. A kompozíció közepe táján egy sas ereszkedik lefelé, „we ve ve”, azaz „jaj, jaj, jaj” kiáltást hallatva. Hátral hegyekkel és tengerrel lezáruló táj tárul elénk, de a városokban tűz pusztít, már nyoma sincs annak a szelíd, békés hangulatnak, amit pár képpel ezelőtt láthattunk.

A Gonoszknak még van ereje ellenállni, iszonyatos csata bontakozik ki az angyalok és az ördögök között, az elsők itt hosszú ruhát viselő szárnyas emberi alakoknak, az utóbbiak félelmetes sárkányoknak, de egyszersmind undorítóan tekergő férgeknek látszanak. (Micsoda fantázia-figurák!) A metszeten Dürer bravúros elhíthető erejét csodálhatjuk, hiszen csupán négy-négy harcost látunk, de azt érezzük, hogy egy egész világot betöltő küzdelemnek vagyunk a tanúi, mintha a kép szélein túl még rengeteg hasonló viadal folytatódna. A küzdelem nyilvánvalóan a mennyei erők győzelmével fog végződni, ezt nemcsak mint a szent könyv olvasói tudjuk, de mint a metszet nézői is érezzük. Azoknak a lenyűgöző erőfeszítéseknek, amelyeket Isten harcosai kifejtenek, a pokol erői semmiképpen sem tudnak majd ellenállni. Karddal és nyíllal harcoló társai is derekas munkát végeznek, de figyelmünket a főszereplő, Mihály arkangyal erőteljes lándzsadöfése köti le. Magasra emelt karral, erős kézzel fogott lándzsával, rettenetes erejű támadásra készül. Teljes egészében átéljük az ima szavait: „Szent Mihály arkangyal, védelmezz minket a küzdelemben...”, és ha a „mennyei seregek vezére” így harcol, akkor nem kell félnünk a Gonosztól. A kép felső háromnegyed részét, az életre-halálra menő küzdelem színhelyét sűrű vízszintes rovátkák borítják, hogy a sötét háttér előtt minél hatásosabban bontakozzék ki a jó és a gonosz viadala. Alattuk derűsen terül el az emberek világa. Őértük, az ő üdvösségükért vagy elkarhozásukért folyik a légben az ádáz küzdelem. A mozgalmasság az egész sorozatot meghatározza, Dürer már a témákat is úgy válogatta össze, a jeleneteket pedig szemmel láthatóan úgy komponálta, hogy minél mozgalmasabbak legyenek. A vonalak hirtelen sűrűsödése vagy ritkulása, a sötét és világos foltok drámai egymás mellé rendelése máshol is ezt szolgálja, de itt, ahol a figurák egymásnak feszülését, az emberként ábrázolt angyalok és a sárkányokként bemutatott ördögök viaskodását látjuk, minden egyéb képnél jobban tudta ezt a képességét kibontakoztatni.

A zárójelenet a pusztítás és harc utáni világ képét vetíti elénk. „Ezután láték új eget és új földet: mert az első ég és az első föld elmúlt vala, és a tenger többé nem vala. És én János látám a szent várost, az új Jerusálemet, melly az Istentől szálla alá mennyből; és elkészítettett mintegy felékesítettett menyasszony a vőlegénynek.” Az alaphelyzet ez, azonban ha tovább olvasnánk, meglepődve azt látnánk, hogy Dürer milyen merészen tér el az ott rögzítettektől. A bibliai szöveg szinte egy teljes fejezetben részletez egy szabályos, négyszög alakú, drágakövekből megépített várost, míg itt az északiak szemének kedvesebb honi vidéket látjuk, egy középkori városkát a Frankföldön megszokott dombok között. A bibliai szerző azonban csupán két-három sort szánt, hogyan mutatja meg ezt egy isteni küldött egy hegy tetejéről, azt pedig, hogyan zárja a Sátánt egy másik, „kinél vala a mélységnek kultsa”, egy pince-börtönbe, szintén csak két sorra méltatja. A művész azonban, akinél már eddig is nem egyszer láthattuk, mennyire vonzódik mozgalmasságnak vagy legalábbis az erőt sugárzó jelenetekhez, ezt az utóbbit teszi meg fő motívummá.

A karmai és szarvai miatt félelmetes szörnyeteg most hátrakötött kézzel engedelmesen, kissé maflán ereszkedik le a föld alá, hogy aztán hamarosan rácsapódják a pompás lakatos munkával készült fedél, ráforduljon a kulcs. (Milyen pompás kulcs!) Igazából őket látjuk főszereplőnek, a képmezőnek majdnem a felét ők töltik be. A pokolfajzat utálatosságát hatásosan ellenpontozza az isteni akarat szárnyas végrehajtója: összeszedett, feladatára koncentráló arca – mint egyébként a sorozat összes angyaláé – tiszteletet kelt a nézőben.

A sorozat a fametszetés csúcseinak egyike. Dürer nem elégszik meg azzal, hogy a figuráit egyszerűen körberajzolja, a satírozás, keresztbe satírozás révén el tudja érni, hogy a vonalak halmozásával festői értékek jöjjenek létre, például homályosabb felületek előtt a figurák világosabbak legyenek. Az érzéki finomságú vonalak játéka ugyan fő feladataként egy-egy formát kíván láthatóvá tenni, de mint az arabeszk, önmagáért is élvezhető. Ez annyira igaz, hogy míg a korábbi fametszeteket vásárlói utóbb nagyon gyakran kiszínezték, erre az *Apokalipszis* esetében alig látunk példát. Utalást találunk erre Rotterdami Erasmusnak Dürer művészetéről írott soraiban: „...van-e bármi, amit ne tudna kifejezni egyetlen színnel...? Árnyékot és fényt, csillogást, kiemelkedő és háttérbe vésző tárgyat úgy, hogy a tárgy helyzetéből a szemlélő nem csak annak puszta képzetére következtethet. Határozottan megragadja a helyesen mérlegelt viszonyokat és összefüggéseiket. Mi mindent meg nem fest, olyasmit is, amit nem lehet megfesteni: tüzet, sugárzást, mennydörgést, távoli villámcsapást, vagy ködöt; az értelmet, minden érzelmet, végső soron az ember egész lelkét, amint az testén keresztül kisugárzik, sőt majdhogynem a hangját is. Mindezt a legszerencsésebb vonásokkal és csak feketével varázsolja a szemünk elé úgy, hogy igazságtalanok lennénk a művel, hogyha kiszíneznénk.”

A gonosz és nemes erőknek az idők végére várható utolsó küzdelmét a vonalak fantasztikus hevülete jellemzi. Ez a mindenáron a kifejezés erőteljességére törekvő a kor német művészetének jellemzője, de ezen a sorozaton az apró részletek kedves ábrázolásának képessége mellett a kirobbanó drámaiságnak, a monumentalitásnak még Németországban is szokatlan fokát láthatjuk. Ilyent nem találunk sem az antiktól táplálkozó, legalábbis önmaga elé célként ezt tűző olasz művészetben, sem az aprólékos valóságábrázolás bajnokainak, a németalföldieknek a formavilágában, és ez akkor is áll, hogyha közben azon is csodálkozhatunk, milyen éles szemmel figyeli a néha nagy embertömegek minden egyes tagját. Ehhez Dürer kellett, aki egyként nagy volt a vonalak lendületének, kifejező erejének a végletekig való fokozásában és a kicsiny, a felületes szemlélő számára jelentéktelennek tűnő apróságok megörökítésében.

Az *Apokalipszis* első kiadásának példányszáma 500 körül mozoghatott, ami az akkori kereslet ismeretében nem csekély szám. Napjainkig azonban nagyon kevés hiánytalan sorozat maradt fenn, köztük egy éppen a Szépművészeti Múzeumban. Örülhetünk tehát, hogy ebből idén nyáron néhány lap a Vaszary Galéria falain látható.

KÖNNYEK NÉLKÜL SÍRTUNK

**Gideon Greif: Könnyek nélkül sírtunk
(Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016)**

Beszélgetés Katona Ágnessel, a kötet szerkesztőjével

Mindenekelőtt a szerkesztőre lennék kíváncsi. Mikor néhány nappal ezelőtt beszélünk, fölajánlottam, hogy találkozhatunk a pályaudvaron. Erre azt válaszolta, hogy gyerekkorában többé-kevésbé Balatonfüreden töltötte a nyarait, először szeretne egy nagyot sétálni. Megvolt a séta?

Természetesen. Megérkeztem a két órás vonattal, vételeztem két liter savanyúvizet és kétszer körbejártam a reformkori városrészt. Merthogy ez a gyerekkorom. És annyira a gyerekkorom, hogy nagyapám – nem mondom meg, hogy hány évvel ezelőtt – vásárolta meg részben Lóczy Magdának, Lóczy Lajos lányának a nyaralóját. Tehát én nyaranta együtt nyaraltam Lóczy Babával – merthogy nekem Baba néni volt – és a mai napig emlékszem a kismotorra, a biciklire és arra, hogy sajnos hetente négyszer kénytelen volt átrohanni Tihanyba lovagolni. És aztán anyám felhívta rá a figyelmet, hogy ácsi, a család és Füred kapcsolata sokkal régebbi, mert az ő nagymamájának a nagybátyja volt Vaszary Kolos titkára. És itt nyaralt minden nyáron a Vaszary-villában. Amikor ott még reverendában futkostak a nyaralók. Úgyhogy Füred a szívem csücske a mai napig és nagyon nagy élvezettel jártam körbe. Megállapítottam, hogy gyönyörűen rendbe hoztak nagyon sok mindent, néhány, szívemnek nagyon kedves házat lebontottak és helyette szép, nagy újak épültek, de hát az élet változik és a környezet is változik.

A magyar könyvkiadásban külön helyet foglalnak el a zsidóság második világháborús deportálásával foglalkozó kötetek. Ezek megjelenésére általában rögtön reagál a világ, ugyanígy a külföldön megjelenő, hasonló tematikájú könyvek is belátható időn belül megjelennek Magyarországon. Egyszóval elég nagy háttéranyag érhető el és használható. Mielőtt még rátérnénk Grief interjúkötetére utazzunk egy kicsit vissza az irodalomtörténetben, a II. világháború végéig; mint szerkesztő, gondolom, hogy valamilyen szinten foglalkoznia kellett az előzményekkel is.

Én azokkal a könyvekkel foglalkozom, amiket megkapok, hogy „és ezt te fogod szerkeszteni”. De hát azért ezekben elég sok II. világháborús, illetve holokausztos könyv szerepel. Valamiért ezek engem találnak meg. Visszatérve még egy picit, könnyen meglehet, hogy azért olyan érdekes a külföldnek a magyar gondolkodás a Holokausztról, mert nálunk maradt meg a legnagyobb egybefüggő zsidó népesség. A megszállt országok közül – arányaiban – messze itt maradt életben a legtöbb zsidó. Mert a pesti zsidóságot már nem deportálták. Mert azelőtt leállították a deportálásokat. És ez nem hiszem, hogy vigasztalja a vidéki zsidóságot, de ezzel együtt sokkal nagyobb százalékban maradtak

életben magyar zsidók, mint például lengyel zsidók. Tízennéhány évvel ezelőtt jelent meg Fenyvesi Károly *Mikor kerek volt a világ* című családtörténete, majd a *Mikor az angyalok túljártak a világ eszén*, ami tulajdonképpen a folytatása. A *Mikor kerek volt a világ* Karcsi családjáról szól, akik eredetileg Nyírderzsben gazdálkodtak. Ott van a családi temető, ahova a mai napig visszajárnak; összegyűlik 4–5 évente az egész család, ötvenen–hatvanan, elmennek, piknikeznek egyet, alszanak egyet a sírok között, megtárgyalják a fölmenőkkel, hogy minden rendben van a családdal és aztán mennek vissza szanaszét a világba. Az ő családja '44-re már elvesztette a birtokot, mert aki megörökölte a nagypapától, a legidősebb fiú, nem tudott gazdálkodni. Úgyhogy addigra ők Debrecenben éltek főleg, és a család egy része Pesten. A debreceni családrész, az akkor, amikorról ez a Gideon Greif-könyv szól, akkor érkezik meg az auschwitz-i rámpára. Körülbelül negyvenen–ötvenen. Egyetlen egy valaki marad életben közülük. Mert a negyvenes lány nem hagyta ott a hetvenes édesanyját, azt mondta, hogy ahova a mama megy, oda megy ő is, jó, mondták, akkor balra. Az ötéves kislányt nem hagyta ott az édesanyja, jó, mondták, akkor balra. Holott eredetileg őket a munkára szelektáltak közé állították. És így maradt életben egyetlen egy valaki, aki elmondta a pestieknek, akik megmaradtak mind, hogy mi történt a többiekkel. Úgyhogy..., de a pestiek megmaradtak. És nagyon furcsa, és ez valószínűleg szintén közös Gideon Greif interjúalányaiban és Fenyvesi Karcsiban, egyikükben sincs gyűlölet. Egyikükben sincs harag most már. Megbocsátottak. Nem felejtnek, mert felejtetni nem lehet. De megbékéltek magukkal is és a család halott tagjaival is. Volt, akinek nagyon sokáig tartott, volt Karcsi szüleinek a generációjából, akiknek soha nem sikerült, tehát ő ugyan életben maradt, de konkrétan azt mondta, hogy minek. De akik most élnek, azok mind elégedettek az életükkel és boldogok. És ugyanez jellemzi Greif interjúalanyait – hogy most átkössek a könyvre magára –, hogy ők is, legyünk őszinték, a földi pokol legmélyebb bugyrában töltötték boldog hónapokat, sőt éveket, volt, aki két éven keresztül csinálta, és mindegyikük úgy érzi, hogy ő személy szerint bosszút állt Hitleren, egyszerűen azzal, hogy túlélte, és el tudja mesélni, hogy mi történt ott. Mert a túlélésre egy százalék esélyük sem volt. És aki mégis életben maradt, az családot alapított, gyerekei vannak, unokái vannak, fölnevelte őket, szereti őket, ami – ha valaki elolvassa a könyvet, hogy min mentek keresztül – nem kis teljesítmény, és mindegyik elégedett az életével. És úgy érzi, hogy a legszörnyűbb helyről ő visszaért és ezzel valószínűleg célja volt az Úristennek. Többek között az, hogy elmondja, és hogy megbocsásson magának és a többieknek, akik ezt az iszonyatos munkát végezték, amiről a könyv szól.

Az előző gondolatot folytatva, a magyar könyvkiadás is nagyon gyorsan szokott reagálni az ebben a témában megjelenő könyvekre. Az itt bemutatott könyv először 1995-ben jelent meg Németországban. Húsz éve, ha jól számolom?

Igen, és valószínűleg most se jelent volna meg magyarul, hogyha nem készül el a *Saul fia*. Részben azért, mert ez annyira szörnyű, hogy az ember meggondolja, hogy hozzányúl vagy nem nyúl hozzá. Másrészt az, hogy – most mondta a professzor – már dolgozik a teljes interjúköteten. Körülbelül 100 sonderkommandós maradt életben. Amikor ő a '80-as években elkezdte gyűjteni az interjúalanyokat, akkor még körülbelül

harmincan-negyvenen éltek a világ legkülönbözőbb tájain, és ő mindegyiket megkereste és interjút készített velük. Mindegyik interjú megvan, és most fogja feldolgozni egy kötetben az összeset. Na az lesz a mi számunkra érdekes, mert szerintem ott már lesznek magyarok is. Ebben a kötetben magyarral nem találkozunk, holott tudjuk, hogy dolgoztak a sonderkommandóban magyarok is. Ugye a sonderkommandóban elég nagy volt a fluktuáció, hogy finoman fogalmazzunk. Időnként, hogyha németeknek olyanjuk volt, akkor a teljes sonderkommandót elküldték a gázba és szereztek új embereket, akik onnantól kezdve folytatták ezt a munkát, tehát meglehetősen sok magyar is belekerült a sonderkommandóba. No, az ő interjúikra leszek én nagyon-nagyon-nagyon kíváncsi. Ebben a könyvben meglepően sok a görög zsidó. Nem tudom, hogy hányan tudtuk, hogy Görögországban nagyon komoly zsidó közösség élt. Még hozzá egy olyan zsidó közösség, amelyik nem beszélt jiddisül. Ladino nyelven beszéltek, ezek olyan zsidók voltak, akik Spanyolországból menekültek el, amikor ott az 1400-as évek végén elkezdtek üldözni a zsidókat és a mórokat. Akkor ők az Oszmán Birodalomba menekültek, mert ott elég pocsék életük volt ugyan, de mindenesetre volt egy poszibilis életük. Ott nem üldözték őket. És ezek közül telepedtek le nagyon sokan Görögországban. Ők az eredeti spanyol zsidó nyelvet, a ladinót beszélték és a görögöt. Ezért például nagyon lelkesen szelektálták őket a sonderkommandóba, mert ők nem tudtak kommunikálni a többi zsidóval, aki érkezett. Nem volt közös nyelv.

A sonderkommando egy kicsit még mindig tabutémának számít. Az utóbbi hónapokban, a Saul fia kapcsán egyre többet tudunk meg róluk, de még mindig sok a kérdés.

A sonderkommando. A könyv elején van egy nagyon hosszú, nagyon alapos tanulmány, akit mélyebben érdekel a dolog, annak ezt tudom ajánlani. Különben is tudom ajánlani a könyvet. Nem egy szívderítő olvasmány. Tehát a sonderkommando eredetileg nem zsidókból állt. Az első sonderkommando lengyelekből és oroszokból, orosz hadifoglyokból állt. Aztán folyamatosan és fokozatosan cserélték le őket zsidókra, csupa fiatalember volt, életerős fiatalember, akik rögtön az elején szembesültek azzal, hogy a teljes családjuknak anyyi; tehát akikkel ők együtt érkeztek, egy marhavagonban, szeretteik, barátaik, családtagjaik, a falubeliek, a városbeliek, azok mind meghaltak, mind. Ők maradtak életben. És az ő dolguk az, hogy miután elgázosították a családjukat, és aztán az összes többi érkező zsidót, kihúzkodják a gázkamrából a holttesteket, átkutassák őket, hogy rejtegetnek-e még értéktárgyakat. Az emberek nagyon-nagyon ügyesek és mindenféle, egy kis ékszer, egy kis arany, egy kis ez-az azért a holttesteken is volt még, holott pucérra vetkőzve kellett bemenniük. Az ő dolguk volt az aranyfogakat kitépni a halottak szájából, az ő dolguk volt lenyírni a nők haját – magyarázza meg nekem valaki, mi a franc szüksége volt a németeknek több tonna gyönyörűséges, hosszú, zsidó, női hajra! Egyszerűen az ész megáll. Mert az, hogy a szemüvegeket begyűjtik, oké. A ruhákat begyűjtik, oké. Fura gusztus, de jó. De könyörgöm... Lenyírták őket, és akkor az így már többszörösen meggyalázott holttesteket szállították el a sonderkommandósok az égetőkemencékbe, elhamvasztották, a hamut kiszedték, ami nem égett el – ez rendszerint a medencecsont volt –, gondosan megtörték kis kalapácsokkal, és aztán időnként összegyűjtötték néhány nagy hordóba és vitték a..., a németeknek mindig nagyon jó humorérzékük volt, erről

híresek. Ők nevezték el ezen hordók tartalmát haleleségnek. És ezt a Visztulához vitték és beleborították a folyóba, hogy nyoma se maradjon. Semmi. És ha véletlenül arany fogat találtak a hamvak között, akkor az illető sonderkommandósnak nagyon keserves percei voltak, mert akkor nem volt elég alapos és nem vette észre. Tulajdonképpen, amikor már az égetőkemencékbe hordják a holttesteket, az egy – ha lehet azt mondani –, az már egy kulturált megoldás. Mert az eredeti rendszer az volt, hogy volt két kicsi ház Birkenauban, ezeket hívták fehér és vörös háznak, illetve egyes és kettes bunkernek, és ezek voltak a gázkamrák. Ott gázosították el az érkező zsidókat, akiknek ott a mezőn kellett levetkőzni pucérra egymás előtt. Ott gázosították el, onnan szedték ki a holttesteket, és akkor a sonderkommando szépen elvitte őket, ástak nagy tömegsírokat abba behelyezték, oltott mész, föld, annyi. Aztán egy fél év, háromnegyed év múlva azt mondták, hogy ez nem jó megoldás. Ki kellett bontani a sírokat, ugyanúgy a sonderkommandónak, kiszedni a halottakat és elégetni. Ezek után épülnek föl az égetőkemencék. Az sokkal praktikusabb és csak a környéken élők reklamáltak, mert hogyha olyan volt a széljárás, akkor hát... az égő hús az nagyon büdös. Az égő hajról ne is beszéljünk, tehát iszonyatos bűz terjengett a környéken és akik ott éltek, nem szabad akaratukból, hanem mert oda születtek, azok azt mondták, hogy az egy dolog, hogy hullanak a zsidók, mint a legyek, de hogy ilyen büdös is van! Illetve hát, ahogy éjjel égtek ezek a máglyák, amiken eredetileg elhamvasztották a holttesteket, attól félték a németek, hogy jönnek a szövetséges bombázók és lebombázzák őket. Ugye teljes elsötétítés, csak ezek az óriási máglyák égnek, amiken elhamvasztják az áldozatokat. És azért legyünk őszinték, gratulálok a szövetségeseknek, soha egyetlen bomba nem esett egyetlen táborra sem. Gondosan elkerülték őket.

Tegnap este kaptam meg a könyvet, tehát elolvasni még nem nagyon volt időm, csak beleolvasni, de az az egy már biztos, hogy életem egyik legnyomasztóbb könyve ez.

Nagy valószínűséggel igen.

Ez a könyv nagyon komoly tabukat is döntöget. Még soha nem volt szó a sonderkommando működéséről. Ha mégis megjelent valahol a téma, elsősorban kollaboránsként állította be a sonderkommando tagjait. A sonderkommando tagjai ugye feldolgozni sem tudták, nemhogy még beszélni, nyilatkozni is róla, tehát többek között még Hannah Arendt is kollaboránsként kezelte őket.

Igen. A világ... ugye ez a tipikus esete annak, hogy senki se kiköpni, se lenyelni nem bírta a történetet.

Emellett viszont, hogyha egy kicsit továbbtekintünk, talán kilépve kicsit a II. világháború rémtetteiből, sokkal több tabut is döntöget ez a könyv. Ahogy én belelapoztam, rögtön itt az elején van egy vers. És ez a vers így kezdődik, hogy: „A helyemben mit tettél volna?...” Ezt szélsőséges helyzetekben máshol is megkérdézhethetnék azok, akik bizonyos dolgokat muszáj volt, hogy megtegyenek és később emiatt vonják őket felelősségre.

A nagy kérdés az, hogy kinek mit és mennyire muszáj. Általában az ember életében a legmuszájabb helyzetben is van választási lehetőség. Ha nagyon alaposan megnézzük,

a sonderkommandóban is volt választási lehetőség: öngyilkosok lehettek. Vagy csináltak. Ennyi volt a választásuk. Igen. Hannah Arendt aránylag kis megértéssel nyilatkozik róluk, vagy Primo Levi, akinek az *Ember ez? Fegyvernyugvás* című duplaregényét is mi adtuk ki és hát azt is tudom ajánlani bárkinek, aki igazán depresszív akar lenni, mert fantasztikusan jó könyvek, de hát retteneteseek, ő már sokkal több megértéssel nyilatkozik. De hát ugye Hannah Arendt-tel ellentétben ő ott volt. Ő látta, átélte, tudta, hogy vannak helyzetek, amikor nincs jó út. Nincs jó választás, konkrétan választás sincsen. Ezek a szerencsétlen tízen-húszon éves fiúk ezek nem akartak sonderkommandósok lenni. Egy nem volt köztük, aki azt mondta volna, hogy én oda szeretnék kerülni. Jó, nem is nagyon tudták, hogy... Gondosan úgy válogatták őket a németek, hogy mit tudom én, ki volt ács közületek, fiúk? Jó, akkor te jobbra. Ki volt cipész? Akkor te is jobbra. Többiek balra. És kiderült, hogy nem ácsra meg nem cipészre van szükség, ezeket az embereket mind a sonderkommandóba válogatták. Senki nem jelentkezett, senki sem akart ebben részt venni; ott találták magukat. Egy elképzelhetetlen helyen, annak is a legmélyebb pokoli bugyrában. Eleve Auschwitz eléggé elképzelhetetlen volt. Kertész Imre szintén ott volt. Neki is körülbelül húsz évébe telt, mire valahogy úrrá lett az anyagon és megírta a *Sorstalanságot*. '75-ben jelent meg. Ez egy tökéletesen előzmények nélküli, példa nélküli, ép ésszel és normális érzékekkel felfoghatatlan hely volt. És akkor ott vannak ezek a szerencsétlen fiúk. Tényleg fiúk. Fiatalok. Mindent elveszítettek, mindent, amijük volt, az otthonukat, a családjukat, mindenüket. A nevüket. Megérkeznek és onnantól kezdve számok. Senkinek nincs neve, száma van. 78296-os kilépni! Ennyi. Ez ő. Nincs arca, nincs egyénisége, semmije nincs. Egyetlen egy dolga van: a holttesteket elégetni és aztán a port elszállítani a németek vezetésével a Visztulába.

Azért kicsit árnyaltabb a helyzet, mert épp egy olyan részletbe olvastam bele, ahol az egyik görög származású túlélő viszont arról beszél, hogy igen, voltak olyan sonderkommandósok is, akik aránytalanul kegyetlenkedtek.

Az emberek mindenhol emberek. Lehet, hogy mindenét elveszítette, de ettől még... Igen. Voltak olyanok, akik a vallást megtartották mindezen közben. Elvégezték a napi három imát, amit el kell. Elmondták a Kaddist a holtakért. Legalább hetente egyszer. És voltak olyanok, akik tökéletesen állati sorba süllyedtek vissza, tulajdonképpen nem nagyon meglepő. Az ember nem szívesen gondol bele, hogyha ő hasonló helyzetbe kerülne, akkor hogyan viselkedne. Most mindenféle elképzeléseink vannak, hogy mi milyen jó emberek vagyunk. Fogalmunk nincs róla. Egyszerűen fogalmunk nincs róla. Nekik sem volt, amíg nem csinálták, el nem tudták képzelni. Tehát igen, voltak tökéletesen elállati-asodott, minden emberi érzésből kivetkőzött sonderkommandósok, és voltak olyanok, akik megpróbálták foggal-körömmel ragaszkodni az emberségük maradékához. Ahhoz a kicsihez, ami volt nekik. Számomra a legszívszaggatóbb a Jankl Silberberg-interjú. Ő kohanita, tehát halottnak a közelébe nem mehet, ultra-ortodox családból származik. A belzi Csodarabbi egyik leágazása a család. Hihetetlenül becsületes, tisztességes, keményen dolgozó, nagy tudású satöbbi, satöbbi. És amikor megérkeznek egy marhavagonban, Ja'akov jobbra, a többiek balra, és onnantól kezdve ő is a sonderkommando tagja. És egyszerűen nem bír vele megbirkózni. Két héten keresztül mint akit tarkón vágta,

úgy támolyog, a többiek lökdösik jobbra-balra, hogy őt ne vigyék el és öljk meg, ha már életben maradt, és a sonderkommandóban volt egy dajan, egy zsidó bíró, aki szintén aránylag keveset dolgozott és aránylag sokat imádkozott, szintén egy ultra-ortodox családnak a sarja, és őhöz elrugdossák, hogy menj, beszélj vele. Odamegy és azt mondja, hogy hogy lehet ezt kibírni? Erre ő azt mondja, hogy sehogy, túl kell élni. Valahogy. De hát én ezt nem csinálhatom. Akkor meg fogsz halni. Próbáld meg. Igyekezz. Valakinek életben kell maradni, hogy elmesélje, hogy itt mi történt. És ha téged erre választott ki az Úristen, akkor neked kötelességed megpróbálnod életben maradni. Lehet, hogy kohanita vagy, ez balszerencse. Én is az vagyok. És életben marad. És ő az, aki a legkevésbé tudott megbirkózni az egésszel. Fantasztikus módon kikerül aztán Izraelbe és pékként helyezkedik el. Azt mondja, hogy az éjszakákat nem lehet elviselni. Nappal még istenes, de az éjjelt nem lehet kibírni. Nem tudok aludni. Éjjel nem tudok aludni, mert ugyanott vagyok megint. És harminc és negyven és ötven évvel később is még mindig, minden éjjel ugyanott járok.

Egy kicsit visszakanyarodva, amikor arról beszéltünk, hogy vannak, akik kollaboránsnak tartották őket, vannak, akik áldozatoknak, de, és talán ez is az oka, hogy kívülről nem lehetett egyértelműen megítélni a helyzetüket, valamivel jobb ellátásban részesültek, mint a többiek. Tisztában voltak azzal, hogy ők is meg fognak halni?

Persze, természetesen. Körülbelül az első dolog, amit megtudtak, az az volt, hogy: hol a családunk, hát nézzetek oda, ott a füst, na ott. Ezek most ők. A második az volt, hogy mi is meg fogunk halni. Mind meg fogunk halni. Az előttünk járók is mind meghaltak, mi is meg fogunk halni. Mindent el kell követni, hogy valaki életben maradjon és be tudjon számolni erről. És írnak mindenféle feljegyzéseket, amik auschwitzi tekercek néven ismeretesek, amik főnmaradtak itt-ott-amott, elásták őket főleg Birkenau területén és némelyik jobb, némelyik rosszabb állapotban, de fennmaradt. Amikor az oroszok felszabadítják a táborn, akkor nagyon sokat kiásnak, és ezek azóta is orosz levéltárakban vannak, de valószínűleg még mindig lehetne találni a tábor területén ilyen elásott, titkos, elrejtett iratot. Tehát ők tudják, hogy meg fognak halni, ahogy a vers mondja az elején. Igen. Jobb ellátás, milyen áron. Azért jobb az ellátásuk, mert amikor megérkezik az éppen esedékes transzport, akkor a németek kinn állnak a rámpa mellett, szelektálnak, akik mennek a gázba, balra; akik megmaradnak, mert valamire használhatónak ítélik őket, teljesen lóugrás szerint, tehát semmiféle logika nincs a dologban. Egész transzportokat küldenek ugyanígy a gázba. Senkit nem választanak ki semmiféle munkára, holott egy csomó gyárat innen látnak el rabszolga munkaerővel. Ahogy megérkezik a transzport és kettéválasztják az embereket, azt mondják: és hagyjanak itt minden csomagot. Azokat majd maguk után viszik. A Kanada-kommandó, szintén auschwitzi rabok gyűjtik össze a rámpa mellett az otthagyt kofferokat és egyéb holmikat, de hát egy kistáska azért rendszerint marad az emberekkel, amikor elindulnak a gáz felé. Akkor ami velük volt, azt az öltözőben kell hagyniuk. „De jegyezzék meg, hogy hányas számú fogas, hogy megtalálják, amikor kijönnek a fertőtlenítésből.” „Figyeljen, hajtssa össze a gyerek ruháját, ne csak így dobja le a földre.” Az otthagyt holmikat már a sonderkommando gyűjti össze, amíg a tulajdonosaik a gázban haldokolnak. Amit ott találnak, abból az értékeket le kell adni a

németeknek, és miután a németek bíznak saját magukban és az SS-ben, ilyen perselyszerű, lezárt ládába kell beledobálni, hogy a németek se tudjanak belenyúlni, de ami a ruhákat illeti, azokat rendszerint a Kanada-kommandó megy és összegyűjti ismét, de az ételt például ők megehetik. Mindenki éhezik. Mocskosak, tetvesek, nyomorultak, mindenki éhezik. Rettenetesen éhezik. Egy liter leves a fejadag. Normál fogolynak. Majdnem mindegyik interjúban előkerül, hogy: és amikor holland zsidók jöttek, akkor mindenféle konzerveket hoztak. És amikor magyar zsidók jöttek, akkor kolbászt hoztak meg füstölt libamellet. Az étel hihetetlenül központi kérdés a számukra. Meg az alkohol. Valamivel túl kellett élniük. A legtöbb ivott. Böcsületesen. Masszívan. Nem csodálom. Jobb az ellátásuk, mert ezt az ételt megehetik, de azt is pontosan tudják, hogy ez a jó ellátás addig tart, amíg jönnek a transzportok. Rájuk is addig van szükség, amíg jönnek a transzportok. Ha a transzportok leállnak, márpedig ez '44-ben megtörténik, onnantól kezdve semmi szükség rájuk. Sőt, kifejezetten nem kívánatosak, mert ők olyan dolgokat láttak, amiket élő embernek nem lett volna szabad látni. Ezért tudják, hogy ők mind meg fognak halni, és ezért isteni csoda, hogy Greif professzor még negyven embert talált, aki onnan jött vissza. Addig, amíg jönnek a transzportok és hozzák az ételt magukkal, akármit, bármit, és ők megeszik, addig a saját ételfejadagjukat, amit megkapnak a tábor konyhájáról, azt továbbadják a dolgozó, többi, kinti zsidónak. Megvan a megegyezés a konyhával, hogy igen, idehozzák a levest, de aztán viszik vissza és kiosztják a többiek között, hogy azoknak egy kanálnyival jobb dolguk legyen. Amikor vége van a transzportoknak, onnantól kezdve ők is abból élnek, amiből a többiek, és elkezdik lebontani a létesítményeket. Gondosan kiszereleik a kemencéket, tüchtig módon, lebontják a krematóriumot, az egész komplexumot, úgy, hogy újra lehessen hasznosítani természetesen, nem felrobbantjuk, semmi ilyen durva megoldás, az nagyon praktikus lesz még valahol valamire. Gondosan lebontják azt, ahol dolgoztak és ahol éltek. A krematóriumban élnek. Ott laknak. Lent vannak a kemencék, fönt vannak a priccsek az emeleten. A tetőtérben. Legalább nem kellett fájni. Tehát bontják. És addig élnek. Amikor vége a bontásnak, akkor jön az, hogy iszonyatos sebességgel megpróbálnak beolvadni a többiek közé. Huss, eltűnnek. Besorolnak az összes többi fogoly közé, addigra már ők sincsenek jobb fizikai állapotban, mint a többiek, és akkor elkezdik hajtani őket. Elhajtják őket kétszáz kilométerre nem tudom hova, a bolygó zsidók. Ezek a lerongyolódott, éhező, két lábon járó csontvázak, már amelyik két lábon, mászkálnak föl-alá a dicsőséges Reichben, és a németek nem tudják, hogy mit kezdjenek velük, csak ott ne maradjanak. Meg itt se maradjanak. Meg amott se maradjanak. Aztán előbb vagy utóbb találkoznak vagy a Vörös Hadsereggel vagy az amerikaiakkal, és akkor megmenekültek. Minden második nap végigjárja a menetoszlopot az SS: ki volt sonderkommandós? Lépjen ki! Ki volt sonderkommandós? Lépjen ki! S akkor ott agyonlövik, hogy ők ne maradjanak életben. És így is életben maradnak ennyien.

A könyv elején a tanulmány elég sokat idéz sonderkommandósok feljegyzéseiből, volt, aki ott a szoba falára vésett föl különböző történeteket, volt aki, aki jegyzeteket készített, noteszt, amit utána elrejtettek, és ugye így maradt fenn az a négy fotó is, amit nagyon sokan ismerünk.

A négy fotót azt kicsempészték. Nem sokan szöktek meg Auschwitz-Birkenauból, de egy pár embernek sikerült, és az egyik vitte magával a négy fotót. Egész pontosan azt hiszem, hogy

effektíve a fényképezőgépet vitte magával és kint hívták elő a fotókat. Ez a négy fotó bejárta a világot. Konkrétan minden döntéshozónak a kezébe került. Azért mondom, hogy csókolatom a szövetségeseket, mert még ekkor sem hullik egyetlen bomba egyetlen lágerre sem.

Ezekből a főljegyzésekből én azt olvastam ki, hogy ők ezt nem tudták földolgozni, már akkor nap mint nap próbálták magyarázni, hogy ezt ők nem önszántukból csinálják, és hogy az utókor is egyszerűen értesüljön arról, hogy ők ezt nem önszántukból csinálták, amit csináltak ott; és ugye utána egész eddig gyakorlatilag semmi információ nem nagyon jött, amíg el nem készült ez a kötet.

Igen. Ezt most nem mondom és maguk nem hallják, meg fognak jelenni ezek az auschwitzi tekercek. Pokoli munka lesz ezekkel babrálni, mert nagyon károsodott szövegek. Rettegetesen összefüggéstelenek, itt-ott egy-egy passzus, itt-ott egy-egy szó, valamennyit már az előszóban, a bevezető tanulmányban idéz belőlük a professzor. Sokat küszködünk a fordítóval, amíg valahogy megoldottuk ezt a szöveget. Az, hogy a szöveg lefordult jiddisről németre, németről angolra, s angolról magyarra, ez nem könnyítette meg senkinek sem a dolgát. Ezeket értelmezni kell, ez maga lesz a pokol. De, igen, ezek a szerencsétlen fiúk írják a feljegyzéseiket, aki tudja – abban az értelemben, hogy igénye van rá és van tolla meg papírja, ami nem annyira egyértelmű a lágerben, és küszködnek azzal, hogy az életben maradás parancsa az elég sok mindent felülír, hogyha az embertől már mindent elvettek. Ők nem akarnak meghalni. Nagyon egyszerű. Megcsinálják, amire kényszerítik őket, mert élni akarnak. És melyikünk ne akarna élni? És ki az, aki emiatt az első követ vetheti rájuk, hogy azt mondja, hogy ő inkább. És egy csomóan meghalnak. Jó páran öngyilkosok lesznek. A klasszikus történet: az egyik sonderkommandós fölfedezi, hogy az édesanyja ott van a szelektált transzportban. Megérkezett. Észreveszi a fiát és azt mondja, hogy: Kisfiam, és akkor mi lesz most velünk? Hát most mentek a fürdőbe. Igen. És a fürdő után mi történik velünk? Hát kaptok kávé meg kalácsot, és aztán elvisznek titeket dolgozni. És akkor a für... Tudod mit, Mama? Megyek veled én is. És megy, leveszi a ruháját, fölveszi a darab szappant, ami oda volt készítve mindenkinek, amit aztán kivesznek a hullák kezéből és visszaraknak, és megy az édesanyjával. Köszöni, ennyi. És hogyha ott nem is lettek öngyilkosok, nagyon sok, miután felszabadult, miután valahogy feltáplálták és összekalapálták őket, akkor lett nagyon sok öngyilkos. Mert akkor már volt módja és ideje átgondolni, hogy mi történt, miben vett ő részt. Nem saját szabad akaratából, nem. De kényszerből miben. És akkor sokan öngyilkosok lettek. Aki túlélte, mind elmondja, hogy: viszont sírni már nem tudok. Azóta nem sírtam. Képtelen vagyok rá. Semmiért. Minden könnyünk elapadt.

Valamennyire közel kell engednie magát a szerkesztőnek a szerkesztendő anyaghoz, azért, hogy meglássa benne az egységet, tehát hogy használni tudja – mennyire volt ez nehéz? Ezekkel a történetekkel.

Ó hát mondom, azért hála Istennek nem teljesen szűzen kerültem a dologba, mert azért jó néhány SS és II. világháború bugyirairól szóló könyv átment már a kezemen, de nagyon nehéz volt elviselni. Legyünk őszinték, ezt, ha valaki így odaadná, hogy olvasd el, akkor azt mondanám, hogy kösz, nem. Kapacitásom az önkínzásra véges...

Sajnálom, ha kihagytam volna. Tehát nem bántam meg, hogy megszerkesztettem – ez legalább háromszori végigolvasást jelent azért, nagyon sok munkám van benne, nem élveztem, egyetlen másodpercét sem élveztem. Tényleg hiánypótló mű, és végül is nem annyira fekete, mint amennyire ezekből a történetekből, amiket itt megosztottam, kiderül. Az, hogy ez a nyolc ember meg tudott birkózni ezzel – mondom, akik nem tudtak megbirkózni, azok effektív halottak. Akik túléltek, és az utána következő egy–másfél évet túléltek, azok az örök túlélők, és végül is ez átjön ezekben az interjúkban. Hogy az élet szép. Ők tudják, hogy mennyire szép. Egészen pontosan mennyire. És hogy mi az, ami jó benne. A legapróbb részletekig. És vissza tudnak már emlékezni úgy a gyerek- és fiatakorukra, hogy az milyen gyönyörű volt, és milyen csodálatos. És el tudják mondani a mostani életükről, hogy jó életük van. Szép, szerető családjuk, sikeres gyerekeik, kedves feleségük; és hát ott van ugye nyolc interjú. Ha valaki megszámlolja, hét, ugyanis az egyik egy testvérpár. Akik ott a sonderkommandóban is együtt voltak és mindent elkövettek, hogy együtt legyenek, és azóta is együtt vannak, egymás mellett laknak egy izraeli városkában, és ők is pontosan tudják, hogy az életnél nagyobb adomány nincs. Megszenvetkedte érte és most minden nap elmondhatják maguknak, hogy ők győztek. Nem Hitler, ők személy szerint. Nyolcan. Túléltek. Itt vannak. És mindenkinek el tudják mesélni, hogy mi történt. És hogy ők onnan visszajöttek.

Elhangzott Balatonfüreden, 2016. április 13-án

SAUL FIA

Interjú Szűcs Edittel, a film jelmeztervezőjével

A Saul fián keresztül némi bepillantást kaptunk a XX. századi pokolba, de ugyanennek a filmnek a kapcsán egy sikertörténetről is beszélhetünk. Jelmezeket készítesz filmekhez, kőszínházi produkciónak és kísérleti színházi produkciónak is. Három különböző műfaj, különböző hozzáállást kíván a színészek, a rendezők részéről is. Miben különbözik a jelmeztervezői munkafolyamat?

Ha a konkrét filmre térünk vissza, akkor teljesen más, amikor egy dokumentarista igényességgel állunk egy filmhez és teljesen más, amikor egy kőszínházban egy önálló világot próbálunk megteremteni, és igyekszünk valami olyat létrehozni, ami talán semmihez sem hasonlít. Ez a film alapvetően egy olyan igényességgel született, ami a kor megidézését kívánta létrehozni.

Hogy kezdődik el egy jelmeztervezői munka? Gondolom, anyagot, információkat gyűjtesz, de mennyiben kell neked meghaladnod magát a korhűséget és alkalmazkodni a filmhez, a rendezőhöz és magához a filmtechnikához?

Ez egy nagyon speciális igénnyel előálló helyzet volt – Lászlóval nem először dolgoztunk együtt, a *Türelem* című kisfilmjét is együtt csináltuk –, ahol kiderült, hogy ez a nagyon közeli szemléletmód, ez az operatőri speciális helyzet, amit Erdély Mátyás hozott létre, ez egészen más hozzáállást követel; az anyagok struktúrája, a szövetszerkezettan és az egészen mély öregítés, mármint a kor megidézése az anyagok sokkal fontosabbá vált, mint egy átlagos helyzetben, és ez alá is rendelődött számtalan esetben a korhűségnek. Hogyha példát akarok említeni, ugye a sonderkommando tagjai – tudjuk, mert történelmi adatok vannak rá – először kaptak kincstári ruhát, ami posztóból készült, majd később, amikor ez elfogyott, akkor civil ruhákkal keverték ezt. De a posztó struktúrája az nem olyan izgalmas, nem olyan strukturális, mint amit használtunk; egy korhű anyagot használtunk, ami nem felelt meg, és tudtuk, hogy nem felel meg annak a múzeumi igényességnek, amit egy dokumentarista felfogás kívánt, de mégis ez szolgálta jobban a film igényeit. Hogy ez hogy derült ki; annyi próbafelvételt, tesztet csináltunk, ahol a színhőmérsékleteket elemeztük és megnéztük őket – hasonló méretű kivetítőn, hogy pontosan meglássuk, hogy melyik hogy hat, hogy ez tulajdonképpen egy hónapnyi, folyamatos munka volt, amíg meglettük az anyagokat, amíg létre tudtuk hozni ezeket a hatásokat.

Ahogy nézzük a filmet, gyakorlatilag a film elejétől a végéig egy nagyon közeli felvétel; Sault látjuk végig, és maga a díszlet, a cselekmény helyszíne állandóan homályban marad. Az elmosódott háttéren valójában a jelmez válik díszletté is.

Tulajdonképpen így van. Ezt Rajk László számtalanszor elmondta, hogy ő megépítette ugyan ezeket a helyszíneket, és tényleg fantasztikusan, tehát a helyszínen állva nyomasztó érzés volt ott lenni és hitelesnek hatott minden részlet, de a film ezt nem fókuszálja. Fontos volt, hogy létrehozzák, mert ott van, érezhető, tapintható, a levegőben megjelenik a díszlet, de valóban, a fókusz az folyamatosan közeli képeken van, és így aztán egy-egy anyag, egy-egy sapkaforma, egy-egy sál sokkal komolyabb hangsúlyt kap, mint egy átlagos filmben.

Már az egész világon mindenki megismerte ezt a fotót, ami az első snittben van: Röhrig Géza miciben és kicsit félprofilból; az összhatásnak annyira részévé vált a sapka. A durvaságot, amit látok a főszereplő borostás arcán, mintha azt követné a ruha. Mennyire volt ez tudatos, hogy így építsétek föl?

Cél volt, és azt hiszem, hogy tudatos is volt, tehát nem használhattunk semmi lágy és semmi puha kelmét és nem használhattunk olyan színt, ami elvezette volna a tekintetet, még akkor sem, hogyha ez hiteles lett volna; elég sokat keresgeltük, amíg ez a forma meglett. Amit úgy kell elképzelni, hogy én gyakorlatilag a fotókra rajzoltam rá a jelmezeket, és ezt fókuszálva néztük és válogattuk, és mellette az anyagokat nézegettük, mielőtt nekiálltunk a kivitelezésnek. Igen. Tudatos volt.

Körülbelül ötszáz színész és statiszta működött közre ebben a filmben. Ez azt jelenti, hogy neked ötszáz jelmeztervet kellett elkészítened?

Nem, nem. Ennyien statisztáltak a filmben, fókuszálva durván tizenkét ember volt. Ennek a tizenkét embernek valóban le kellett hatszorosával gyártani a jelmezeit, hogy biztonságga mindig kéznél legyenek minden egyes komolyabb megpróbáltatás esetén, mint a vízbe kerülés satöbbi, satöbbi, de a többit össze lehet gyűjteni különböző raktárakban felhalmozódott, valódi ruhákból, illetve természetesen valamennyit megcsináltunk, de nem gyártottuk le mind az ötszázat. A fontosabb szereplőké elkészült.

Ha jól tudom, nem ez az első II. világháborúval foglalkozó film, amiben jelmeztervezőként közreműködsz. A Joy Divisionre gondolkodok.

Igen, igen, itt ismertem meg Lászlót.

Mennyiben volt más a megközelítés most, mint abban a filmben?

Hát teljesen. Összehasonlíthatatlan. Ez egy angol film, amiről beszélünk, amit most már körülbelül tizenkét éve csináltunk. Akkor László segédrendezőként, fiatal fiúként csodálkozott rá gyakorlatilag a forgatás részleteire, ott barátkoztunk össze, és valóban, az is egy egészen furcsa szegmensét dolgozta fel a II. világháborúnak – *Örömosztag* a címe magyarul a filmnek. Tulajdonképpen olyan angolokról szól, akik a náci hadsereghez csatlakoztak, és egy férfi viszontagságait követi nyomon, de sokkal kevésbé kegyetlen feldolgozásban, és sokkal kalandosabb életutat mutat, de azt hiszem, hogy László már

akkor olyan szemmel nézte ezt a forgatást, ahol embereket keresett magának. Például annak a másik segédrendezője, Kolos István, aki szintén segédrendezőként a *Saul*-ban is közreműködött, tehát László hihetetlen fiatalon már nagyon tudatosan próbálta a pozíciókat megtalálni.

Egyszer egy interjúban azt mondtad, hogy férfi ruhákat sokkal nehezebb tervezni mint női ruhákat. Ha megnézzük ezt a filmet, szinte csak férfi ruhákat látunk.

Egy másik eset, amiről beszélünk, igen, valóban – hogyha ide terelhetem a szót – szoktam olyan előadásokat csinálni, aminek a témája és az elsődleges dramaturgiai vonzata a jelmez. Tehát ott én készítem el elsőként a jelmezt, és a dramaturgiai szál a jelmezekre és a jelmezek által szült szituációkra épül, ezek színházi előadások elsősorban, kísérleti előadások, és valóban, a férfi öltözéknek annyira szigorú kottája van, ami gyakorlatilag a XX. századot végigkísérte és a mai napig kíséri a férfi öltözködést – tekintve a nadrág, ing, zakó vagy esetleg pulóver –, tehát ezeket nagyon nehéz megmozgatni úgy, hogy a férfi identitás megmaradjon. Ezért egy ilyen esetben egy jelmeztervező előbb nyúl a női testhez. De ez egy nagy feladat. Ezt még szeretném megfejteni.

Visszatérve a filmre, azt látjuk, hogy a jelmez nagyon erős hangulati elem is, szinte egy összművészeti produkcióként játszódik le előttünk a film, tehát nem úgy, ahogy azt klasszikusan el tudjuk képzelni, hogy igen, felöltöztetjük a színészt, mert ruha kell a színészre, és ez a ruha a háttérben van, hanem itt szinte együtt játszik a színészekkel.

Nagyon jólesik, hogy ezt mondd, mert tényleg kevesen tudják azt, hogy ez, a film maga, az egy összművészeti műfaj, és én hiszek benne, hogy minden egyes szegmensnek egymás mellett, mellérendelve kell működnie. László szabad kezet ad. A ruhapróbák egy hétig zajlottak, ő az első két napon ott volt, és amikor látta, hogy biztos kézben van a dolog, onnantól kezdve teljesen rám bízta a történetet. Az előzetes rajzok és az anyagok kiválasztásában folyamatosan ott volt az ő ámenje, de onnantól kezdve, hogy már a karakterek születtek meg, onnantól kezdve ezt már én önállóan tudtam létrehozni, és nagyon fontos, hogy tudjunk figyelni mondjuk a világításra, a kép kompozíciójára, hogy hol lehet kis kitöréseket alkalmazni, hol kell inkább egy puha vállat... Ismét, ugye a negyvenes évek egy nagyon szigorú válltöméssel rendelkező zakórendszer követel, ezt például Saul esetében elhagytuk, és pontosan azért hagytuk el, mert tudtuk, hogy túl szögletesen hasít ki a képből. Tehát nem szabad alkalmazni. És akkor itt már rögtön nem korhű a jelmez igényessége, de tudatosan nem korhű. Ez egy folyamatos játék, amit egymással az alkotók játszanak, és egyetlen egy cél van, ezt a történetet elmesélni a lehető legcélravezetőbb eszközökkel.

Mondd, hogy egy hétig tartott a jelmezpróba. Az nem kevés egy kicsit?

De, kevés, igen. Azért erről a filmről tudni kell, hogy elsőfilmes költségvetésből, nagyon rövid előkészítéssel született – más filmekkel összevetve. Nekünk komoly munka volt, éjjel-nappal dolgoztunk rajta, hogy ezt a handicappet behozhassuk, de azt hiszem, hogy a

hit, amit a forgatókönyv elolvasása után meg László felkészülését látva el tudtunk egymásban meg ő el tudott bennünk ültetni, az átsegített ezen a gyakorlatilag hátrányos helyzeten.

Akkor most segíts egy kicsit, normális esetben, amikor szabad kezet kap a stáb, akkor egy jelmezpróba meddig tart?

Hát egy egyhónapos, folyamatos, próbákkal és változtatásokkal szokott születni általában, az előzetes tervek még durván másfél hónapot szoktak igénybe venni – az az előkészítési időszak, s utána egy hónapot kapunk a teljes felkészülésre. Na most ennek a töredéke volt meg a Saulnál.

Úgy durván számolva egy tizede a szükséges időnek.

Igen.

A filmet sorozatos sikerek kísérik; ezek a sikerek minden közreműködőnek jelentenek valamit. Neked mit jelent?

Én azt gondolom, hogy a legeslegfontosabb az, hogy ez a film minél több emberhez eljusson. És azt az üzenetet, amit átad, azt a vágyat, hogy ez soha többé ne fordulhasson elő, miközben persze tudjuk, hogy előfordul, más történelmi és földrajzi helyzetbe ágyazva, de a cél az, hogy ezzel szembesítsük magunkat, és ezt az üzenetet el tudjuk juttatni. A díjak ehhez hozzásegítenek és tényleg a világ legtöbb pontjára elkerülhet, és ott lesznek nézők, akik elszánják magukat és megnézik, akkor teljesítette a küldetését. Ha díjak, akkor persze az ember lelke még melegebb tőle, de nem az a fontos, szerintem, hanem hogy a filmet eljuttassa a közönséghez.

A Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen tanítasz. Tanárként mit tudsz ebből a tapasztalatból átadni a tanítványaidnak?

Azt, amit az előbb említettünk, hogy ez összművészet, és ehhez a legfontosabb tulajdonság az alázat. Én divattervezőket tanítok. Ami egy kicsit ellentmondásos. Én is divattervezőként végeztem. Nagyon sok mindent tudunk és nagyon sok tudást át tudunk adni az anyagokról, a formákról, még elvont ruhavágyakról is. De az, hogy az ember sokrétűen tudjon gondolkozni és alárendelje az állandó identitásvágyát és önálló kreativitását, és mellé tudja rendelni más alkotóknak, ez egy nagyon fontos tulajdonság. Hála Istennek a szakmánk átjárható, s az egyes területeket sokan művelik, párhuzamosan is, és ha ezt meg tudom nekik tanítani, akkor én már sikeresnek érzem magam.

Ez egy nagyon megrázó történet. Hogy kreatívan hozzá tudj nyúlni a témához, valamennyire közel kell magadhoz engedned azt. Mi az a határ, ameddig közel tudod engedni?

Ez volt a legnehezebb. Azt el lehet képzelni, hogy hány dokumentumfilmet és hány fotót, és mennyi olvasható dokumentumot néztünk és olvastunk el ahhoz, hogy eljussunk idáig; tehát ez tényleg úgy nézett ki, hogy nappal dolgoztunk, gyártottuk már a jelmezeket és éjszakánként néztük a fellelhető felvételeket; nagyon megrázó. Azzal szembesülni, hogy ez megtörténhetett egyáltalán. Azt gondolom, hogy ezt nem kell, főleg egy ilyen film után nem kell mondanom, de mi akkor ezt a valós dokumentumokból méginkább szembesülve érzékeltük, azt hiszem, ez volt a legnehezebb.

Nagyon sokat gyűjtött László is – fotókat például. Az az ominózus jelenet, amikor a két főszereplő fotóz és készít dokumentumokat az utókor számára, ez három valós felvétel alapján készült, tehát tényleg készültek olyan fotók, ahol a sonderkommando tagjai éppen a gödörbe dobják bele a halottakat. Hitchcock, akit – nem tudom, hogy mennyire köztudott, de – haditudósítóként kiküldtek, tulajdonképpen Auschwitz utolsó napjait végigdokumentálta és elkészített egy igen nagy anyagot, ami annyira racionális szemléletmóddal és olyan erős dokumentarista látásmóddal és olyan hihetetlen képi minőségben jött létre, hogy amikor hazavitte, azt mondták, hogy ezt nem lehet az embereknek megmutatni és dobozba zárták. Talán nyolc évvel ezelőtt hozták nyilvánosságra, és azóta hozzáférhető. Ezeket a dokumentumokat megnéztük, és elképesztő, hogy milyen erővel hatnak, és hát a fotók természetesen, a láger felszabadításának időszakában sok fotó készült. Ezt, gondolom, sokan ismerik.

A másik nehézséget az jelentette, hogy nagyon hitelesen zajlottak le az események a forgatáson. Tehát amit mi nézőként nem is látunk, amit csak sejtünk és a fantáziánkkal kiegészítünk, az ott volt. Meg kell említeni például Hód Adrienn koreográfus csapatát, elképesztő alázattal játszották a meztelen testek és hullák szerepét, és olyan gyönyörű performanszokat hajtottak végre, hogy időnként el kellett vonulni sírni, hogy lehessen folytatni. Igen. Ez nem volt könnyű.

Hogy látod, így visszatekintve, Magyarországon mennyi lehetőséget kapnak a fiatalok arra, hogy elinduljanak és akár tényleg egy nagy nemzetközi siker részesei is legyenek?

Ha konkrétan a filmiparra gondolunk, akkor most van egy fellendülés, és remélem, hogy ez a siker ezt a fellendülést továbbgördíti, de azért nem kell elfelejteni, hogy hat évig készült rá László, és ez az átlagos felkészülési idő, amit nem csak egy fiatal rendező – egy-két kivételtől eltekintve –, gyakorlatilag minden rendező végigcsinál, hogy elkészíthesse a filmet vagy esetleg a következő filmet; most László szerencsésebb helyzetben van, mert rögtön elkezdhetette a következőt, de sajnos azért ez jellemző a magyar filmgyártásra, hogy nagyon sokáig kell küzdeni és nagyon sokáig és nagyon kitartóan kell lobbizni is, hogy filmet készíthessen valaki, viszont ellentétben mondjuk egy amerikai filmgyártással, talán kevesebbet szól bele a külső elvárás. Magyarországon még mindig készülhetnek rendezői filmek és nem csak produceri filmek. A kettő között az a különbség, hogy a rendező készíti el a forgatókönyvet és az ő vágyai szerint valósulhat meg egy film, míg a produceri filmeknél sok esetben a producer állítja össze a csapatot, és egy kész forgatókönyvhöz hívja a rendezőt, egészen más a hozzáállás.

Most ha belegondolunk, hogy öt-hat évig kell felkészülni egy filmhez, kicsit visszazökkenve a hétköznapi szintjére azt mondanám, hogy addig is marad a taposómalom. Nálatok mi volt az a mindennapi, ami közben készültetek a filmre?

László készült hat évig, tehát én még a tervről nem is tudtam, amikor ő már ezt mélyen magában hordozta. Ez úgy szokott zajlani mondjuk egy rendező esetében, hogy addig is segédrendezőként, felvételvezetőként akár vagy reklámfilm-rendezőként – László egyébként nem, de sok más rendező reklámfilm-rendezőként tartja fenn magát és várja a nagy lehetőséget. Ha szembeállítjuk a film előkészítési, tehát a rendezői felkészülési időszakot azzal az időszakkal, amit a konkrét stáb eltölthet a felkészülési időszakkal, óriási a különbség. A hat év az egy, illetve másfél hónaphoz képest, mert amikor zöld utat kap végre egy film, akkor viszont gőzerővel csinálni kell, és onnantól kezdve meri ő bevonni a stábtagokat a filmjébe. Addig legfeljebb az álmait meséli el.

Ha jól tudom, a többiekkel együtt te is már új filmen dolgozol.

Most László édesapjával egy nagyon izgalmas forgatókönyvön dolgozunk. Ha minden igaz, akkor júniusban elkezdünk forgatni.

Elhangzott: Balatonfüreden, 2016. április 13-án

Tózsza-Rigó Attila

VÁROSOK A SÖR ÉS A BOR „HATÁRÁN”

**Piaci pozíciók a sör- és a borfogyasztás érintkezési térségeiben,
XVI–XVII. századi városi források tükrében**

A késő középkor és a kora újkor étkezési szokásait és az élelmiszerfogyasztást nagyban meghatározta az a tényező, hogy az ivóvíz – a kanalizáció hiánya miatt – gyakran veszélyforrásként jelentkezett. Hozzájárult még ehhez a korabeli konyha fűszeres és a tartósítás miatt erősen sózott ételeinek a fogyasztása is. A járványok kitörésének elkerülése végett szükséges volt tehát egy olyan alternatívát keresni, amely minőségi és mennyiségi szempontból is – jelentős részben – kiválthatta a vízfogyasztást. Az említett mennyiségi szempont azt jelentette, hogy a mindennapi fogyasztási struktúrába közszükségleti cikként épült be az illető ital.

A vizet Európa szerte alacsony alkoholtartalmú italokkal próbálták kiváltani. A két legelterjedtebb lehetőség a bor és a sör volt, melyeknek termelése és a fogyasztói skálán elfoglalt pozícióik nagyban függtek az adott régió klimatikus és egyéb földrajzi viszonyaitól. A mediterrán térségekben, valamint Közép-Európában, illetve Nyugat-Európa arra alkalmas területein a fent vázolt fogyasztási problémát a nagy mennyiségben rendelkezésre álló borral igyekeztek áthidalni. Az európai szőlőkultúrának a teljes gazdasági rendszerhez való viszonyát illetően elkülöníthetünk mediterrán és kontinentális szőlőművelési modellt. Az előbbi esetében a kedvező éghajlati viszonyoknak köszönhetően a szőlőtermesztés kevés kivételtől eltekintve minden területen integrálódott a teljes ökoszisztémába. Ezekben a mediterrán térségekben a sör az újkorig nem jelentett számottevő konkurenciát a borfogyasztással szemben. A Mediterráneumtól északra elterülő térségekben, de főként Közép-Európában a szőlőtermesztés csak azokban a régiókban tudott jelentősebb, összefüggő művelési területet meghódítani, amelyekben a talaj-, a klimatikus és a szállítási viszonyok lehetőséget adtak monokulturális termelés kialakítására.¹ A mediterrán térség klimatikus viszonyai nem kedveztek a sörfőzésnek, illetve mivel az Alpoktól délre nagy mennyiségben és jó minőségben állt rendelkezésre bacchus itala, így a bor által dominált fogyasztói struktúrából eredően ezek a régiók nem igényeltek sörbehozatalt. Minél északabbra távolodunk viszont az Alpoktól, azt tapasztaljuk, hogy a sör egyre jelentősebb konkurenciaként jelentkezett a borral szemben, s a szőlőtermesztés északi határán túl elsődlegesen fogyasztott italként fel is váltotta a bort. Az utóbbi területeken a széles körben elterjedt sörfőzésről és a sörfogyasztásról nagy mennyiségű forrás áll a kutatás rendelkezésére.

¹ SANDGRUBER, Roman: *Wein und Weinkonsum in Österreich. Ein geschichtlicher Rückblick*. In: Ferdinand Opll (hrsg): *Stadt und Wein. Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas. Bd. XIV. Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung*, Linz, 1996. 1-30. pp. 3. p.

Azokban a régiókban viszont, ahol a mikroklimatikus viszonyok lehetővé tették monokulturális bortermelés kialakulását, a kora újkorból a sörről és annak fogyasztási szokásairól még viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre, így az ilyen jellegű adatok különösen nagy értékkel bírnak a kutatás számára. Ebből a szempontból főként a Kárpát-medencét, illetve az osztrák és a délnémet térséget, valamint a cseh-morva, a sziléziai és a déllengyel régiókat vonhatjuk vizsgálat alá. A kontinentális szőlő- és borkultúra, illetve a sörfogyasztás összehasonlítása során olyan további különbségek is kimutathatók, amelyek már nemcsak a termelési rendszert jellemezték, hanem komoly hatással voltak az emberek életmódjára, mentalitására is.

A fogyasztási struktúra alapján, a döntően bort vagy döntően sört fogyasztó nagyrégiók elhatárolása során mintegy érintkezési térségként felállíthatunk Európában egy ún. átmeneti sávot, amelyben már nem termeltek nagy mennyiségben jó minőségű bort, de az inter- vagy a transzregionális kereskedelmi hálózatnak köszönhetően még eljutottak oda a szomszédos bortermelő területek termékei, viszont már a sör is jelentős alternatívaként jelentkezett.² Ezeket más megfogalmazásban úgy is értékelhetjük, hogy itt érintkezett egymással a bor- és a sörfogyasztás, azaz mindkét ital jelen volt az élelmezési struktúrában. Értelemszerűen minél inkább eltávolodunk „virtuális utazásunk” során a monokulturális szőlőtermesztő és ezzel együtt bortermelő térségektől, annál inkább erősödnek a korszakban a sör piaci pozíciói a borral szemben. Jelen tanulmányban ilyen átmeneti régiókként fogjuk érinteni a Magyar Királyságot, a délnémet térséget, a Cseh- és a Morva Korona országait, valamint Sziléziát. A szőlő- és borkultúrának a késő középkorban megindult dinamikus fejlődése a XVI. század második felében érte el tetőpontját. A XVI. század utolsó éveiben Európa szerte általános lehűlés következett be. Ez az éghajlati változás nagyban befolyásolta az említett térségekben is a bor- és a sörfogyasztás egymáshoz viszonyított arányát. A közép-európai bortermelésre az 1580–1590-es évektől gyakran bekövetkező rossz termés és az emelkedő gabonaárak együttesen gyakoroltak negatív hatást, amely a XVII. század első felétől a szőlőtermesztésre szánt területek fokozatos visszaszorulását eredményezte. Többek között ennek a folyamatnak az eredményeként alakult át Bajorország, Sváb- és Frankföld fogyasztási struktúrája, s a következő század végére ezekben a régiókban a sör lett az elsődlegesen fogyasztott ital.

Az észak-német területeken már a XVI–XVII. században is közismerten a sör volt a legkedveltebb ital. Az átlagos becsült fogyasztási mutatók is alátámasztják azt, hogy a sör ekkoriban közszükségleti cikk volt. A teljes lakosságra (beleértve az újszülöttől az aggastyánig) vetített egy főre eső átlagos napi fogyasztás kerekén egy liter volt. A Hanza városok jelentős sörexportot is bonyolítottak. A legnagyobb sörtermelő központok (Hamburg, Bréma, Lübeck, Wismar, Rostock, Braunschweig és Danzig) a Baltikumon kívül Németalföldre és Angliába is számottevő sörmennyiséget szállítottak. A délnémet területeken jóval kevesebbet fogyasztottak, mivel ezekben a térségekben – a XVII. század derekáig – a bor és a must részben pótolta a komló levét. Csak a XVI. század végén hódított meg a sör ebben a térségben szélesebb fogyasztói rétegeket és vált ezzel együtt

2 LANDSTEINER, Erich: *Der strukturelle Wandel der frühneuzeitlichen Stadtkonomie*. In: Peter Csendes – Ferdinand Opll (hrsg): *Wien. Geschichte einer Stadt. Bd 2: Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)* Hrsg von Karl Vocelka und Anita Traninger. Verlag Böhlau, Wien-Köln-Weimar, 2003. 145. p.

tömegfogyasztási cikké.³ A XVI. század utolsó éveitől jelentkező általános lehülés után, a XVII. század húszas éveitől a harmincéves háború pusztításai még nagyobb csapást jelentettek a délnémet területek szőlőtermesztésére. A szőlővel beültetett területek ugyanis minden más mezőgazdasági termelési ágánál nehezebben heverték ki az ilyen jellegű pusztításokat (általában 10–12 év kellett ahhoz, hogy egy újonnan telepített szőlőskert rentábilissá váljon). Összességében tehát a XVII. század második harmadára tehetjük azt az időszakot, amikor a délnémet térség döntően „átállt” a sörtermelésre és a sörfogyasztásra. Ehhez még hozzátehető, hogy a XVII. század második felében a Hanza sörlexportja is jelentős mértékben visszaesett, majd a XVIII. századi Európában általánosan elterjedt merkantilista gazdaságpolitika újabb csapást jelentett az észak-német sörkivitelre.⁴ Ez a folyamat témánk szempontjából azért is bír nagy jelentőséggel, mert ezen keresztül érzékelhetjük, hogy a bor- és a sörfogyasztás fent említett érintkezési sávja mozgásban volt, azaz – történeti léptékben – folyamatosan változott a bor-, vagy a sörfogyasztás által dominált fogyasztási struktúra.

A középső német területeken és a Hanza városok térségében majdnem mindegyik jelentősebb település, azaz a birodalmi városok és a magyar terminológiában a mezővárosi kategóriának megfelelő városok (*Markt*), valamint gyakran a jelentősebb falvak is saját sörfajtát állítottak elő, némelyik az inter- sőt a transzregionális kereskedelmi forgalomban is keresett árucikk volt. A közép-európai sörfogyasztás későbbi tárgyalása szempontjából – viszonyításképpen – érdemes itt megjegyezni, hogy a balti térség két jelentős városa, Danzig és Hamburg évi sörtermelése a XVI. század első felében mintegy 200.000 hektolitert tett ki.⁵ Reininghaus szerint már az 1550-es évek fordulópontot jelentettek a német sörtermelésben, mégpedig abból a szempontból, hogy a közepes- és a nagy sörtermelő központok által előállított sör mennyisége jól érzékelhető módon csökkent. A kisvárosokban és a falvakban – a nemesség által is támogatott – egyre nagyobb számban megjelenő sörfőzdék termékei visszaszorították a nagy és a közepes városokból behozott sört.⁶ Jelentős struktúraváltás ment tehát végbe a termelési szerkezeten belül. A városok határában, vagy környezetében létrehozott sörfőzdék a XVI–XVII. század fordulójától a délnémet térségben is megjelentek. A szerkezetváltás átalakította a vidék arculatát, mivel egyre nagyobb területeken kezdtek természeteni a sörfőzés alapanyagait.⁷ Mindezt természetesen a korábban említett klimatikus változások tették lehetővé. Az északnémet viszonyokhoz képest jelentős különbséget mutatott a délnémet térség, ugyanis ezekben a régiókban a sörfőzés ekkor még megmaradt a kisipari-, céhes keretek között.⁸ A német városokban a sör árusítását is szigorú minőségi kritériumok szabályozták,

3 REININGHAUS, Wilfried: *Gewerbe in der frühen Neuzeit. Enzyklopädie Deutscher Geschichte Bd 3*. Oldenbourg Verlag, München – Oldenbourg, 1996. 37-38. pp.

4 BLÄNCKENBURG, Christine von: *Die Hanse und ihr Bier. Brauwesen und Bierhandel im hansischen Verkehrsgebiet. Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2001. 318–323. pp.

5 REININGHAUS, Wilfried: i. m. 38. p.

6 REININGHAUS, Wilfried: i. m. 38. p.

7 DÜLMEN, Richard van: *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit. Zweiter Band, Dorf und Stadt*. Verlag C. H. Beck, München, 1999. 33. p.

8 REININGHAUS, Wilfried: i. m. 38. p.

amelyek betartását, a városi tisztviselők ellenőrizték, a legtöbb esetben a vásárbíró vagy magának a serfőző céhnek a tagjai.⁹

Sörfőzés és sörfogyasztás a magyarországi városokban

A továbbiakban áttérek a Magyar Királyság északi vidékeinek, elsősorban az alsó-magyarországi városoknak a sörtermelésére. Bár a magyarországi polgárság körében a XVI. században a sörfogyasztásnak a borfogyasztással szemben még elenyésző volt a súlya, a Kárpát-medencében is tudunk olyan sörfajtáról, amely már ebben a korszakban közkedvelt itálnak számított. Így például a városa határain túlnyúló hírnévre tett szert a besztercebányai ser, amelyet március hónapról *März*nek, azaz márciusinak neveztek.¹⁰ A régi szászok ugyanis elsősorban ekkor főztek sert. A tehetősebb besztercebányai polgárok vagyona többek között bor- és a sörkereskedelemből származott. Nem volt mindenki polgárjogára alapozva „automatikusan” jogosult sörfőzésre, aki rendelkezett polgárjoggal. Szigorúan szabályozták azoknak a házaknak a számát, amelyek megkapták a sörfőzés jogát. Közülük mindegyiknek hetente egy-egy főzést engedélyeztek: több alkalommal azért nem főzhetek, nehogy kárt szenvedjen a többi, ugyanebből a jövedelemből élő család.

A közeli Selmechányáról már 1478-ból ismerünk olyan adatot, mely szerint az egyik polgár egy árpanevelő házat és serfőző műhelyet adományozott kegyes célból egy kápolna papjának. A források arról is tudósítanak, hogy a körmöci multságokon bort és sört egyaránt fogyasztottak, a körmöci polgárok számára pedig fontos kiegészítő jövedelem-forrás volt a serfőzés. Az itteni serfőző műhelyekben, vagy másként *braxatoriumok*ban a *Pfennig-Bier* elnevezésű, népszerű sört készítették. Maga a sör elnevezése nagy valószínűséggel annak megfizethető árára utalt. Azok a körmöciek, akiknek engedélyezték sör árusítását, borostyáncégér alatt kínálták az árpalevet fogyasztásra. A források szerint Újbányának is volt saját kezelésű serfőző háza és két kocsmája.¹¹

Sörfogyasztás és városi sörértékesítés Pozsonyban

Bár már a XIV. század utolsó éveiből találunk adatot pozsonyi polgár által bonyolított komló-exportról, mégis a szakirodalmi megállapítások alapján arra következtethetünk, hogy az általános közép-európai tendenciával egyező módon, a késő középkori bortermelés fellendülésével a sör előállítása Pozsonyban is visszaszorult.¹² A sörfogyasztás a XV. századtól már rendszeresnek mondható, azonban ekkor még döntően külföldről

9 DÜLMEN, Richard van: i. m. 65. p.

10 A besztercebányaiaknak két fajta sörük volt. Az egyiket réginek nevezték, azért, mert fogyasztáskor már csaknem fél éves volt: decemberben főzték ugyanis és a tavaszi hónapokban itták. A másikat újnak mondták, azért, mert az erjedés után rögtön és frissiben fogyasztották.

11 A bányavárosok sörtermeléséről Tóth Péter által rendelkezésemre bocsátott kéziratból tájékoztam. A forrásokból olyan kuriózumok is kiderülnek, miszerint Szklenón gubacspört is keverték a sörhöz, amelytől viszont olyan zavaros lett az ital, hogy még a seprős serrel is vetekszik. Megemlíthető még, hogy Liptóról és Vihnyéről fennmaradt információk szerint az ottani sert friss forrásvízből készítették. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Tóth Péternek, hogy betekintést engedett számomra a forrásokról készített kivonataiba.

12 ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története. II/4. k.* Stampfel Károly, Pozsony, 1903. 122. p.

(főként Morvaországból) kellett az italt behozni.¹³ Pozsony gyakran fizetett sörrel a tanács által alkalmazott munkásoknak és zsoldosoknak. Az ital egy részét helyben állították elő, jelentős részben viszont külföldi, főleg cseh- és morvaországi importból származott.¹⁴

A magyarországi németajkú polgárság sörfogyasztására vonatkozóan a XVI. századból igen kevés adat áll rendelkezésünkre. Jelen tanulmány keretében a pozsonyi számadáskönyvek felhasználható információit fogom ismertetni. Pozsony helyzete és funkciója a Mohács utáni időszakban több szempontból is összetett volt. Továbbra is funkcionált regionális centrumként, sőt átmenetileg jelentősen megnövekedett gazdasági ereje, illetve rövid időn belül országos jelentőségű közigazgatási- és politikai központi szerepre is szert tett.¹⁵ A mohácsi csatavesztés és a királyi udvarnak Budáról történt menekülése után a térségnek rendkívüli mértékben megnőtt a jelentősége. Nagy szerepet játszott ebben az Örökös Tartományok közelsége, hiszen a Habsburg fennhatóság alatti országrész csak innen kaphatott segítséget. Az ezt követő időszakban Pozsony térsége kiindulási- és utánpótlási bázisa volt a Habsburgok seregeinek. Nemcsak a katonaság, hanem Ferdinándnak az országba utazó diplomatái és tanácsosai számára is fontos állomásként funkcionált a város. Szapolyai képviselőivel 1533-ban itt kezdődtek a béketárgyalások. Pozsony tehát regionális központból néhány év leforgása alatt országos politikai centrummá vált. Általában a város volt a Ferdinánd által összehívott országgyűlések helyszíne is. Az 1535-ös diétán pedig formálisan is elismerték Pozsonynak az ország életében betöltött jelentőségnövekedését. Az ekkor meghozott törvények értelmében ugyanis Pozsony lett a Habsburg országrész közigazgatási székhelye.

A nagy horderejű változások jelentősen kihatottak a város gazdasági életére is, többek között a fogyasztási viszonyokra, s ezen keresztül természetesen az árak alakulására. A Pozsonyba helyezett hivatalnoki gárda, a közelben állomásozó katonaság és a felélénkült kereskedelmi forgalom mind ebbe az irányba fejtette ki hatását.

Jelen téma vizsgálatához a pozsonyi számadáskönyveknek az 1528–1610 közötti adatsorait vontam elemzés alá. Ez a bő nyolcvan évet felölelő időszak kiválóan alkalmas elemezhető információcsoportok felállítására. Ezekkel az adatsorokkal képet nyerünk arról, hogy egy döntően borfogyasztó városi közösség életében milyen szerepet töltött be az itt másodrangú szerepben feltűnő sör.

A sörből befolyt bevételeknek a teljes városi költségvetésen belüli elhelyezéséhez röviden át kell tekintenünk, hogy a városi tanácsnak milyen bevételi források álltak

13 BALLAI Károly: *Magyar korcsmák és fogadók a XIII–XVIII. században*. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1927. 53. p.

14 ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története...* i. m. 121. p. Többek között ennek az import-forgalomnak is szerepe lehetett abban, hogy a pozsonyiak a XVI. század folyamán jelentős kapcsolatokat tartottak fenn morva- és cseh kereskedőkkel. Az 1538-1566 közötti pozsonyi Tiltáskönyv adatai alapján a pozsonyiak külföldi partnerei között 14%-ot tesz ki a morva- és cseh kereskedők aránya. AMB MmB VB. Bővebben: TÓZSA-RIGÓ Attila: *A pozsonyi Tiltáskönyv információs bázisa. Különös tekintettel a pozsonyi felső- és középréteg városon túlnyúló kapcsolatrendszerére*. In: Századok CXLII. évf. (2008) 5. sz. 1135-1186. pp.

15 A város-vidék viszonylatban kialakult központiságából adódóan Pozsonyba összpontosult a kézműipar és a kereskedelem. Ugyanakkor a hasonló népességű városoknál a környező vidék a városi iparnak felvevőpiacot jelentett, a városi népesség ellátása szempontjából pedig fontos élelmiszer-beszerezési lehetőséget, illetve demográfiai szempontból utánpótlási bázist biztosított.

rendelkezésre a század első felében. A kamarai számadáskönyvek tanúsága szerint a város a vizsgált korszakban megnövekedett kiadások fedezésére jelentős mértékben növelte bevételeit. A költségek ellentételezésére a kincstártól bérelt regálék, vámok, révek, illetékek, a saját szükségletre kivetett házi adó (*domestica*), valamint a belső kezelésben, vagy árenda útján értékesített ingatlanok (pl. fürdők, bor- és sörkimérések, stb.) jövedelmei szolgáltak. További bevételként említhető még a bormérés (*educillatio*), a sör- és pálinkafőzés, a vadászati és halászati jog, a sómonopólium, a legelődíj és a faeladás, illetve a vásárvám. Az Újváros határán lévő Búza-piacon állt a városi mérőház.

Korszakunkban különleges helyzetet jelentettek az itt megtartott országgyűlések is, melyek a kiadások mellett nyilván inkább bevételt hoztak a polgároknak. Ugyanakkora Habsburg országrész fővárosában megemelkedtek az árak, ami legnagyobb részben az itt állomásozó katonaságnak, illetve a városban dolgozó hivatali és diplomáciai személyzetnek volt köszönhető.

A város bevételei hat nagy csoportra oszthatók:

1. a polgároktól beszedett adó
2. az ingatlanokból nyert bevételek
3. révpénz (hídpénz)
4. a polgárjog elnyeréséért lefizetett illeték
5. a különböző közszükségleti cikkek, főleg mezőgazdasági termékek értékesítéséből származó haszon
6. végül egyéb eseti bevételek

A város üzleti és mindennapi életében, így a sör- és a borkereskedelemben is kiemelt szerepet játszó Duna-híd forgalmából származó révpénz (*Urfargeld*) minden évben a számadáskönyvek első tételét képezte. A bevételeknek mintegy 9%-át tette ki ez a bevételtípus. A boreladásból származó városi jövedelem (*Weingeld*) ennek átlagosan a kétszeresét tette ki (17%). A bevételtípusok közül említhetők még a kamatok (2,5%), illetve a rendkívül változatos összetételt mutató egyszeri bevételek (14%). A városnak rendszeres bevétele származott még egyéb élelmiszerekből és nyersanyagokból. Ezek között négyet emeltek ki, nevezetesen a sört, a halat, a fát, és a sót.

A mezőgazdasági termények közül a bor értékesítéséből származott a legnagyobb haszna a városnak. Ez a bevétel a húszas évek végén még csak 104 font dénárt tett ki, az 1540-es évek elejére az ebből származó összeg már majdnem megnégyszereződött (közel 380 font dénárba rúgott). Az első évtizedekben még 100–700 font dénár között mozgó bevételtípus jelentős növekményt mutat a teljes korszakra vetítve is. A nyolcvanas évektől drasztikusan megugrott a borpénz, 4500 font dénár fölötti összegekre, 1606 után pedig már 5600 font dénár fölé is emelkedett.

Pozsonyt a XV. század első harmadára egy Dévénnytől Szentgyörgyig terjedő, mintegy 25km hosszúságú, szőlővel beültetett lankás terület ölelte körül. A szőlőtermesztés a XVI. század második felében érte el tetőpontját. A közép-európai bortermelésre a klimatikus viszonyoknak a XVI–XVII. század fordulóján bekövetkezett romlása, valamint az emelkedő gabonaárak együttesen gyakoroltak negatív hatást, amely a XVII. század derekára a szőlőtermesztésre szánt területek fokozatos visszaszorulását

eredményezte. Tovább erősítette ezt a tendenciát a sör és az égetett szesz növekvő konkurenciája.¹⁶

A számadáskönyvek azt mutatják, hogy a sör értékesítéséből a városnak befolyt összegek a XVI–XVII. században a bormérésből származó bevételekhez képest elenyészők voltak. Számszerűsítve ez azt jelenti, hogy átlagosan 20–60 font dénár között mozgott a söreladásból befolyt összeg. A sörbevétel (*Biergeld*) a legtöbb évben mindössze 5–20%-a volt a boreladásból származó *Weingeld*-nek. Gyakran (leginkább az 1590–1610 közötti időszakban) azonban egyáltalán nem könyvelték el a sörbevételt. Ezeket az éveket is figyelembe véve a sörpénznek a borpénzhez viszonyított aránya mindössze 4–5%-ra esik vissza.¹⁷

Az eddigi kutatásaim szerint egyetlen évet lehet kimutatni a vizsgált korszakból, amikor kiugróan magas *Biergeld* jelenik meg a pozsonyi forrásokban. Nevezetesen 1565-ben a városi kamarás kerekén 600 font dénárt könyvelt el a sörpénzként. A borbevételhez viszonyított arány még így sem túl magas, mivel ebben az évben a *Weingeld* is megugrott a korábban jellemző 300–750 közötti értékekhez képest. A borból származó bevétel ebben az évben 1574 font dénár volt, így a sörpénz még ebben a kivételes évben sem érte el a *Weingeld* 40%-át. Sajnos a kiugróan magas összeg ellenére az 1565-ös bejegyzések rendkívül szűkszavúak, csak annyi tudunk meg a szövegből, hogy a kamaraszolga (*Kammerknecht*) két 300-300 font dénáros tételben június 10-ig a fenti összeget könyvelte el a sörpénzként.¹⁸

A sörfőzésből- és/vagy kimérésből származó bevétel *Biergeld*-ként (betűhű formában *Pirgelt* kifejezéssel), azaz sörpénzként szerepel a számadásokban. A forrás szűkszavú közléséből sajnos nem világos, hogy a sörpénz pontosan milyen módon folyt be a városi kasszába. Tudjuk, hogy a *Schustergasse* egyik házában, az ún. *Zöldszobában* (*Gruenstubl*) mérték a város borait, egy 1532-es számadási feljegyzés szerint az épületrész már kocsmául és étkezőhelyül szolgált.¹⁹ A kamarai számadáskönyv nem említi, hogy a sörpénz esetleg itteni sörértékesítésből származott volna.

Az italfogyasztás a polgárok mindennapi ritmusát is befolyásolta. Itt arra gondolhatunk, hogy a város vezetése aprólékosan szabályozta a sör- és a borfogyasztás körülményeit, így azt is, hogy nap és a hét mely időszakában lehetett fogyasztani ezeket az italokat. Ezzel a polgárok időérzékelésére is hatással volt az italfogyasztás. A ferences kolostor tornyából hangzott el a hajnali harangszó, melyre a leitgeberek megkezdhették munkájukat, s itt kondult meg az esti sörharang, melyre a kiméréseket, korcsmákat be kellett zárni.²⁰

Bár, amint azt említettem, az elsősorban borfogyasztó pozsonyiak számára a sör kisebb jelentőséggel bírt és ez megmutatkozik a számadáskönyv információcsoportjaiban is, mindazonáltal a sörpénzről szóló rövid bejegyzésekben több tényező is vizsgálható.

16 LANDSTEINER, Erich: i. m. 145. p. Pozsonyban a pálinkafőzést az 1497-es bormérési statútum még büntette. TÓZSA-RIGÓ Attila: *Az 1497-es pozsonyi bormérési statútum*. In: *Agrártörténeti Szemle* XVII. évf. (2006) 1–4. sz. 201–222. pp.

17 Archív mesta Bratislavy (Pozsony), Magistrát mesta Bratislavy (AMB MmB) Kammerbücher (K) 79–197.

18 AMB MmB K 130 f. 67.

19 ORTVAY Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. A város története utca és térnevekben*. Wigand F. K. Könyvnyomdája, Pozsony, 1905. 645. pp.

20 ORTVAY Tivadar: *Pozsony város utcái és terei...* i. m. 80. p.

A sörpénznek a borkimérés bevételeihez viszonyított aránya egyértelműen alátámasztja azt a korábbi megállapításunkat, miszerint a jó minőségű szőlőtermő térségekben a sör a XVI. században a bor piaci pozíciója számára még nem jelentett számottevő konkurenciát. Az 1528/29-es költségvetési évben 23 fontot és 1 schillinget jegyeztek be sörpénzként, míg 1540/41-ben még ennél is kevesebb, 14 font folyt be ily módon,²¹ amely tehát a bormérésnek ekkori, közel 400 fontos összegéhez képest valóban elenyészőnek mondható. Az első vizsgált évben a kamarás *ingenomen chamerer von hern Burgermaister gewin an siben halb khauf pir* mondattal jelölte az egyik tételt. A bejegyzés *gewin* szava utal arra, hogy az elemzett összegek nagy valószínűséggel közvetlen módon söreladásból származó pénzt jelöltek, s nem a magánszemélyek által bonyolított forgalmi adót.

A bevételek mögött álló mennyiségi tételekre az 1540/1541-es adatsor világít rá. Ebben a kamarás megjegyzi, hogy egy pint sör nyolc dénárba került (*die pint ausgeben per 8 d*). Ezt alapul véve valószínűsíthető, hogy 1540/1541-ben 420 pint sört értékesített a város. Egy pint a ma használatos mértékegységrendszerre átszámítva nagyjából 1,7–2,54 liter közötti értéknek felel meg, azaz az 1540-ben a város által értékesített mennyiséget mintegy 840–850 literre becsülhetjük. Amennyiben az 1542/1543-as adójegyzék alapján (1026 adózó)²² Pozsony lakosságát ekkoriban 5200–5300 főre becsüljük, úgy a fenti sörmennyiség igen alacsonynak mondható, még ha feltételezzük is, hogy a város saját kezelésében lévő kiméréseken kívül még számos magánkézben lévő kimérés is volt a városban, ahol sört árultak.

A sörpénzt ártörténeti szempontból is vizsgálhatjuk. Az első évből sajnos nincs adatunk a sör áráról. A számadáskönyv közli viszont az 1528-as borárakat, mégpedig arról értesülünk, hogy 10–12 font dénárba került egy pint újbor, ritkán előfordult, hogy nyolc dénárért is adták pintjét. 1540/1541-ben már csak 6–8 font dénár között mozgott egy pint bor ára, tehát – bár szűk adatbázissal dolgozhatunk – árcsökkenés mutatható ki a két vizsgált év között. Amint azt korábban említettük, a sör áráról csak 1541-ben közölnek adatot. Figyelemreméltó viszont, hogy a megadott pintonkénti nyolc dénár szerint ebben az évben a sör ára egy szinten mozgott a boréval. Továbbá a város jelentőségnövekedésének köszönhetően beindult drágulási folyamat ebben az időszakban a bor- és a sör árán még nem érzékelhető.

Összegzésként az elemzett pozsonyi számadáskönyvi adatok alapján kijelenthető, hogy a sör a XVII. század első évtizedeiig még nem jelentett számottevő konkurenciát a bor számára, viszont a fennmaradt adatokból az is megállapítható, hogy ha kis súllyal is, de egyértelműen jelen volt a polgárság fogyasztási struktúrájában, az árstruktúrában pedig a boreladás hasonló mutatóival megegyező szinten mozgott.

A mennyiség és az árak mellett a pozsonyi forrásban találunk utalást a sör fajtájára is. A második kiragadott év bejegyzésében szerepel, hogy *schweinitzer* elnevezésű sört adtak el a kamarás alkalmazottai. A forrásból sajnos semmilyen közelebbi minőségi információt nem tudunk meg erről a sörfajtáról. Egy XVIII. századi német pincemesteri útmutató szerint ha egy fuder sörhöz egy negyedrészt, illetve annál több sót keverünk, akkor jön

21 Az 1528/29-es év adataihoz: AMB MmB K 79 f. 28; az 1540/1541-es évhez AMB K 92 f. 45.

22 AMB MmB Taxa Registrum 3 d 3 (1542/1543) (TR) 3 d 3.

létre a *schweinitzer*.²³ Annyi bizonyosan megállapítható, hogy a XV–XVI. században osztrák területeken a regensburgi, iglauer (ma Csehország, Jihlava) és freistadti sör mellett a schweinitzi is nagy népszerűségnek örvendett.²⁴

Összevetés más magyar városok áraival

Regionális ártörténeti összehasonlításra is van lehetőségünk, ehhez a soproni árlistákat hívhatjuk segítségül. Sopronban 1518–1520 között tíz dénárba került egy pint sör, 1548-ban pedig nyolcra. Összevetve tehát a két város forrásaiból nyert információkat, leszűrhető, hogy a pozsonyi és a soproni árak a negyvenes években azonos szinten lehettek. Az 1560-as évektől drágulás regisztrálható a térségben. Az évtized első évében egy pint sör Sopronban már 14 dénárba került. Az elemezhető információk alapján úgy tűnik, hogy a következő száz évben ez az árszint – kis ingadozásokkal – stabilizálódott. Egy 1588-as adat szerint 12 dénárba került egy pint sör. A századforduló idején újabb drágulás következett be. A század utolsó éveiben már előfordult, hogy elérte a húsz dénárt is a sör ára, 1602-ben pedig 19,93 dénárt kellett fizetni az árpa levéért.²⁵

Végül a bor- és a sörfogyasztás arányaihoz összevetésként vizsgálhatók még a XVII. századi debreceni számadáskönyvek idevonatkozó információi is. A debreceni adatsorok abban is segítségünkre lehetnek, hogy ha töredékinformációkként is, de betekintést engednek a későbbi viszonyokba. Az 1676–1683 közötti években Debrecen városának több mint 130.000 forint haszna volt bormérésből, ehhez képest a „sörhaszon” meglepően alacsony összeget tett ki, mindössze 3794 forintra rúgott. Bár ilyen szűk metszetből veszélyes lenne messzemenő következtetéseket levonni, mindazonáltal ezek az adatok nem igazolják a bevezetőben vázolt elméleti konstrukciókat, miszerint a XVII. század folyamán a sör egyre inkább visszaszorította volna a borfogyasztást a közép-európai régiókban és a bor-, illetve a sörfogyasztás közötti kultúrtörténeti választóvonal közép-európában, konkrétan a Kárpát-medencében is egyre inkább a sör javára módosult volna.²⁶

23 Vollkommener Unterricht vor Kellermeister. Leipzig, 1776. http://books.google.hu/books?id=AW47A-AAACAAJ&pg=PA198&lpg=PA198&dq=schweinitzer+bier&source=bl&ots=w00QxqsXFA&sig=gJfkIpcfgSdKVeB21jbMuo8ELGM&hl=hu&ei=d4noS8_8ApmQsAaV5pCnBA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBcQ6AEwAA#v=onepage&q=schweinitzer%20bier&f=false. Letöltés ideje: 2016. 05. 10. 21:00. 198. p.

24 PRIBRAM, Alfred Francis (szerk): *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich. Veröffentlichungen des Internationalen Wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne; 1 Wels*, 1938. 301. p. Brünnből már 1393-ból is van adatunk schweinitzer sörről. EVERT, Christian d': *Geschichte der Woll-, Leinen-, Baumwoll- und Seidenwaaren-, der Bier-, Branntwein, Essig- und Zuckerfabrikation und des neuesten Bergbaues in Mähren und Oesterr. Schlesien*. In Commission der Buchhandlung A. Nitsch, 1870. 461. p.

25 DÁNYI Dezső – ZIMÁNYI Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1989. 206–208. pp.

26 BALLAI Károly: i. m. 74. p.

A sör és a bor határán: Morvaország és Szilézia

Morvaország klasszikusan olyan térségként értelmezhető, amelyet említettem a bevezetőben. Bár létezett és létezik ma is morva bortermelés, mégis kijelenthető, hogy a morva bor a magyar borhoz viszonyítva messze nem volt jó minőségű. A térség viszont az északnyugat-magyarországi régió szomszédjaként éppen a magyar borexport egyik frekvenciált irányában feküdt. A Morvaországba irányuló magyar borkivitel jól vizsgálható az 1567-es nagyszombati vámnapló alapján.²⁷ Az adott évben 26 esetben vittek ki bort morvaországi irányba. Ez a teljes évi vámösszegnek mindössze 1%-a volt. Az alacsony részesedés ellenére is érdemes figyelmet fordítani erre a kereskedelmi szegmensre, mivel Alsó-Magyarország jelentősebb városainak életében központi szerepet töltött be a szőlőtermesztés és a bortermelés. Az egyes tételeknél szereplő mennyiségeket összesítve 1773–1983 akó közötti mennyiséget tett ki a teljes évi forgalom.²⁸

Témánk szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy fennmaradtak az egyik legfontosabb morva gazdasági központ, Brünn Város Levéltárában (ma Csehország: Brno) a városi kezelésben lévő pince és kimérés számadásai. Ezekben a városkönyvekben borfajtaként több helyen is előfordul az *ungrisch wein* kifejezés. A brünni adatok szerint viszont csak igen szerény mennyiséget bevételeztek, 1550-ből mindössze hat akó magyar bor szerepel, 1559-ből pedig 16 akó, ugyanebből a fajtából.²⁹ Amennyiben visszautalunk a hasonló időszakból származó nagyszombati vámnapló adataira, látható, hogy az északnyugat-magyarországi vámhelyen regisztrált borkivitelhez képest elenyésző mennyiség mutatható ki a magyar-morva határtérség legjelentősebb városában.

A források alapján jól követhető a bor behozatali útja, a bevételezésnél ugyanis Auspitzot és Seelowitzot (ma: Židlochovice) említik. Mindkét település arra az útvonalra illeszthető rá, amely Magyarország felől Gödingnél (ma: Hodonin) lépte át a határt. A Brünnben jelentősebb mennyiségű bort vásárlók között leginkább egy-két napi járóföldre fekvő városok polgárai szerepelnek: Leskau (ma: Lískovec, az újkorban egybeépült Brünn-nel, napjainkban Brünn legkülső délnyugati kerülete), Slavkov (Austerlitz), Seelowitz és Niemtschitz (ma: Němčice, Brünn-től északra mintegy 40 km-re).³⁰ Brünn regionális környezeténél nagyobb távolságból csak Neuhaus (ma Jindřichov Hradec) mutatható ki. A magyarországi forrásokból tudjuk, hogy a neuhausiak számára Brünn csak tranzitállomás volt. Érdekességképpen megjegyezhető, hogy Brünn városa által kimért borok között leggyakrabban muskotályos bor jelenik meg.

27 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) A Magyar Kamara Archívuma, E 210 Miscellanea Tricesimalia (E 210.) fasc. 90., 102. (Nagyszombat).

28 A bizonytalansági tényező a forrásban megjelenő mennyiségek átszámolási nehézségéből ered. A fent említett határértékek közül inkább a felső értéket tartom valószínűbbnek. Röviden megemlíthető, hogy ezt a borexportot 24 személy bonyolította le. Ezen a körön belül a nagyszombatiak döntő túlsúlyáról beszélhetünk. Tózsza-RIGÓ Attila: *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh-)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2014. 282–284. pp.

29 Archiv Města Brna (AMBrna) Taberne Rechnungen; fond I B 2/i Č 7299; évkör: 1550–1551 (1559) (TR) f. 1r. Az 1550–1551-ből fennmaradt forrás utolsó lapján a korábbiaktól eltérő kézírással szerepel még számos bejegyzés 1559-ből, ebben az évben is említenek magyar bort: 1559-ből: f. 15r.

30 AMBrna TR.

A brünni források a bor- és a sörfogyasztói térségek klasszikus érintkezési régiójáról tájékoztatnak. A forrás szerint ugyanis a város folyamatosan vásárolt sört is. Három sörfajtát biztosan azonosíthatunk. A leggyakrabban az alsó-magyarországi sörtermelés esetében már említett *schweinitzer* (a forrásban szereplő alakban: *schweintzer*) mellett az iglauri (a forrásban *Ygler*) fordul elő. A *schweinitzi* és az iglauri mellett olvashatunk még prágai sörről is a kimutatásokban. Arról nincs adat, hogy ezeket az italokat valóban Iglauból és Prágából hozták volna vagy inkább valamilyen előállítási és/vagy minőségi mutatókat takarnak a megnevezések. Mindazonáltal a *schweinitzi* esetében egyértelműen az utóbbi jelenséggel van dolgunk, így az *iglauer* és *prager* esetében is inkább sörtípust és nem valós származási helyet feltételezhetünk.³¹

A sör és a bor piaci pozícióinak összehasonlításához fontos kiemelni, hogy összességében 121 forintot költött a város a két italra. Ebből az összegből (kerekítve) 88,5 forintot fordítottak sörbeszerzésre. A morva regionális központ tehát abban a térségben feküdt, ahol még érezhető volt a magyar bor mint közeli jó minőségű borfajta „kisugárzási területe”, a morva polgárok fogyasztási struktúrájában azonban jelentősebb szerepe volt a sörnek, mint a bornak.³²

Jelen tanulmány utolsó vizsgált térsége Szilézia. A jelentős távolság ellenére a kapcsolati intenzitás szempontjából Sziléziát a dunai térséghez kapcsolódó gazdasági régióknak tekinthetjük. Szilézia legjelentősebb városa, Breslau (ma Lengyelország: Wrocław) a magyar bor kisugárzási térségének a legészakibb pontján feküdt.

A Wrocław-i Városi Levéltár anyagai között fennmaradt még Ulászlónak egy 1515-ös rendelkezése, amely többek között a bor- és a marhavásárlást szabályozta. A bevezetőben hivatkoznak a régtől vívott háborúkra, amelyek költségeihez Breslau városa jelentős összegekkel (a szöveg szerint adók mellett hitelekkel) járult hozzá, és emiatt az uralkodó adós maradt a sziléziai városnak. Kompenzációként Ulászló engedélyt adott a városnak a sörfőzésre és kimérésre („ein iglicher Bürger Bier breuen und schencken mögenn”). Rendelkezett még a kimért sör áráról, az árusítás módjáról, továbbá a gabona és gyapjú áráról, valamint (vágó)marha, ökör, tehén és bika („voneinem iglichem haupte Rindviehe[.], als Ochsen, Kuhe und Styers”) vásárlásáról, végül szabályozta még a sertés-, és a juhvásárlást is. Továbbá engedélyezte, hogy a város mérhessen többfajta bort, így malváziait („Malviaser”) és itáliait („welsch”), valamint két nehezen azonosítható fajtát, végül ezekhez hasonló más „nehéz” borokat („unnd andere solche schwer wein schencken”).³³ A két nehezen értelmezhető fajtát biztosan nem lehet magyar borként azonosítani.

Házi Jenőnek ismertek még az ötvenes évek végén közölt adatsorai. Ezek szerint az 1560-as években a soproni boroknak 11%-át (!) Sziléziába szállították, reményre adhatnak okot, hogy kedvező forrásadottságok esetén találunk nyomot a magyar bor

31 AMBrna TR 1550-ból: f. 2v–3r, 1551-ből: f. 14r.

32 A morva bor jelenlétéről az is tanúskodik, hogy a brünni forrásban említenek szüretet is. AMBrna TR f. 14v.

33 Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APW) Akten Stadt Breslau (ASB) Mikrofilmszám D6, T 80 241 (Nr. 28.) D6 T 80 241. folioszám nem olvasható a hatoldalas dokumentumon.

sziléziai jelenlétéről.³⁴ Áttételesen a sziléziai borexportra utalhat még a nagyszombati harmincad néhány adata is. Leginkább az észak-morvaországi zborowiak borkivitele mögött sejthetünk ilyen irányú forgalmat.

A XVI. század második feléből viszonylag gazdag anyag maradt fenn a városi tabernákulum számadáskönyveiből. Az 1548/1549-es, 1562/1563-as, 1566-os, valamint az 1573-as évből állnak rendelkezésünkre töredékes vagy teljes elszámolások.³⁵ Meglepő módon azonban nemhogy magyar bort, de bort egyáltalán nem említenek a breszlai városkönyvek. Ezzel szemben minden évben jelentős mennyiségű sört vásárolt, majd értékesített a város. A számadások rendkívül gazdag adatsorokat tartalmaznak a Sziléziában forgalmazott sör árára, fajtáira stb. vonatkozóan. Ezek részletes elemzése egy a közeli jövőben készülő tanulmány témája lesz.

Breslau tehát – Brünntől eltérően – már nem a bor- és a sörfogyasztó térségek érintkezési sávjában feküdt, hanem a régió polgári fogyasztási struktúrájában már inkább a sör túlsúlyával számolhatunk. Mindez azonban még nem magyarázza a magyar bor hiányát az eddig vizsgált forrásokban, kiváltképpen, hogy ha szórványos adatokkal is, de más forrásokból kimutatható a magyar bor sziléziai exportja. A jelenség hátterében Gecsényi Lajos feltételezése szerint az állhat, hogy a magyar borexport elsősorban a sziléziai nemesség körében számíthatott felvevőpiacra.³⁶ Ezt támaszthatja alá az a körülmény, hogy a korszakban a bor szállítása elég nehézkes volt, a korabeli borok nem bírták a hosszabb utakat, a költségek pedig arányosan nőttek a megtett távolság arányában. Így tehát a kereskedők számára fontos volt, hogy a szomszédos országoknak lehetőleg már a határ menti területein értékesíteni tudják az eladásra szánt árut. Más megközelítésből, minél nagyobb távolságot tettek meg a borral, annál drágábban tudták értékesíteni. Az árak emelkedése folytán bizonyos távolságon túl inkább már csak a nemesség, esetleg a polgárság felső rétege tudta megfizetni a minőségi, jelen esetben a magyar bort. Zárásképp néhány adalékinformációt közlök erre vonatkozóan. Az 1567-es nagyszombati vámnapló teljes anyagában Morva- és Csehországból mindössze két nemesi származású személy tűnik fel, és mindketten – egy Pan Poztaczky nevű férfi, illetve egy mezericsi nemesasszony – bort szállított.

34 HÁZI Jenő: *Az 1566. évi soproni borkereskedelem*. In: Soproni Szemle, XIII. évf. (1959) 3. sz. Soproni Szemle 1937–1964; 1998–2003. CD-ROM változat, Arcanum 2004. 153. p.

35 APW ASB KAR (K 80, 2 Mikrofilmszám T 81 830; évkör: 1548; K 80, 3 Mikrofilmszám T 81 831; évkör: 1562; K 80, 4 Mikrofilmszám T 81 832; évkör: 1569). A levéltári segédletben megadott évkörök nem pontosak.

36 Gecsényi Lajos szíves szóbeli közlése alapján.

Szántó Izabella

A PANNONHALMI SÖRFŐZÉS KEZDETEI(1701–1786) ÉS JELENKORI ÚJJÁTEREMTÉSI LEHETŐSÉGEI

Írásom első részében azt vizsgálom meg, hogy a magyarországi apátsági sörfőzés kezdetei a legrégebbi ma is létező, és napjainkban is virágzó – a II. József általi felosztás utáni rövid időszakot (1786–1802) leszámítva az alapítástól kezdve folyamatosan működő¹ – Magyar Bencés Kongregáció Pannonhalmi Főapátságában és egykori birtokain milyen levéltári adatokkal igazolható történeti múltra nyúlnak vissza – mivel egy apátsági sör márkaépítése esetén az egyik legfontosabb hozzáadott érték maga a több évszázadra visszanyúló történelmi múlt és hagyomány –, írásom második részében pedig a magyar apátsági sörfőzés, különös tekintettel a pannonhalmi apátsági sörfőzés jelenkori újjáteremtési elvi lehetőségét járom körül.

Géza fejedelem 996-ban alapította meg Szent Márton tiszteletére az első magyarországi bencés monostort. Az Anasztáz apát vezette közösségbe Csehországból, Itáliából és Bajorországból érkeztek szerzetesek. Szent István király a Koppány elleni sólyi csata előtt a szerzetesek közösségében Szent Mártonhoz imádkozott az ütközet szerencsés kimeneteléért, 1001-ben pedig adományokban és kiváltságokban részesítette a monostort, az erről fennmaradt diploma az első magyarországi latin nyelvű oklevél.²

A Szent Márton hegyén élő bencés szerzetesek az elkövetkező évszázadok folyamán fontos úttörő szerepet játszottak kezdetben a keresztény tanok hirdetésében, majd az iskolaalapításban, a nyugati latin nyelvű műveltség terjesztésében, a mezőgazdaság és az orvoslás fejlesztésében, számos újítást elsőként a bencés rend birtokain vezettek be.

A bencés sörfőzésről a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban maradtak fenn értékes adatok, amelyek bár szórványosak, de viszonylag sokrétű képet nyerhetünk belőlük a XVIII. századi sörfőzésre vonatkozóan.³

A pannonhalmi sörfőzés kezdetei 1701. szeptember 29-ére nyúlnak vissza, amikor Karner Egyed főapát szerződést kötött Thomas Mennerrel, akinek az apátság hegye alatt elterülő Alsok (később Szentmárton, mai nevén Pannonhalma) mezővárosban, a győri út mentén, a templom mellett két telket adott át a következő feltételekkel: Thomas Menner és felesége Orsolya, valamint utódaik örökös jogon kapják a két földet, ha itt nemcsak a sörfőző házat, hanem a kocsmáépületet is saját költségükön működtetik. Ha a telkekhez

1 DÉNESI Tamás – LÁSZLÓ Csaba – VIRÁG Zsolt: *A Pannonhalmi Főapátság 996 és 2014 között*. In: *Pannonhalmi Bencés Főapátság Apátsági Major Látogatóközpont*. Szerk. VIRÁG Zsolt. Várkastély Kiadó, Pannonhalma, 2014. 27. p.

2 DÉNESI Tamás – LÁSZLÓ Csaba – VIRÁG Zsolt: i. m. 23. p.

3 A levéltári adatok összegyűjtésében nyújtott segítségért Dr. Dénesi Tamásnak, a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár vezetőjének mondok köszönetet.

tartozó szántóföldet, rétet és az egyéb hozzá tartozó dolgokat is használni akarják, a többi mezővárosihoz hasonlóan szolgáltatásokkal tartoznak a főapátnak, de személyes ügyeik jogszolgáltatási szempontból a főapáti szék elé kerülnek. Menner köteles 20 akónként 1 akó sört adni az apátság számára – tehát a sör huszada az apátságé lett –, emellett a „jobb években” egy ártányt volt köteles hizlalni, a lefőzött pálinkából pedig évente 2 pintet kellett adnia a bencéseknek. Abban az esetben pedig, ha nem lenne elég árpája és komlója, az apátság viszont rendelkezne felesleggel, hivatalos értéken kap az apátságtól terményt. A szerződés szerint Mennernek és leszármazottjainak jogában állt a két telket és a saját költségen épített épületeket bárkinek eladnia. A sör értékesítése és a sörfőzde rentábilis működése szempontjából igen fontos volt, hogy a szerződésben a főapátság kötelezte magát, hogy uradalma falvaiban 12 forint bírság terhe alatt megtiltja, hogy bármelyik jobbágya, vagy az uradalmában élő bármely lakos – aki felett joghatósága volt – mástól vegyen sört, azaz a birtokok lakói csak Thomas Mennertől vehették az italt. A szerződésbe az is bekerült, hogy ha a „sörfőzéshez fűzött remények bármi okból meghiúsulnának”, a főapát fenntartja magának azt a jogot, hogy az épületek értékének lefizetése után a sörfőzdét magához vegye.⁴

Thomas Menner személyéről a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban meglehetősen kevés adat maradt fenn. A név nem szerepel a XVII. századi úrbéres jegyzékekben, ezért valószínűleg új telepés lehetett a helységben. Ezt igazolja egy 1702-es lista a Szentmártonba újonnan költözőtekről, amelyben viszont feltüntettek egy név nélküli személyt, csak a foglalkozását említve: sörfőző. Az egy évvel korábbi szerződés tartalmának ismeretében egyértelmű, hogy ez a személy csakis Thomas Mennerrel azonosítható. Nem sokkal alatta azt olvashatjuk az említett listán, hogy Stuber György megvásárolta a sörfőző házát, ez esetben minden bizonnyal Thomas Menner korábbi lakóházáról van szó, mivel Menner átköltözhetett az apátságtól bérelt – szintén a szerződésben említett – sörfőző házba.⁵

A XVIII. században folyamatosan vannak adatok a sörfőző működéséről, így például egy töredékes perjelnapló 1710-ben említette a sörfőző (braxator) házát.⁶

Egy későbbi perjelnaplóbeli feljegyzés szerint 1734. január 19-én a „szentmártoni serfőzőnk ebédre hívta az alperjel atyát, aki mellé társul Engelbert atyát jelölte ki” a perjel.⁷ (Engelbert atya kijelölésére azért volt szükség, mivel a szerzetesek egyedül nem tehettek eleget ilyen meghívásnak.)

De ekkor, egy 1732-es számvetés adatai szerint már nem Thomas Menner volt a sörfőző, hanem Hendl János. A számvetés szerint Hendl 1731 márciusa és 1732 márciusa között 336 akó sört főzött, ebből 17 akóval adott át a főapátságnak (a korábbi megegyezés szerint). Szent István ünnepére, azaz augusztus 20-ára külön eladott további 6 akó sört az apátságnak. Maradt fenn adat arról is, hogy az apátsági kertészeknek is adott el sört Hendl, ezt mennyisége miatt valószínűleg a kertben dolgozók itták meg.⁸

4 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Acta Antiquiora, fasc. 61. nr. 12., 6–8.

5 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Gazdasági Levéltár, 18. századi gazdasági iratok, 1. sorozat, 2. = Liber Rationum introitus et exitus aecnomiae Archicoenobii Sancti Martini ... 1702-1776., 201.

6 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Acta Antiquiora fasc. 58., nr. 187.

7 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Acta Antiquiora fasc. 58., nr. 161.

8 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Gazdasági Levéltár, 18. századi gazdasági iratok, 1. sorozat, 2. = Liber Rationum introitus et exitus aecnomiae Archicoenobii Sancti Martini ... 1702–1776., 51.

1732 márciusa és 1733 áprilisa között 624 akó sört főzött Hendl János, azaz egy év alatt jelentősen, 85%-kal nőtt a lefőzött sör mennyisége. Ebből az apátsági konventnek 31 akó jutott, Szent István ünnepére 8 akót adott el az apátságnak, de ebben az évben is adott el a kertésznek 24 akót, egy kisécsi határjáráskor 1 akót, a jobbágyoknak pedig kaszálás, aratás és juhnyírás idején összesen 7 akót.

1733 áprilisa és 1735 májusa között Hendl 1040 akó sört főzött, amely alapján éves átlagban mintegy 500 akó sör készülhetett. A konventnek 62 akót, Szent István ünnepére 10 akót, az atyák és a vendégek számára 12 akót, a kertésznek 58 akót adott el. Ebből a számadásból kiderül, hogy a serfőzőnével kötötték az üzletet a vevők, és ebből a forrásból derül ki az is, hogy az apátság 80 mérő árpát is adott át a serfőzőnek.⁹

Az 1740-es években Najmann Jakab szerezte meg a sörfőzdét, majd 1750-ben ennek özvegyétől vejéhez, Györgyi Pálhoz került. Györgyi Pál halála után a felesége folytatta a sörfőzde üzemeltetését.¹⁰

A fentebbi adatokból, valamint Keller Bálint bencés pincemester számadáskönyvéből úgy tűnik, hogy a szerzetesek és Szentmárton mezőváros (a mai Pannonhalma) lakói nem annyira sört, hanem inkább bort fogyasztottak szívesebben, amely adatot Győr vármegyét tekintve általános megállapításnak is tekinthetünk. A korabeli Magyarországon a borok termelésére kevésbé alkalmas vidékeken lehetett magasabb a sörfogyasztás aránya. A bencés birtokokon sört általában a mezei munkát végző napszámosoknak és a robotoló jobbágyoknak adtak munka közben. Azokban az években nőtt meg jelentősen a sörfogyasztás a bencés uradalomban, amikor a rossz szőlőtermés miatt nem volt elegendő kimérhető bor. Több forrásból tudjuk például, hogy 1763-ban katasztrofális szőlőtermés volt, ezért 1764-ben a mezei munkások a szokásos és bevett vizezett bor helyett ezúttal sört kaptak. Ugyanebből az évből ismert adat szerint az apátságban sörből ecetet is készítettek.¹¹

1779-re minden bizonnyal megszűnt a szentmártoni sörházban a sörfőzés, ugyanis ebben az évben a Szentmártonnal szomszédos, szintén bencés uradalmi birtok Ravazdon Stengl András sörfőző nyitott sörfőzdét, amelyre a főapátsággal megkötött szerződés révén nyílt lehetősége. Stengl András saját költségén építtette fel a Szent Willebald templom mellett álló sörházat, ahol érdekesség, hogy nemcsak saját sörét, hanem a saját borát is kimérette. Öt évvel később, 1784-ben ezt a sörházat az apátság felmérte – azaz értékét felbecsülte –, és kétharmad részt megvette. A hiányzó összegért cserébe Stengl többek között azt kapta, hogy a péterdi, a kis- és nagyécsi vendéglősök, valamint a lázi kocsmáros tőle tartoztak sört vásárolni, azaz terméke egyfajta privilegiált helyzetbe kerül az apátság falvaiban, hasonlóan az 1701-ben Thomas Mennerrel kötött szerződéshez.¹²

1786-ban igen komoly törés állt be a főapátság életében: II. József király feloszlatta a bencés rendet a szerzetesrendek többségéhez hasonlóan. A monostor épületeit a következő

9 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Gazdasági Levéltár, 18. századi gazdasági iratok, 1. sorozat, 2. = Liber Rationum introitus et exitus aeconomiae Archicoenobii Sancti Martini... 1702–1776., 51.

10 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Acta Antiquiora fasc. 26., nr. 61. és 81.

11 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Gazdasági Levéltár, 18. századi gazdasági iratok, 1. sorozat, 15. = Liber Rationum cellarii monasterii Archi-Abbatialis... 1763-1767., 32., 82., 99.

12 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Acta Antiquiora fasc. 45., nr. 15.

év tavaszán felmérték, felértékelték, majd például a templom berendezéseit, az oltárokat – a főoltár kivételével – elárverezték és elszállították.¹³

A rend 1786-os feloszlata után a szentmártoni sörfőző házat, mivel már nem zajlott benne sörfőzés, az apátsági javakat kezelő Kamara visszaváltotta és vendéglővé alakította át.¹⁴

I. Ferenc király 1802-ben visszaállította a bencés rendet, ekkor a Szent Márton hegyén álló főapátságban is újra megindult a szerzetesi élet, a visszacapott uradalmak gazdasági újjászervezés is megkezdődött. A rend a középszintű oktatást kapta új és elsődleges feladatául. (A szerzetesek 1815-ig nyolc gimnáziumban kezdik meg a tanítást.)¹⁵

A feloszlástól kezdve nincs adat a pannonhalmi apátsági sörfőzésre vonatkozóan, a rend a XIX. század folyamán és a XX. század első felében főként a bortermelést helyezte előtérbe.¹⁶

A Pannonhalmi Főapátság 1996-ban ünnepelte alapításának ezredik évfordulóját, és ebben az évben vált a Világörökség részévé. A millenniumi ünnepeket követő érdeklődésre válaszként elkészült a bencés monostor turisztikai hasznosítási terve, amely többütemű fejlesztést álmódott meg. Ezen fejlesztés keretében épült meg az elmúlt másfél évtizedben a turistafogadó és a hozzá kapcsolódó gyalogos híd, újult meg a gyógygyönyves kert, épült fel a Szent Jakab Zarándokház és a Viator Apátsági Étterem és Borbár. 2014-ben elkészült az Apátsági Major új turisztikai látogatóközpontja is, amelyben a főapátság több évszázados műgyűjteményeinek állandó kiállítása, az alatta húzódó 422 méter hosszú, barokk kori műemlékpincében pedig a bencés szőlőtermesztés múltját bemutató kiállítás kapott helyet.¹⁷

Az egykori, történelmi hagyománnyal bíró apátsági szeszesital-előállítás válfajai közül a bortermelést hosszú évek munkájával már újjáteremtette. (Valamint a likörgyártást, bár ezt ezidáig nem saját gyártásban, hanem az Agárdi Pálinkafőzde Kft.-vel kötött bérfőzési szerződés keretében állítják elő.) A sörtermelés esetleges újjáélesztésének már megvalósult elvi analógiájaként érdemes röviden áttanulmányozni és összehasonlítani a bortermelés újjáélesztésének folyamatát, amelynek a mottója, a „hagyományra épülő jelen” természetesen szintén alkalmazható a sörtermelés újjáélesztésének mottójaként is, mivel – mint láttuk – az is komoly tradícióval bír Pannonhalmán.

2000 körül merült fel a pannonhalmi monostori szőlészeti és borászati hagyomány felélesztésének kérdése, mivel komoly, sokrétű felmérésekkel alátámasztott piaci igény mutatkozott Magyarországon egy „apátsági pincészet” termékei iránt, az „apátsági bor” attitűdjéhez és jelentéstartalmához a fogyasztók fejében a hagyomány, a magas minőség és a prémiumkategória jelzők kötődnek. (Hasonlóképpen a bencés főapátság más termékeihez, a helyben termelt levendulaalapú termékektől – kézkrém, szappan, fürdőszó – az apátsági csokoládéig.)

13 DÉNESI Tamás – LÁSZLÓ Csaba – VIRÁG Zsolt: i. m. 27. p.

14 NÉMETH Ambrus: *A Pannonhalmi Főapátság története. Ötödik korszak. (1709–1802)*. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó, Budapest, 1907. 234. p.

15 DÉNESI Tamás – LÁSZLÓ Csaba – VIRÁG Zsolt: i. m. 27. p.

16 LIPTAI Zsolt: *Pannonhalmi Apátsági Pincészet*. In: *Pannonhalmi Bencés Főapátság Apátsági Major Látogatóközpont*. Szerk. VIRÁG Zsolt. Várkastély Kiadó, Pannonhalma, 2014. 117. p.

17 RÁBAI László – VIRÁG Zsolt: *Az apátsági major turisztikai vonzerővé fejlesztése, a látogatóközpont létrehozása – a projekt rövid bemutatása*. In: *Pannonhalmi Bencés Főapátság Apátsági Major Látogatóközpont*. Szerk. VIRÁG Zsolt. Várkastély Kiadó, Pannonhalma, 2014. 9–13. pp.

A pincészet létrehozásáról szóló elvi döntést követő gyakorlati lépések sorozatának eredményeként – amelyek 2001 és 2009 között folyamatosan zajlottak – létrejött az ország egyik legkorszerűbb, gravitációs technológiával működő borüzeme. Fontos szerepe volt a pincészet létrehozásában egy nemzetközi tapasztalatokkal is rendelkező, és nemzetközi szinten is versenyképes tudással rendelkező szakembernek, Gál Lajosnak. A termékek minősége a bortermelés megkezdése után gyorsan beváltotta a hozzá fűzött reményeket, amelyet mind a szakmai elismerések és díjak, mind pedig az árbevétel és a növekvő kereslet kiválóan jelez, és az is megállapítható, hogy olyan borok kerülnek előállításra, amelyek megfelelnek a fogyasztók fejében élő előzetes várakozásoknak. Napjainkban a szőlőtelepítések eredményeként folyamatosan fordulnak termőre az apátság szőlőbirtokainak új ültetvényei, lépést tartva a folyamatosan növekvő kereslettel, amely a magas szintű marketingmunka eredménye is. Mivel a pannonhalmi apátsági borok „divatba jöttek”, már az új borok elkészülte előtt szinte valamennyi tétel lekötésre kerül, dacára az új termőterületek miatti növekvő volumenű szőlőtermesztésnek és bortermelésnek. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy mindmáig a Pannonhalmi Apátsági Pincészet hazánk egyetlen apátsági pincészete, ebben a kategóriában nincs piaci versenytársa.

Az apátsági sörök esetében hasonló a helyzet, mint korábban az apátsági borok esetében volt: Magyarországon jelenleg csak Zircen működik olyan sörfőzde, mely az apátság területén, saját kisüzemi főzdéjében gyártja a Zirci Apátsági Pils-, belga- és búzasöröket. Emellett vannak olyan apátsági sörök, amelyek egy másik kategóriába tartoznak, azáltal, hogy söreiket nem a kolostor falain belül, hanem egy „világi” sörfőzdében főzetik le saját, vagy a gyártó által ajánlott recept alapján. A Tihanyi Bencés Apátság például bérgyártásban készítette a tapolcai Stari Sörfőzdével saját logós apátsági söröket (világos, búza és vörös sörfajtákat), amelyek Tichon nevüket az 1055-ös tihanyi alapítólevél alapján kapták.¹⁸ Ezenkívül a Bakonybéli Apátság gyógynövény tartalmú söröket gyártat Vitalis és Mauritius márkanéven a Bors Sörfőzdében, a Székesfehérvári Egyházmegye pedig a Monyo Sörfőzdében gyártatja a Szent Gellérről, Szent Istvánról és Szent Imréről elnevezett világos-, barna- és búzasöreit. Abból, hogy nem csak egy kolostor falain belül létesített sörfőzdében lehet csak apátsági sört gyártani jól látszik, hogy Magyarországon jelenleg nincs leszabályozva, mit lehet „Apátsági sör”-nek nevezni, ez nem egy *Magyar Élelmiszerkönyv* szerinti kategória, ugyanakkor az apátsági megnevezés a prémium minőségre utal, hiszen a történelem során az apátsági termékeket világszerte a magas minőség jellemezte.

A nyugat-európai példákat tekintve az apátsági sör külön kategóriává nőtte ki magát, saját, igen széles fogyasztótáborral rendelkezik, hogy csak a legismertebb példákat említsük: trappista szerzetesrendi kötődésű sörök (Trappist Achel, Trappistes Rochefort, Orval, Chimay, La Trappe, Westmalle, Westvleteren), egyéb apátsági sörök: például a karmelita szerzetesrendi (Tripel Karmeliet), ferences szerzetesrendi (Franziskaner), premontrei szerzetesrendi (Leffe), pálos szerzetesrendi (Paulaner). Természetesen bencés szerzetesrendi kötődésű sörök is léteznek, ilyen például a bajorországi Andechs kolostorának söre¹⁹, a szintén bajorországi Ettal kolostorának söre²⁰ A jó minőségű, az

18 http://hvg.hu/enesacegem/20140130_Sort_bort_es_likort_arul_es_gyertyat_gyar.

19 <http://www.andechs.de/die-klosterbrauerei.html>.

20 <http://www.ettaler.info/klosterbrauerei/ettaler-klosterbiere/ettaler-benediktiner-weissbier>.

átlagnál általában magasabb alkoholtartalma – amely szintén unikális vonás, és keresletélénkítő tényező – szerzetesrendi, apátsági sörök iránti igény komolyan megalapozott Magyarországon a kereskedelmi forgalomban eladott import apátsági sörök bevételi eredményei alapján.

A magyar apátsági sörök termékkínálatát bővítendő, a fent említett sörök mellett egy magánkezdeményezés született Pannonhalmán, a Magyar Hiteles Hely Kft. létrehozta a Thomas Menner 1701. sörmárkát, amely honlapja alapján a következő célt tűzte ki: „Azzal, hogy újraindítjuk Pannonhalmán a sörfőzést, szeretnénk tisztelni Thomas Menner emlékének, terjeszteni a minőségi sör kultúráját, szerepét a gasztronómiában, a helyes táplálkozásban, valamint megőrizni annak a háznak a hagyományát, szellemét, amelyben több mint 300 évvel ezelőtt elkezdődött a sörgyártás.”²¹ A kft. a sörök kifejlesztésének szakmai munkájával a Corvinus Egyetem Élelmezéstudományi Karának Sör- és Szeszipari Tanszékét bízta meg, a sörök 2014. júniusi bemutatóján a fejlesztést Hegyesné dr. Vecseri Beáta egyetemi docens, a Corvinus Egyetem tanszékvezetője és Kiss Zsuzsanna, a Sör- és Szeszipari tanszék laboratóriumának vezetője videó-üzenetben ismertette az újságírókkal. Ugyanakkor egyes híradások szerint jelenleg nincs kapcsolat a Pannonhalmi Bencés Főapátság és a Magyar Hiteles Hely Kft. között²², de a pannonthalmi sörfőzde kialakítása sem valósult még meg.

Összefoglalva megállapítható, hogy Magyarországon jelentős piaci rés az apátsági sörök kategóriája, holott a kézműves sörök reneszánsza, az import apátsági sörök iránti kereslet, a magyar apátsági élet levéltárilag dokumentált hagyományai, ezen belül sörfőzési hagyományai, a Pannonhalmi Bencés Főapátság rendszerváltozás utáni felvirágzása, más területeken már sikeres gazdasági vállalkozásai, helyben termelt termékei mind abba az irányba mutatnak, hogy az apátsági sör kategóriájának XXI. századi újjáélesztésére megérett az idő.

21 <http://thomasmenner.hu/hu/fooldal>.

22 <http://www.gaultmillau.hu/mese-habbal/izzik-a-levego-pannonhalman>.

Karnis Gabriella

„TRADÍCIÓ ÉS INNOVÁCIÓ”

Arendi sörfőzés hagyományának újjáélesztése a Zirci Ciszterci Apátságban

„A ciszterci közösséget a történelem folyamán mindig az adott kornak megfelelően az eltökéltség, a következetesség, illetve egy olyanfajta családiasság jellemezte, amely a vele kapcsolatba kerülő embereknek meghatározó és életüket befolyásoló élményt adott. Az erős belső kohézió kreativitást eredményezett és olyan energiákat szabadított fel, amely látványos eredményeket, alkotásokat hozott létre. Ebbe tartozik többek között a gazdasági innováció...”

Dékány Árpád Sixtus OCist zirci apát

A sörfőzés rendi háttere

Rendtörténet

A középkori monasztikus reformmozgalmaknak közös kiindulópontja az a törekvés volt, hogy a feudális társadalomtól elvonulva, hátat fordítsanak a világ élet minden kényelmének. „Szent Benedek a VI. század közepén szabályzatot, Regulát állított össze a szerzeteseknek. A nagy bölcsességgel, mérséklettel és jó emberismerettel megfogalmazott szabályokat a nyugati egyházban a VIII. század végére szinte mindenütt elfogadták. Szent Benedek jellemét és Reguláját a mély hitre alapozott vallásosság, a szelídség és erő, az egyszerűség és komolyság, az imádság és a munka szeretete jellemzi. Az őt követő szerzetesek életének három fő eleme az istendicséret, vagyis a közösen mondott imádság (zsoltározás, zsoltosma), a közösség és az egyház érdekében végzett mindennapi munka, valamint az egyéni imádságos lelki és szellemi művelődés”¹ Ezért az elkövetkező évszázadokban a ciszterciek kerültek a monasztikus reformok élvonalába².

A ciszterci rendi élet legmeghatározóbb személyisége Szent Bernát volt. Az ő tevékenysége komoly hatással volt a ciszterci életre, lelkiségre, valamint az ő idejében lépett ki a rend Franciaország határai közül, és vált ismertté a katolikus világban. Nem sokkal Citeauxba lépése után, 1115-ben megalapította a Clairvaux-i apátságot, melynek 25 évesen ő lett az apátja³. Szent Bernát halálakor becslések szerint a rend tagjainak száma meghaladta a 11 ezret, és több mint 300 monostorban éltek szerzetesek. A XIII. század közepére ez a szám mind a monostorok, mind a szerzetesek számában kétszeresére duzzadt, vagyis 647 apátságban 20 ezer lehetett a szerzetesek száma. Mondhatjuk, hogy a ciszterci szerzetesség ekkor élte virágkorát⁴.

A ciszterciek kezdetben a mezőgazdasági sikereiket a szervezett rendi életnek és a rendi lelkiségnek köszönhatték. A ciszterciek lemondtak az egyházi jövedelmekről és

1 Zirci Ciszterci Apátság, n. é.

2 LÉKAI Lajos: *Ciszterciek – eszmény és valóság*. Szent István Társulat, Budapest, 1991.

3 LÉKAI Lajos: i. m.

4 HERVAY F. Levente: *A Ciszterci Rend Története*. Szent Bernát Hittudományi Főiskola jegyzete, Zirc, 1994.

távoli – használaton kívüli – helyeket kerestek fel, ahol saját kezük munkájával művelték meg a még feltöretlen földeket. Három alapvető tényező miatt lettek sikeresek: a kiterjedt földterületek megszerzése, a laikus testvérek munkája, végül a precíz, következetes és eredményes irányítás miatt. A legtöbb apátság vizekben gazdag völgyekben jött létre, és a víz nyújtotta adottságokat a szerzetesek sokoldalúan fel is használták. Így tudták öntözni kertjeiket, halastavakat tápláltak, malmokat működtettek, és a víz tette lehetővé sörfőzdék és cserzőműhelyek létrehozását is. Adományokat is kaptak mindenféle értelemben, emellett királyi és egyházi adómentességet is élveztek. Szent Benedek regulája szerint a szerzeteseknek önellátásra kellett törekedniük. A mezei munka létfenntartásukhoz járult hozzá, valamint maguknak kellett előállítaniuk eszközeiket, szerszámaikat, ruházatukat, lábbelijüket is. Azonban teljes gazdasági függetlenségre nem voltak képesek, ezért engedélyt kaptak a felesleges termékek eladására és termékek megvásárlására, melyeket nem tudtak előállítani. Legfontosabb eladható termékeik a gabona, bor és a gyapjú voltak. Ezek közül a bort azonban csak nagy tételben értékesíthették, saját vezetésű italkimérésben nem. Foglalkoztak lótenyésztéssel, tartottak sertést, marhát – ez utóbbiból alakult ki a híres rendi sajtkészítési tradíció, mely hozzájárult a szerzetesek kiegyensúlyozott táplálkozásához is. Sok apátsághoz méhészet is tartozott, melyet az *apiarius*nak nevezett méhész szerzetes vezetett. A monostori gazdálkodás kiemelkedő ága a gyümölcs- és zöldségtermesztés volt, nemcsak népszerűségének, de innovációinak köszönhetően is. 1273-ban Doberanban például már üvegházás növénykísérletezés folyt. Előszertettel telepítettek át francia zöldség- és gyümölcsfajtákat azokra a területekre, ahol monostorokat alapítottak. Tübingiában az apátságok almát termeltek és az almabor készítésből magas jövedelemre tettek szert. A virágzó apátságok kereskedelmi tevékenysége olyan kiemelkedő volt, hogy városi birtokokat szereztek – házakat, raktárakat tartottak fenn –, annak érdekében, hogy közeli kapcsolatuk legyen a helyi piacokkal. Fontos kereskedelmi központjaik voltak Párizsban, Toulouse-ban, Kölnben, Brüsszelben és Londonban. Adó- és vámmentességük olyan kiváltságos helyzetbe hozta a monostori termékeket, mely lehetővé tette a jó minőség – olcsó ár kombinációját, ezáltal a világi termelők és kereskedők versenytársává váltak.

A laikus testvérek tudásának köszönhetően a monostorok túlszárnyalták a környékbeli kézműveseket is. A víz közelségére alapított apátságokban virágzott a malomipar. Sok esetben ezeket bérbe is adták világiaknak, amikor nem tudták saját maguk működtetni. A franciaországi Foigny-ban nemcsak malom, de sörfőzde, üvegekészítő üzem, posztóikészítő üzem, fonoda és vasfeldolgozó üzem is működött. Ahol a helyi adottságok megfeleltek, kő-, vasérc, nemesfém és sóbányákat létesítettek⁵.

A virágzás középkori századaiban a ciszterciek Magyarországon – amint általában Európában – önellátó gazdálkodást folytattak. Településektől távoli, elzárt völgyekben emelték monostoraikat, mocsarakat csapoltak, földművelést folytattak. Majorokat – ún. *grangiákat* – létesítettek, melyeken elsősorban a fizikai munkát végző *konverzusok* dolgoztak. Lelkipásztori munkát, iskolai oktatást a ciszterciek – legalábbis kezdetekben – nem végeztek. Lényeges volt számukra a közösség: a közös istentisztelet, a közös asztal, valamint a közösen végzett munka teremtette meg azt a légkört, amely a kohéziót

⁵ LÉKAI Lajos: i. m.

biztosította az apátságokban. Gazdálkodásuk, újításaik a földművelésben és a kézműves tevékenységben – melyeket többnyire abból az országból hoztak, melyekből Magyarországra települtek – nem csupán egyes monostorok, vagy az egyetemes rend hasznára voltak, hanem az egész ország fejlődésére kihatottak⁶.

A török kor utáni visszatelepülés csak lassan ment végbe Magyarországon. A magyar monostorokat – magyar ciszterciak nem lévén – külföldi apátságok kezdték felújítani. 1814-től a magyarországi ciszterciak fokozatosan a lelkipásztorkodás és a középiskolai oktatás-nevelés felé fordultak. A rend plébániákat alapított, és sorra vette át a korábban jezsuiták vezetése alatt álló gimnáziumokat, Egerben, Pécsen és Székesfehérváron kezdtek tanítani. Később kapják meg a ferencesektől a bajai gimnáziumot, majd a XX. század elején Budapesten létesítettek iskolát. Mindezek fenntartása óriási összegeket emésztett fel. Ezek biztosítására szolgáltak a földbirtokok, melyeken idővel mintagazdaságokat alakítottak ki. A magyarországi ciszterciak közösségformáló tevékenysége így elsősorban a középiskolai tanítás lett, de továbbra is megmaradt a fő kapocs: a közös liturgia (zsoltosmák és misék) és a közös asztal.

A XX. század azonban újra a pusztulást hozta a ciszterciak számára: 1948-ban államosították az iskolákat és az ezek fenntartását biztosító földbirtokokat. 1950-ben pedig a rend működését is betiltották Magyarországon. Csak mintegy 40 évvel később, 1989-ben léphettek újra a nyilvánosság elé a magyar ciszterciak⁷. Továbbra is a korábbi feladatok – a lelkipásztorkodás és a középiskolai tanítás – került a feladatok homlokterébe, ám az új vezetés, Dékány Árpád Sixtus apátsága kezdetétől, a régi tradíciókból is életre kíván hívni néhányat. Jelenleg a 280 éves múltra visszatekintő sörfőzés jelenti a múlt és a jelen közti kapcsolatot.

Zirc, alapítását tekintve nem az első, jelentősége mégis túlmutat a többi magyarországi ciszterci apátságon. Jelenleg is a rend magyarországi központja, adminisztratív és lelkiismereti tekintetben egyaránt.

A zirci monostort III. Béla (1173–1196) alapította 1182-ben. Benépesítésére Clairvauxból kért szerzeteseket. A ciszterci monostorok Magyarországon is a gazdasági élet mintaszerű intézményeivé és központjaivá váltak. Zircnek megvolt a saját birtokrendszere: erdők, szántók, mezők, halastavak. A szőlőbirtokok távolabb helyezkedtek el, mivel a Bakony klímája nem alkalmas a jó minőségű bort adó szőlő termesztésére. Később – főként királyi adományozások következtében – távolabbi vidékeken, sőt másik vármegyékben is rendelkezett a zirci monostor birtokokkal. Jelentős volt – már a középkorban – az állattartás és a halászat is. A középkori zirci monostor egyre növekvő birtokaival a korszak kimagaslóan jó gazdasági egysége, és jó hírnek örvendő apátsága lett⁸. A török invázió a pusztulást hozta, mely közel 150 évre elnéptelentette a monostort. Miután a törökök elhagyták a területet, először Lilienfeldből, majd Heinrichauból érkeztek szerzetesek az apátság újjáélesztésére. Az 1810-es év nagy változást hozott a rend – főleg Zirc – életében, az apátság önállóvá vált, saját – immár magyar – apáttal. A rend birtokai a következő területeken helyezkedtek el; szőlőbirtokai voltak a Badacsonyon, Somlón, Tokajban Eger környékén, Pécsen és Székesfehérvár körül, Magyarpolányban

6 LÉKAI Lajos: i. m.

7 LÉKAI Lajos: i. m.

8 DR. HORVÁTH Konstantin OCist.: *Zirc története*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1930.

és Nagytevelen. Haszonállattartása kiemelkedő jelentőségű volt. Említésre méltó a ménés, melynek központja Előszállás volt. Különleges értéket képviselt a szántói (ma Szlovákia) savanyúvíz-telep⁹. Ezek a birtokok – zirci adminisztrációs központtal – az 1948-as államosításig szolgálták a rend intézményeit, iskoláit.

A monostori sörfőzés története

A monostori gazdálkodás egyik fontos eleme volt, éghajlattól és domborzattól függően a bor- vagy a sörkészítés. Északon főleg Wales, Skócia és Skandinávia apátságaiiban – ahol nem lehetett sikeresen szőlőt termesztetni – „braxatóriumot” (sörfőzdét) építettek. A sört elsősorban saját szükségleteik kielégítésére főzték. A sör annak idején táplálékul is szolgált, hiszen a böjti időszakokban ezzel pótolták a hiányzó kalóriákat. A középkorban a víz általában fertőzött volt, ezért a sörkészítés az egészséges folyadék fogyasztásban is jelentős szerepet játszott. A kolostori sörfőzés igazán Nagy Károly (768–814) uralkodása alatt indult virágzásnak. St. Gallen kolostori feljegyzései arról árulkodnak, hogy a IX. században három sörfőzde is működött a kolostor területén. A sört általában több típusban készítették, némelyeket magasabb, másokat pedig alacsonyabb alkoholtartalommal. St. Gallenben a magasabb alkoholtartalmú a *pátersör* volt, mely a rend szerzetesei számára készült. A másik, „gyengébb” típust, a *konventsör-t* pedig a zarándokok részére főzték. Létezett egy harmadik típus, a *Celia sörkülönlegesség*, melyet csak a kolostor előkelő vendégeinek szolgáltak fel. A komlótermelésről, ebből az időszakból hiteles forrás nem maradt fenn, azonban a XII. századból már vannak feljegyzések, hogy sörfőzéshez használták a növényt hozzávalóként és konzerválószerként egyaránt. A kolostorokban nemcsak komlótermesztéssel foglalkoztak a szerzetesek, hanem folyamatosan fejlesztették a sörfőzés technológiáját és az ehhez használt eszközöket is¹⁰.

Szent Benedek regulájában engedélyezte a mérsékelt alkoholfogyasztást a szerzetesek számára (napi egy hemina bor) – „némi töprengést követően”. Ezenkívül kitért egy nagyon fontos pontra is a sör minőségét illetően. A 32. fejezet előírja, hogy a kolostori eszközöket gondosan és tisztán kell tartani. „Ha pedig valaki a monostor dolgait piszkosan vagy hanyagul kezeli, feddjék meg, ha nem javul meg, büntessék”. A másik fontos szempont az árképzés volt, mely azért volt fontos, hogy a kolostor termékei ne csak kiváló minőségűek, hanem elérhetőek is legyenek. „Az árak megszabását illetően pedig föl ne bukkanjon a kapzsiság bűne, sőt mindig valamivel olcsóbban adják, mint a világiak adhatják, hogy mindenben dicsőíthessék Istent.” Vagyis a sört test és lélek táplálékának tekintették¹¹.

Ciszterci vonatkozásban az orvali apátságot érdemes megemlíteni, melyet a bencések alapítottak 1070-ben, de nem sokkal ezután elhagyták és a ciszterciek alapították újra 1132-ben. Az apátságban folyó sörfőzési tevékenységgel kapcsolatos első ismert bejegyzés 1628-ban keletkezett. Az Orval sör 1934-től használatos logójához egy legenda kapcsolódik, miszerint Mathilda hercegnő adta az Orval nevet annak a helynek, ahol az apátság áll. A történet szerint a hercegnő jeggyűrűje a völgy egyik tavába esett. Kétségbeesetten imádkozott azért, hogy visszakapja a számára becses ékszert. Egyszer csak egy pisztráng

9 DR. BÉKEFI Remig OCist.: *Emlékkönyv*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1896.

10 ULISCHBERGER, Emil: *Sörivóknak való*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1982.

11 BIER-HERR, H.: *A sör filozófiája*. (n. a., n. é.)

úszott a felszínre és a szájában tartotta a gyűrűt. Mathilda örömeiben felkiáltott; „ez a hely valóban az arany völgye!” („Truly this place is a Val d’Or”). Hálából monostort alapított a völgyben. Ezért látható Orval logójában a pizstráng gyűrűvel a szájában¹².

Sörfőzés Zircen

A középkori zirci apátságban csak bortermelésnek vannak nyomai. A sörfőzést csak a XVIII. században honosították meg, a sziléziai Heinrichauból (ma Henryków, Lengyelország) érkező, az apátságot újraalapító szerzetesek. A sziléziai apátság sörfőzdéjét először 1336-ban említik a számadásban. A főzdét egy *magister cerevisie*, sörfőző mesterként említett szerzetes vezeti. Ez később, a XV. és XVIII. században is megjelenik az apátsági gazdasági iratokban. Így az 1733-ban Zircre érkező négy henrichauai szerzetes számára – otthoni hagyományait magukkal hozva – természetes volt a sörfőzés gondolata. Elég korán, már 1734-ben meg is kezdték a sörház építését az apátsághoz közel, egy kis halastó mellett, egy évre rá pedig a Györből hívott sörfőző mester be is mutatta az első főzetet¹³.

„Október 28-án, azaz Simon és Judás ünnepén izleltük meg az első sör-levest; 29-én pedig az egész venerábilis konvent elment a Braxatoriumba sör-kóstolóra. A konvent a sört jónak találta. (Vidit et gustavit, quia bona esset.)”¹⁴.

Az apátság *Historia Domus*ában (házi történet) feljegyezték, hogy erre az alkalomra meghívták az egész falut, sőt a fiatalságot is, akik az „új italtól” még meg is részegedtek, és hazamenet veszekedni kezdtek, sőt teljesen részegen érkeztek haza.

Minden jel arra mutat, hogy a sörfőzést Zircen mindig világi alkalmazottak végezték. 1743-ban Johann Jütner atyát nevezték ki a pincék és a sörfőzés felügyelőjévé. A sör iránti kereslet miatt 1744-ben már nem a halastóból, hanem ásott kútból biztosították a sörfőzéshez szükséges vizet. 1833-ból név szerint is ismerjük a sörfőző mestert, Taufel Jánost, akinek a Zirc mezővárosi adósokat és adósságokat nyilvántartó irat 31. bejegyzése szerint nincs tartozása. 1844-ben Villax Ferdinánd apát nagyszabású átépítésekbe kezdett, ezért a sörfőzdének költöznie kellett régi helyéről. Az új épületet a Hammer tó mellett jelölték ki, magát a tavat pedig kikotorták és megnagyobbították. Egy 1846-ban készült leltár az újonnan készült sörházban 18 akós rézkatlanról, sörhűtő szobáról, sörpincéről és árpacsíráztató helyről tesz említést, valamint felsorolja a sörkészítés egyéb eszközeit. A vizet szivattyús kútból csatornán keresztül vezették a sörfőző helyiségbe. 1858-ban az apátság bérbe adta a sörházat és a malmot Koncz Lajosnak évi 700 pengőért. 1885-ben pedig Szönyeghy Alajos járási szolgabíró bérlte ki az épületet hivatalnak, lakásnak és börtönnek, így valószínűleg megszűnt a sörfőzés Zircen. A sörfőzés volumenére kevés adat áll rendelkezésünkre. Az első év (1735) eredménye 195 nagy akó és 101 kis akó volt, azaz 13 ezer liter. Valószínűleg a termelési mennyiség csak nőtt, és szép jövedelmet hozott az apátságnak, mert több utalás is van rá, hogy kereskedtek vele, sőt a XIX. században már

12 HYERONIMUS, Stan: *Brew Like a Monk – Culture and Craftmanship in the Belgian Tradition – Trappist, Abbey and Strong Belgian Ales and How to Brew Them*. Brewers Publication, Colorado US, 2005.

13 NÉMETH Gábor: *Sörfőzés Zircen*. (kutatás részeredmény – nem publikált; n. é.)

14 *Adalékok a „Sörös-tó” történetéhez*. Közli: P. C. (Befejező közlemény.) In: Zirc és Vidéke, XIX. évf. (1932. szeptember 25.) 39. sz. 2. p.

külön sörkimérés is működött az apátságban. A szerzeteseknek pedig 1750-ben került a napirendjébe, hogy $\frac{3}{4}$ 3-kor ihattak egy pohár sört vagy vizes bort¹⁵.

A Zirci Apátsági Sör márka

A Zirci Apátsági Manufaktúra Kft.

Dékány Sixtus atyát a rend 2011-ben választotta apátjává. Számára nagyon fontos a ciszterciek gazdálkodó tevékenységének újjáélesztése az öfenntartásra törekvés érdekében. 2013-ban adták át a Látogatóközponttal kiegészült Zirci Ciszterci Apátságot, melynek célja nem csupán a rend történetének és lelkiségének bemutatása a nagyközönség számára, hanem – a Bakony és Balaton turisztikai térséghez kapcsolódva, még vonzóbbá tenni a turisták számára ezt a régiót. A megújulásnak köszönhetően a látogatószám 2015-ben már évi 40.000 fő volt, szemben a 2012-es év 10.000 látogatójához képest. A turisztikai attrakciók fejlesztése tovább folytatódik.

2014-ben egy újabb beruházásról döntött a rend, mely illeszkedik az elmúlt években divatosá vált rendi jellegű termékek gyártásának és forgalmazásának trendjéhez. Pannonhalmán a bor, Tihanyban a levendula vált a rendi gazdálkodás sikertermékévé, támogatva a turizmushoz kapcsolódó bevételek növekedését. Zircen, az apátság történetét leíró, – már említett – *Historia Domus*ban sörfőzési tevékenység hagyományaira bukkantak, ezért döntöttek ennek a tradicionális rendi tevékenységnek az újjáélesztése mellett.

A Zirci Apátsági Manufaktúra Kft. 2015 márciusában alakult, jelenleg 16 főt foglalkoztató kisvállalkozás, ügyvezető igazgatója Dékány Árpád zirci apát. Akárcsak 1735-ben, ezúttal is világi szakemberek alkotják a Manufaktúra szervezetét. A sörfőző mesterek között megtalálhatóak több évtizedes szakmai tapasztalattal rendelkező kollégák és a Budapesti Corvinus Egyetemen frissen végzett, fiatal munkatárs is. Az értékesítésben és marketing területen dolgozók a Heineken Hungáriától érkeztek a csapatba. A Manufaktúrát nemcsak a rendi háttér, a professzionális, tapasztalt munkaerő, de a vállalkozás koncepciója, struktúrája és célja is megkülönbözteti a többi kisüzemi sörfőzdétől. Jól átgondolt marketing és értékesítési stratégia, tudatosan megtervezett termelési és ellátási lánc támogatja a sikeres gazdasági tevékenységet. A vállalkozás tulajdonképpen átmenetet képvisel a nagyüzemek és kisüzemek között és ez nemcsak a koncepcióban, működési sajátosságokban, de a termékek jellegében is megmutatkozik. A beruházás értéke megközelíti a 200 millió forintot, mely teljes egészében önerőből valósult meg. A vállalkozás megalapítása, üzleti céljai egy „jó ügyet” szolgálnak. A beruházás megtérülése után profitja, a ciszterci rend által fenntartott iskolák működtetéséhez fog hozzájárulni.

Sörfőzde, termelés, technológia

A sörfőzde az apátság pincéjében került kialakításra. Az építészeti munkálatok során igazi kihívást jelentett, hogy a működő műemléképület sajátosságait minden tekintetben figyelembe kellett venni. A pince felett rendház, közvetlen szomszédságában pedig szociális otthon működik. Az építészeti megoldásokat külföldi testvérrendi sörfőzdéktől,

15 NÉMETH Gábor: i. m.

hazai manufaktúráktól adaptálták, a különböző építőanyagokat az olasz műemlékiparból vették át. Egy korszerű, modern, ugyanakkor autentikus élelmiszeripari üzemet hoztak létre az apátsági pincében.

Az üzem, a magyarországi kisüzemi sörfőzdék közül a legnagyobb kapacitással rendelkezik, éves tervezett termelése meghaladja a 3000 hektolitert. Jelenleg 16 db 2000 literes tartállyal és egy 1000 literes főzőházzal folyik a termelés. A piaci igények azonban olyan magasnak mutatkoznak, hogy a közeljövőben újabb 5 db 2000 literes tartály érkezik a pincébe. Ezzel a kapacitásbővítéssel, több, mint 4000 hektoliter sört tudnak évente előállítani.

A termékek gyártása a legmodernebb digitális technológia és kézi munkaerő segítségével történik, ebben is megmutatva a tradíció és innováció kettősségét.

Az alapanyagok beszerzése, bármennyire is fontos lenne a hazai alapanyag, külföldről történik. A sörfőzde által használt minőségi hozzávalók, komló, maláta, élesztő, itthon nem elérhetőek, ezért egyelőre Hollandiából, Belgiumból és Németországból importálják őket. Maga a technológia, amíg a sörléből késztermék válik, hosszabb időt vesz igénybe, mint a nagyüzemi termékek esetében. Az apátsági sörfőzdében minimum 3 hetet érnek a sörök az ászok pincében, egy nagyüzem esetében ez 10 nap körüli időtartamot jelent. A palackozás és címkézés félautomata berendezések segítségével történik. A pasztörözésnél és a késztermék-csomagolásnál szintén a kézi munkaerő dominál. A díszdobozok is egyenként, kézzel készülnek. A többi mikro-főzde technológiájával összehasonlítva van még egy fontos különbség, amely piacképesé teszi a Zirci Apátsági söröket. Ez a gyártási folyamat részeként történő pasztörözés, mely 180 napos eltarthatósági időt biztosít és lehetővé teszi a többiekétől eltérő kereskedelmi csatornákon keresztül történő értékesítést.

A csomagoláshoz szükséges palackok, koronazárak és hordók importból származnak, a dobozokat, címkéket hazai kis- és középvállalkozások készítik a Manufaktúra részére.

Termékportfólió, kiszereles, csomagolás

2015-ben a cég 3 különböző sör típusból álló portfólióval lépett be a hazai kisüzemi sörök piacára. A sörök receptúráinak megalkotásakor fontos szempont volt a szélsőségek elkerülése, a minőség, a megbízhatóság szem előtt tartása. Ízvilágban, testességben, a könnyen fogyasztható, mégis egyedi termékek mellett döntött a Manufaktúra. Ennek azért van nagy jelentősége, mert a fenti tulajdonságok által, a Zirci Apátsági sörök nemcsak a kisüzemi sörök fogyasztói rétegét célozzák, hanem a nagyüzemi márkák kedvelőit is meg szeretnék hódítani.

Ez a célkitűzés alapvetően eltér a kézműves sörök piacán dolgozó többi termelő vállalkozás céljaitól. A Manufaktúra azért is döntött „közérthető” termékek készítése mellett, mert alternatívát szeretne kínálni mindazon fogyasztóknak, akik szeretik az egyedi, minőségi termékeket, de nem feltétlenül tudják elfogadni a szélsőséges ízeket, a túl karakteres, erős söröket. Nem titkolt cél a multinacionális sörgyárak uralta piacon olyan termékek forgalmazása, melyek méltó versenytársai lehetnek az ismert, népszerű prémium márkáknak.

Tar Ferenc

SÖRGYÁROS DINASZTIA KESZTHELYEN

Keszthely újkori történetében a Festeticsek mellett a Reischl család játszott meghatározó szerepet. A család első tagja, id. Reischl Vencel, 1844-ben érkezett Keszthelyre. A csehországi Hinterstiftben született 1818. november 18-án. Szülei (Reischl Simon és Nader Katalin) földművesek voltak, akiknek 4 fiuk és 3 lányuk született – Vencel az ötödik gyermek volt. „Már gyermekkorában nagy hajlamot mutatott a tanulásra. Nem egyszer a legnagyobb hóvihárban tette meg az utat, a szülői háztól egy órányira fekvő iskolába, hova a Moldván keresztül juthatott el. [...] az elemi iskolák bevégzése után a csehországi schwarzbachi sörházba adták, hol megtanulta a sörfőzést. Alig tizenhat éves korában már Bécsben, a nussdorfi sörházban látjuk őt, honnan munkássága, szakértelme, józan élete és rendkívüli ügyessége révén csakhamar Bécsnek egyik elsőrangú sörgyárában, a rauchensteini sörgyárban alkalmazták, mint üzletvezetőt.”¹ 1838-ban érkezett Magyarországra. Szombathelyen telepedett le, ahol sörgyárat vezetett. Három évvel később kapta meg családi örökségét. Ebben az évben vette feleségül Hampel Katalint, a város köztisztviselőként álló polgárának leányát. (Egy lányuk született, de korán meghalt.) 1844 nyarán költöztek Keszthelyre. Itt bérbe vette a Festetics-uradalom sörházát, amelyet 1864-ben meg is vásárolt. Ez lett a későbbiekben a családi vagyon legfontosabb része. A szorgalmas és takarékos házaspár ügyes gazdálkodásának köszönhetően jelentős anyagi gyarapodást ért el. A gazdagodás mellett gyarapodott jótéteményeik száma is, fokozatosan a legtisztelendőbb polgárok sorába emelkedett az idegen földről származott sörgyáros. Az 1861. február 19-i bíróválasztáson Keszthely polgárai őt választották a városbírói székbe. „Bíróságának első éve rendkívül nehéz küzdelmekkel volt összekötve, 1862. február 19-én hivataláról tisztársaival együtt lemondott. A november 29-i gyűlésen közhangúlag újra őt választották meg.”²

A Kanadába kivándorolt utód, Reischl Marcel írja nagynevű őséről: „A dédapa nagyon szorgalmas ember volt, aki szorgalmával, munkaszeretetével, józan takarékoságával és becsületességével a polgári erények mintaképévé vált a városi lakosság szemében.”³ A megválasztott városbíróról nemcsak az elfogult dédunoka írt magasztalóan, hanem a múlt század utolsó harmadában minden róla szóló megnyilvánulás ezt tette – mint a későbbiekben látni fogjuk – teljes joggal. Kétségtelen, hogy id. Reischl Vencel városbíróvá válása alatt rengeteget fejlődött Keszthely.

1861-ben épült meg a Balaton déli partján haladó Déli Vasút, amelynek volt ugyan Keszthely nevű állomása, de ez Balatonszentgyörgyön volt, innen utaztak aztán tovább a Keszthelyre és Hévízre igyekvők. Hogy a vasút elkerülte a várost, kétségtelenül hátrányos

1 In: Keszthelyi Hírlap, III. évf. (1893. június 18.) 25. sz. 2. p.

2 BONTZ József: *Keszthely város monográfiája*. Farkas János Könyvnyomdája, Keszthely, 1896. 475. p.

3 REISCHL Marcel: *Egy unoka visszanéz*. Magánkiadás, Keszthely, 1990. I. 29. p.

volt a település fejlődésére. Több megvalósulatlan terv után 1888 szeptemberében nyílt meg a Balatonszentgyörgy–Keszthely HÉV, melynek megépítésében fontos szerepe volt a keszthelyi városbírónak, aki a részvénytársaság elnökségének is tagja volt.

1861 után helyreállította a jó viszonyt a Festetics-uradalom és a város között, majd alkudozásba kezdett a helypénzszedési jog megvételére. „Az uradalom 20 000 frtért 20 évi törlesztéssel hatos kamat mellett hajlandó volt a helypénzszedés jogát a városnak átadni.”⁴ A képviselőtestület azonban leszavazta a városbíró javaslatát a jog megvásárlásáról. „Ő azonban nem tágított és kijelentette, hogy saját felelősségére is megveszi a jogot, mert arra a városnak okvetlen szüksége van.”⁵ Néhány évvel később a jogot átruházta a városra; ezzel Keszthely számára fontos jövedelemforrást biztosított. Már a Balatonszentgyörgy–Keszthely közötti vasútvonal megépítése előtt is sokat tett a fürdőélet feltételeinek megteremtéséért. 1862-ben épült meg az első szigetfürdő, majd a nyolcvanas években csere útján megszerezte a Festetics-hitbizománytól „a Balatontól a város széléig húzódó nagy kiterjedésű parkot, mely a legjelentősebb tényezője lett Keszthely város fürdővárossá való fejlődésének.”⁶

Ösztönözte a Kossuth Lajos utca lakóit, hogy emeletes házakat építsenek. Jótállt a Beck Sándor által alapított Keszthelyi Takarékpénztárért, igyekezett más módon is támogatni a kereskedelmi és a gazdasági életet (az ipartestület 1885-ben alakult meg⁷).

Keszthelyen nem volt laktanya, így a katonaság elszállásolása a lakosságot terhelte. Id. Reischl Vencelnek nagy érdeme, hogy felismerte egy kaszárnya építésének szükségességét. Az épület, mely a Sörházzal szemben, a Deák Ferenc utcában, fedett lovardával épült meg, már állandó lakóhelyet biztosított a huszárok számára. (Természetesen később ez állandó forgalmat is jelentett a Sörkert számára.) Az iméntiekből láthattuk, hogy id. Reischl Vencelnek fontos törekvése volt, hogy biztosítsa a város jövedelemforrását. Sokat tett azért is, hogy Keszthely fürdővárossá váljon és erősödjön a település iskolaváros jellege. 1848-ban, mivel a gazdászok bevonultak honvédnek, megszűnt az oktatás a Georgikonban. A mezőgazdasági felsőoktatás 1865-ben indult meg újra. Az 1870-es években megépült a Ranolder János veszprémi püspök által alapított zárda épülete. Ez azonban „több éven keresztül üresen állt, míg végre 1882. év őszén megnyithatta kapuit a leányifjúság előtt.”⁸ 1892-ben megépült a ma is álló főgimnázium épülete az Andrassy téri rendház szomszédságában.

A szerény, takarékos, városáért sokat munkálkodó városbíró nagyra tisztelték Keszthelyen. 1885 első napjaiban a helyi újság vezércikkében ostorozza az embereket a közügyek iránti érdektelenség miatt. A város első emberére azonban ez egyáltalán nem érvényes, hiszen „hogy városunk anyagi helyzete kielégítő, az csupán Reischl városbíró érdeme – de senki másé. Isten éltesse őt városunk javára – soká!”⁹

4 BONTZ József: i. m. 476. p.

5 In: Keszthelyi Hírlap, III. évf. (1893. június 18.) 25. sz. 3. p.

6 REISCHL Marcel: i. m. 42. p.

7 Lásd: CSÉBY Géza: *Százhusz esztendő. Adalékok a Keszthelyi Ipartestület történetéhez.* Keszthelyi Ipartestület, Keszthely, 1996.

8 TAKÁCS Lajos: *Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága 1960–1875.* Veszprémi Egyházmegyei Történelmi Munkaközösség, Veszprém, 1987. 71. p.

9 In: Keszthely, VIII. évf. (1885. január 4.) 1. sz. 1. p.

A XIX. század második felében a tehetősebb polgárok alapítványokkal támogatták az egyes iskolákat, intézményeket. Id. Reischl Vencel is több alapítványt tett. Így támogatta a gimnázium, a községi elemi iskola, a külső polgári leányiskola és a zárda tanulóit. De alapítványt tett a városi kórház, a szegények és a tűzoltóegylet javára is.¹⁰

A helyi lap és Keszthely ezen időszakáról szóló írások is csak elismerőleg írtak tevékenységéről, érthető, hogy városbíróságának 25 éves jubileumán (1886) nagy ünneplésben részesítették. A „jó öreg Reischl bácsi” erre az alkalomra kapott a képviselőtestülettől egy, a város címerével ékesített, díszes albumot.

Három évvel később, „április 23-án a helybeli rk. templomban hálaadó isteni-tiszteletet tartatott”, mivel „szeretett és tisztelt városbíránk, id. Reischl Vencel, kit nem ez az édes haza szült és mégis testestől-lelekestől valódi magyar, immár 50. éve, hogy az Árpád által szerzett 1000 éves Magyarhonba költözött”.¹¹

Városbírói tevékenysége leköttötte minden idejét, ezért a sörgyár irányítását 1865-ben a Morvaországból Keszthelyre költözött ifj. Reischl Vencelnek, unokaöccsének adta át. Első feleségének halála után, 1875 novemberében újra megnősült, özv. Décsy Józsefné Torma Erzsébetet vette el. Életének 75. évében, közel 33 éves városbírói hivatalnokoskodás után halt meg 1893. június 12-én. Keszthely város nagy pompával, két nappal később helyezte örök nyugalomra a Szent Miklós temetőben.

Igazat kell adnunk Bontz József három évvel későbbi monográfiájában írottaknak. „Alig van város az országban, mely szegénysége mellett – a városi polgárok nagyobb megadóztatása nélkül – ekkora haladást mutatott volna fel az anyagi gyarapodásában, a közművelődési intézetek felállításában, a humánus intézmények létesítésében, minőt Keszthely az újabb időkben Reischl bíraskodása alatt.”¹²

A család élén fogadott fia, ifj. Reischl Vencel követte. Róla jóval kevesebbet írnak a források. Ő távolról sem vett részt olyan mértékben a közéletben, mint apja. A családi vagyon azonban az ő szorgalmának és ügyességének köszönhetően oly mértékben növekedett, hogy az 1910-es évekre Festetics Tasziló után a város második leggazdagabb polgára lesz.

Ifj. Reischl Vencel a serfőző mesterséget Budweisben sajátította el. A család Deák Ferenc utcában lévő üzeme az ő idejében élte virágkorát. Egy 1896-os kimutatás szerint a Reischl-féle sörgyár termelése évi 3230 hl volt.¹³ A keszthelyi serfőzdének több vidéki lerakata volt (Marcali, Pacsa, Sümeg, Tapolca, Zalaapáti, Zalaszentgrót). Erős konkurenciát jelentett azonban az 1892-ben Nagykanizsán beindult *Királyserdőzde*, amely már a millennium évében is jóval többet termelt (évi 20 000 hl)¹⁴, mint Keszthely legnagyobb üzeme, a Reischl-féle serfőzde. A gyár a század elején élte virágkorát, amikor 7–8 ezer hl sört termelt és forgalmazott.

10 BONTZ József: i. m. 310–316. pp. és Keszthely, V. évf. (1882. január 8.) 2. sz. 2. p., Keszthely, I. évf. (1878) 14. sz.

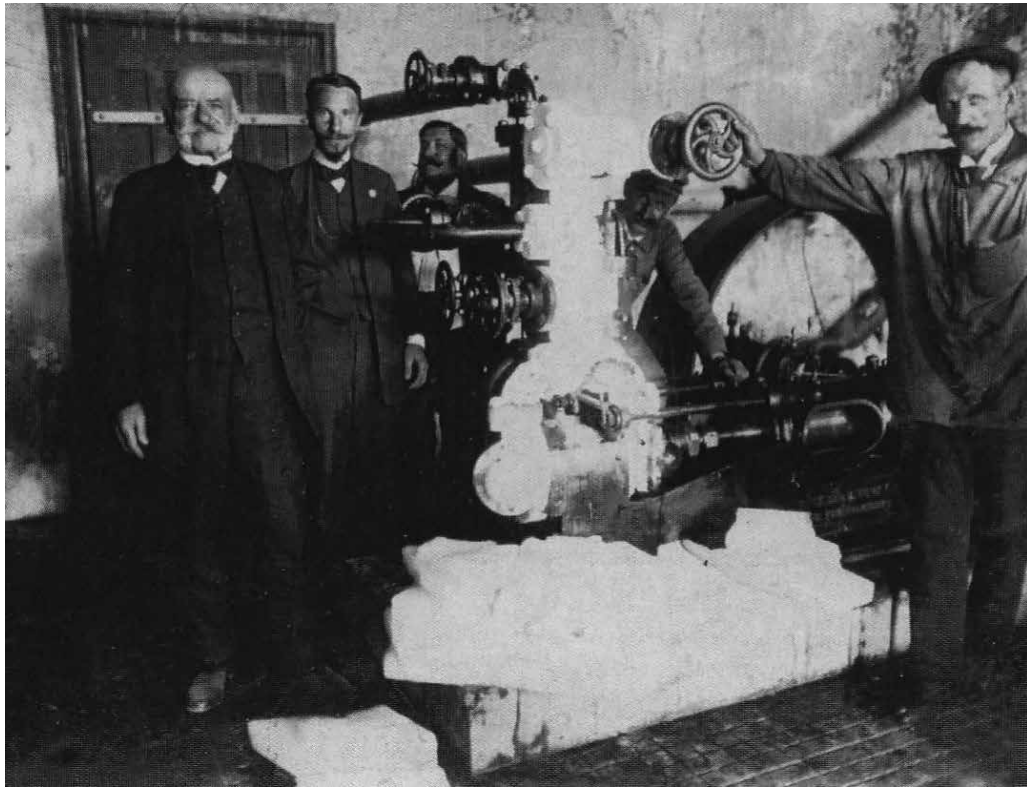
11 In: Keszthely, XII. évf. (1889. április 28.) 17. sz. 2. p.

12 BONTZ József: i. m. 477. p.

13 *Zalavármegyei évkönyv a milleneumra*. Szerk. HALIS István – HOFFMANN Mór. Wajdits József Nyomdája, Nagykanizsa, 1896. 311. p.

14 *Zalavármegyei évkönyv...* i. m. 296. p., lásd: TAR Ferenc: *Vázlat a nagykanizsai sörgyártás történetéből*. In: „*Iszom a sört, szívem mámorban fürdik.*” *Epizódok a sörgyártás és sörfogyasztás történetéből*. Szerk. KATONA Csaba – TORDAI Rita. Kisüzemi Sörfőzdek Egyesülete, Miskolc, 2014. 51–57. pp.

Ifjabb Reischl Vencel sörgyárának gépházában

Reischl Vencel nagy vállalkozása volt, hogy 1905-ben 35 évre bérbe vette a Festetics-uradalomtól Hévízfürdőt. A szerződésben vállalt kötelezettségeinek teljes mértékben eleget tett. Jelentős beruházásokkal Hévizt modern gyógyfürdővé tette. Annak az építrendszernek az alapjai, amelyek ma is állnak, a Reischl család idejében épültek meg. Az első világháború után az idős Reischl Vencel szinte mindennap kikocsizott, hogy ellenőrizze az építkezést a tavon és a tó körül. Természetesen Héviz a család számára nemcsak jelentős kiadást jelentett, hanem komoly jövedelemforrást is. Ennek már inkább utódai voltak a haszonélvezői.

Reischl Vencelt megválasztották a Balatoni Szövetség választmányi tagjának is. A Szövetség által kiadott *Balaton* című hivatalos lap dicsérő sorokkal méltatja, amelyet a *Keszthelyi Hírlap* is átvesz. „... Reischl Vencel állandó szeretettel viseltetik minden balatoni kérdés iránt és ügybuzgóságának köszönhető, hogy mint fürdőhelynek, Héviznek jó híre van. Az, hogy ez a kincses gyógyfürdő az utolsó években annyira nekilendült és lett nemcsak ismert, hanem megbecsült is, és hogy évről-évre nagyarányú fejlődés tapasztalható minden téren buzgó és lelkes férfiak intéznék a fürdőügyeket, akkor hamarosan óriási léptekkel haladnánk előre a fejlődés ma még bizony sokszor rögös utain.”¹⁵ Az ő nevéhez fűződik Keszthely egyik legfontosabb hitelintézetének, a Keszthelyvidéki Takarékpénztárnak a megalapítása 1892-ben, amelynek 1922-ig elnöke volt.

Családi élete másként alakult, mint a városbíró id. Reischl Vencelnek. Ugyanis a Hayden Karolinnal 1865-ben kötött házasságából nyolc gyermek született. 1923. augusztus 12-én, 83 éves korában halt meg.

¹⁵ In: Keszthelyi Hírlap, XXXVI. évf. (1913. december 28.) 53. sz. 3. p.

Legidősebb fia, Imre, 1869-ben született. Keszthelyen végezte a zsidó elemi iskolát, majd a premontrei algimnázium után a soproni főgimnáziumba került. Itt egy német családnál lakott, így tökéletesen elsajátította a német nyelvet. A gimnázium elvégzése után a budapesti Műegyetemre iratkozott be, de egy év után félbehagyta. Apja egy évre Csehországba küldte serfőzést tanulni. Visszatérve a keszthelyi sörgyárban kamatoztatta megszerzett tudását. 1898 novemberében vette feleségül Peuser Frigyes székesfehérvári sörgyáros Erzsébet nevű leányát. Apja a házasságkötés után adta át Imre fiának a keszthelyi Deák Ferenc utcai üzemet.

1911. december végén viharos községi választások voltak Keszthelyen. A leghevesebb küzdelem a városbírói címért folyt. „Már hetek óta két pártra szakadt a város lakossága, mely nagyban készült a december 29-re kitűzött községi bíróválasztásra. Az egyik párt jelöltje a régi bíró, Nagy István volt, akit tizennyolc évvel ezelőtt [id. Reischl Vencel halála után – T. F.], mint bábsütő mestert ért a közbizalom, midőn első ízben a városi előljáróság vezetője gyanánt megválasztották. A másik, meg lehetett állapítani: jelentékenyen nagyobb párt Reischl Imre okl. gépészmérnököt, keszthelyi sörgyárost, Reischl Vencelnek, Hévíz bérlőjének fiát kívánta megválasztani.”¹⁶ A közel 300 képviselő Reischl Imrét választotta meg. Így a sajtó véleménye szerint háttérbe szorult a konzervativizmus, a maradiság a progresszióval, a haladással szemben.

A vármegye törvényhatósága azonban a választás során előfordult szabálytalanság miatt a keszthelyi bíróválasztást megsemmisítette. Az újabb bíróválasztás napjára a főszolgabíró 1912. március 27-ét jelölte meg.¹⁷ Ezen a napon, mint előre várható volt, az eredmény nem változott, Reischl Imrét egyhangúlag választották városbírónak.¹⁸

Nehéz időszakban került Keszthely élére Reischl Imre. A néhány évig tartó béke után háborús időszak következett, majd a békekötést követő proletárdiktatúra után normalizálódott lassan az élet.

Keszthelyen az őszirózsás forradalom után néhány nappal, 1918. november 2-án alakult meg a Nemzeti Tanács, amelynek elnökévé Reischl Imre városbíróvá választották. A megalakult új testület a következő táviratot küldte a fővárosba: „Nemzeti Tanács Budapest. Keszthely város polgársága mai gyűlésén kimondott határozatával szívvel, lélekkel kitörő lelkesedéssel csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz és megalakította a helyi Nemzeti Tanácsot. Reischl Imre elnök.”¹⁹ A Tanács összetétele azt mutatja, hogy ekkor még nem került sor igazi hatalmi átrendeződésre. Hiszen elnöknek a városbíróvá választották meg, és a tagok között található az apátplébános is.²⁰ IV. Károly november 13-i lemondását a Nemzeti Tanács ülésén másnap még a városbíró jelenti be.

Reischl Imre és az átalakuló Nemzeti Tanács között azonban hamarosan nyilvánvalóvá válnak a feloldhatatlan ellentétek. „A Nemzeti Tanács 1918. december 3-i ülésén Reischl Imre elnök lemond elnöki tisztségéről. Lemondását azzal indokolta, hogy városbírói és elnöki tisztsége összeférhetetlenek. Reischl lemondását valójában a szociáldemokrata

16 In: Zala, XXXVIII. évf. (1911. december 31.) 297. sz. 1–2. pp.

17 In: Keszthelyi Hírlap, XXXV. évf. (1912. március 31.) 13. sz. 2. p.

18 In: Keszthelyi Hírlap, XXXXI. évf. (1918. november 3.) 44. sz.

19 In: Keszthelyi Hírlap, XXXXI. évf. (1918. november 3.) 44. sz.

20 TAR Ferenc: *Keszthely története III.* Keszthely Város Önkormányzata, Keszthely, 2000. 33. p.

párt idézte elő,²¹ amelynek egyre növekvő befolyását nem tudta feltartóztatni. Az 1919-es év eseményeitől visszavonult, és csak a Tanácsköztársaság bukása után – amikor „porba hullott a proletár dicsőség” – tért vissza a közéletbe, a városbírói székbe.

1919. augusztus elején „a városi képviselőtestület még a felvert porfelhőt sem engedte eloszlni, már összeült Reischl városbíró összehívása folytán, hogy megbélyegezze az elmúlt rendszer átkos működését. Reischl Imre városbíró nyitotta meg f. hó 6-án a képviselőtestület ülését, meghatottsággal üdvözölte szép számban megjelent képviselőtestületi tagokat.

Mély sajnálattal constatálta, hogy a képviselőtestületnek és az előljárásának voltak olyan tagjai, akik önmagukról teljesen megfeledkezve, nem gondolva meg cselekményük rettenetes voltát, iparkodással szolgálták a tanácsköztársaságot, s magukat a szovjet eszmékkel azonosították.”²²

Néhány héttel később *Mea culpa* címmel tett közzé egy vezércikket Reischl Imre városbíró a *Keszthelyi Újság*ban. „Hibásak voltunk mindnyájan, mert a társadalom belső kitérőseit nem orvosoltuk, mert ahelyett, hogy a tisztességes munkát megbecsülve, a becsületes munkást szeretettel felkarolva egységes társadalmat alkottunk volna, a léha cím és rangkórság posványába süllyedtünk és még akkor is, midőn már a végveszedelem fenyegetett bennünket, a társadalmi kasztrendszer alapján elkülönültünk egymástól ahelyett, hogy szorososan egybeforrva megállítottuk volna azt a lavinát, mely csekély híja, hogy Szent István országát el nem söpörte a világ színteréről...

Építsük tehát újjá a magyar társadalmat, mely nemzeti és keresztény alapon elsősorban a tisztességes munka és a becsületes emberek megbecsülésében nyilvánuljon.”²³

Keszthely első embere igyekezett a leírtaknak megfelelően cselekedni. Az első igazán jelentős, országos érdeklődést is kiváltó esemény az 1921 nyarán megrendezett Helikon-ünnep volt. Erre a helyi előkelőségeken, diákokon, iparosokon és a kíváncsiskodók tömegén kívül sok országos hírű személy is eljött; így többek között Móra Ferenc, Beöthy Zsolt, Herczeg Ferenc, Vas József, Zichy János, Apponyi Albert és Horthy Miklós kormányzó is feleségével. A díszvendégek egyike, a rendezvény legfőbb támogatója herceg Festetics Taszilo volt.²⁴ A vendéglátó-házigazda Reischl Imre városbíró érdeme is volt a rangos ünnepség megrendezése és lebonyolítása.

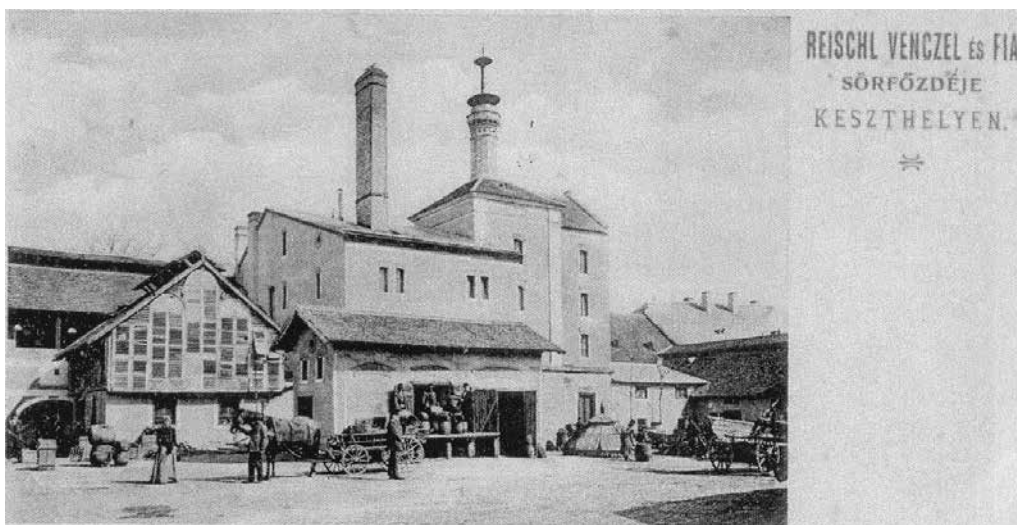
Az 1920-as évek első felének gazdasági pangása után az évtized második felében jelentős építkezések voltak a városban. 1927. június végén volt az alapkövetétele a karmelita templomnak és kolostornak; a városbíró mondta az ünnepi beszédet. Ugyancsak ebben az évben bővítették egy emelettel a mezőgazdasági akadémia épületét. 1927–1928-ban épült meg a Szigetfürdő melletti strand. 1928 végére készül el a Postapalota impozáns épülete. Ebben az évben adták át a Balatoni Múzeum neobarokk palotáját. 1932. június 26-án szentelték fel – Móricz Zsigmond jelenlétében – az újonnan épült református templomot.

21 CZEGLÉDY József – SÁGI Károly: *Adatok a Tanácsköztársaság keszthelyi történetéhez*. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 1965. 171. p.

22 In: *Keszthelyi Újság*, I. évf. (1919. aug. 17.) 1. sz. 3. p.

23 In: *Keszthelyi Újság*, I. évf. (1919. szept. 4.) 6. sz. 1. p.

24 TAR Ferenc: *Helikon 1921-ben*. In: *Helikon, 1992. Keszthely*. Castellum Kiadó, Keszthely, 1992. 35–45. pp.

Vitathatatlan, hogy ezeknek az építkezéseknek a keresztülvitelében a városbírónak volt a legnagyobb érdeme. Nem sikerült azonban megvalósítani a századvég óta tervezett Keszthely–Hévíz vasutat.²⁵

A fentiek alapján nem csoda, hogy az 1930. március elején lebonyolított választáson újra Reischl Imrét ültették a városbírói székbe.²⁶

Az 1930-as években elsősorban a világgazdasági válság miatt nagy építkezésekre már nem került sor.

1930 nyarán a dunántúli újságíróknak kétnapos találkozója volt Keszthelyen és Hévízen, amelyről a Dunántúl majd' minden lapja beszámolt. Elismerőleg írtak a rendezésről és magasztalták a Reischl család tagjait keszthelyi munkálkodásukért. Két évvel később, szeptemberben, az írókat látta vendégül Keszthely és Hévíz. Az Írók Gazdasági Egyesülete (IGE) által rendezett találkozón többek között itt járt József Attila, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Supka Géza, Kodolányi János, Baktay Ervin és még sokan mások.²⁷ Keszthelyen megalakult az IGE Zala megyei csoportja, melynek tagja volt Reischl Imre is.²⁸

Keszthely városbírája az 1930-as évek közepétől egyre többet betegeskedett. Szeretett városa élén 1936-ig állt. Még életében, 1938 tavaszán utcát neveztek el róla.²⁹

Reischl Imre, Keszthely 25 éven át volt városbírája, a kormányzói Magyar Érdemrend kitüntetésével, a pápa által adományozott Nagy Szent Gergely rend tulajdonosa hosszas betegség után halt meg 1938. július 15-én. Koporsóját a Balatoni Múzeum előcsarnokában ravatalozták fel, innen kísérte a hatalmas tömeg a közeli Szent Miklós temetőbe.

25 Lásd: MARKOVICS Attila: *A Keszthely-Hévíz közötti villamos vasút terve*. In: Hévíz, XII. évf. (2004.) 3. sz. 64–74. pp.

26 In: Keszthelyi Hírek, VII. évf. (1930. március 9.) 10. sz. 1. p.

27 M. PÁSTOR József: „Kezdetben volt Pakots”. *Az IGE-írók krónikája 1932–1936*. Magyar Könyvkiadó Intézet, Budapest, 1984. 20–26. pp.

28 TAR Ferenc: *Levelek a keszthelyi városbíróknak*. In: Pannon Tükör, VI. évf. (2001.) 2. sz. 72. p.

29 In: Keszthelyi Hírlap, XXXIX. évf. (1938. március 6.) 10. sz. 5. p.

A két világháború közötti keszthelyi politikai élet egyik legfontosabb személyisége Reischl Imre városbíró öccse, Reischl Richárd volt. Ifj. Reischl Vencel Richárd fia számára Balatonhidvégen bérelt jelentős birtokot. A haszonbérleti szerződés 1920. április 30-án járt le. Richárd ezután költözött be családjával Keszthelyre.

Már 1919. augusztus közepén megalakult a Keszthelyi Keresztényszocialista Párt, amelynek egyik alelnökévé Reischl Richárdot választották meg (elnök: Dr. Berzsényi Gerő, titkár: Meizler Károly). Néhány hónap múltán, 1920. január 25-én, a keszthelyi választókerület Reischl Richárdot³⁰ választotta meg – a NEP jelöltjeként – nemzetgyűlési képviselőjének. A képviselő májusban arról értesíti választóit, hogy a Nemzeti Egyesülés Pártjából kilépett és az Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földművespártba lépett át. 1922. május végén újra Reischl Richárdot választották meg képviselőjüknek a keszthelyiek. 1926-ban újra „fényes győzelmet” aratott – 5654 szótöbbséggel – ellenfelével, Márton Jenővel szemben.³¹

Reischl Richárd ambiciózus képviselője volt Keszthelynek. Első nemzetgyűlési felszólalásáról a következőket írja a *Keszthelyi Újság*: „Kissé furcsán hangzik a keszthelyi kerület választóinak, hogy képviselőjük még beszélt is. T. i. mi eddig ahhoz voltunk szokva, hogy képviselőnk – hallgatni megy az Országházba. A beszéd után jön a tett s mi bizalommal várjuk szeretett képviselőnk tetteit is.”³² Első felszólalásában azon véleményét fejtette ki, hogy az országra háruló pénzügyi terheket arányosabban kell elosztani, a gazdagoknak többet kellene áldozni. Ezen megnyilvánulása természetesen élénk helyeslést váltott ki a baloldalon. Reischl Richárd több mint egy évtizedes képviselőisége során többször interpellált a „magyar tenger”, a Balaton-vidék érdekében, sőt már akkor szót emelt a Kis-Balaton lecsapolása miatt, a Keszthelyi-öbölben tapasztalható minőségi romlás megállításáért. Többször felszólalt az adóterhek arányosabbá tétele érdekében, a mezőgazdasági termelés, a Balaton-felvidéki szőlőkultúra fejlesztéséért. 1929-ben a képviselőházban azt javasolta, hogy „tiltsák el a banánbehozatalt. Ezzel [...] védjük a magyar gyümölcsöt. Ez jobban illik a hazafiakhoz.”³³

Keszthely képviselőjének fontos szerepe volt abban, hogy Bethlen István gróf miniszterelnököt és Klebelsberg Kunó gróf kultuszminisztert a város díszpolgárává választották.

1925 és 1931 között Reischl Richárd volt a település legfontosabb sajtóorgánumának, a *Keszthelyi Hírek*nek a főszerkesztője. Ez természetesen komoly politikai háttérrel jelentett a nemzetgyűlési képviselő számára. A lap nemcsak parlamenti beszédeit tette közzé szinte teljes terjedelemben, de a főszerkesztő karlsbadi üdülési tapasztalatai, élménye is megjelentek itt folytatásban *Karlsbadi levél* címmel.

Az elmondottakból egyértelmű, hogy az 1920-as években a Reischl család szerepe meghatározó volt Keszthely életében. Az egyik soproni újságíró az 1930-as Dunántúli újságíró-találkozó keszthelyi rendezvényei kapcsán a következőket írja: „Régebben egyes városok fejlődése össze volt kötve egy-egy család nevével, életével, munkájával. Ezt a tradíciót úgy látszik ma is megőrizte a Reischl család Keszthelyen és Hévízen. Ennek a családnak nevéhez fűződik Keszthely és Hévízfürdő legújabb nagyszerű fejlődése. Reischl

30 BÉKÁSSY Jenő: *Zala vármegye feltámadása Trianon után*. Hungária nyomda Rt., Budapest, 1930. 147 p.

31 In: *Keszthelyi Hírek*, III. évf. (1926. december 12.) 50. sz. 3. p.

32 In: *Keszthelyi Újság*, II. évf. (1920. április 4.) 23. sz. 2. p.

33 In: *Keszthelyi Hírek*, VI. (1929. január 20.) 33. sz. 3. p.

Imre városbíró Keszthely város bizalmának és ragaszkodásának letéteményese, aki ennek a bizalomnak 100 százalékig meg is felel, és Reischl Richárd országgyűlési képviselő, aki mindvégig megtartott függetlenségével szállt síkra a kormány ellen is kerülete érdekeiért.

Az ő és édesapjuk, Reischl Vencel nevéhez fűződik Hévízfürdő nagyszerű fellendítése. Amerre megy az ember Hévízen és Keszthelyen, mindenhol a Reischl család alkotó géniuszával találkozik. Imponáló ez, különösen ma, amikor másfelé a várospolitikát pártérdekek demagógiája irányítja. Keszthely sorsát a Reischl család tartja erősen a kezében, és ez a város fejlődésének legbiztosabb záloga.”³⁴

Később, az 1930-as és az 1940-es években fontos szerepet játszott a város közéletében – 1944 után a család egyetlen férfitagja – Reischl Marcel. A városbíró 1903-ban született fia 1933-ban tette le az ügyvédi vizsgát és még ebben az évben berendezte irodáját a Kossuth Lajos utca 24. számú ház emeletén.

1945 után ő lett az igazgatója a Keszthelyvidéki Takarékpénztárnak. E funkciójában csak rövid ideig működhetett, mivel a nagypja által alapított pénzügyintézetet államosították.

Reischl Marcelnek sem 1945-ben, sem két évvel később nem volt választói joga.

A család ingatlanjait (Sörgyár, Hungária Szálló) 1948-ban államosították. Reischl Marcel 1948 októberét Budapesten töltötte. Ismerősöknél igyekezett kitapogatni a politika változását és az ő személyét is érintő rendeleteket. Ebben az időben több őt támadó cikk jelent meg a *Keszthelyi Újságban*. Amikor megtudta, hogy végleges döntés született kitelepítésükről, úgy határozott, hogy feleségével elhagyja az országot. 1948. november 3-án Szombathely közelében lépték át illegálisan a magyar-osztrák határt.

Először Felsőörrre, majd Grazba kerültek, 1949 augusztusában pedig Angliába költöztek, végül pedig a kanadai Montrealban telepedtek le. (Reischl Marcel itt írta meg visszaemlékezését.)

A sörgyár területe az elmúlt évtizedekben egyre rosszabb állapotba került. Csak remélni tudjuk, hogy a Keszthely belvárosában található épületegyüttes a közeljövőben felújításra kerül!

34 In: Sopronvármegye, XXIII. évf. (1930. január 15.) 134. sz. 1–2. pp.

Katona Csaba

BORIVÓ NÉMETEK, SÖRIVÓ MAGYAROK?

Budapesti sörfogyasztás a századfordulón

A történelem iránt valamilyen szinten érdeklődő, szélesebb értelemben vett közvélemény körében időről-időről lábra kap és újtára indul egy-egy makacs tévhit afféle axiómaként. Az ilyen aztán többnyire rendületlenül tartja magát, sajátos közhellyé vagy ún. városi legendává merevedve. Annak ellenére természetesen, hogy a tények – fogalmazzunk finoman – nem feltétlenül támasztják alá, vagy pedig egyenesen cáfolják eredetének hitelességét. Nehéz ilyenkor a történész dolga, mert szinte lehetetlen vállalkozás a történeti források révén ránk maradt adatok alapján azok árnyaltabbá tétele, horribile dictu cáfolata. Feiszt György szavait kölcsönvéve: „Ezek és az ezekhez hasonló tévhitek generációról generációra hagyományozódnak, eredetük kideríthetetlen, valóságtartalmuk nem bizonyítható, egyetlen közös bennük, hogy kiirthatatlanok. A tudomány emberei néha nekigyürköztek a lehetetlennek, és megpróbáltak eloszlatni egy-egy abszurdumot. Móra Ferenc az 1930-as években megkísérelte annak bizonyítását, hogy Attila hun királyt nem folyómederbe temették. A *Leszámolás Attilával* című karcolatában sorra vette a történelmi forrásokat, amelyek egyértelműen igazolták, hogy fejedelmet hun szokás szerint földbe temették. Kiderült tehát, hogy a történeti források kivétel nélkül ugyanazt állítják: Attila földben nyugszik. A legendáért nem a történészek, hanem a mesemondók felelősek. A folyóba temetésre vonatkozó említés Ipolyi Arnold *Magyar Mitológia* című művében bukkant fel először. Elterjedéséhez nagyban hozzájárult, hogy a vélekedést Jókai Mór átvette és szerepeltette a *Hadak útja* című regényében. A köztudat részévé pedig azáltal vált, hogy Gárdonyi Géza *Láthatatlan emberének* szuggesztív leírása bekerült az iskolai olvasókönyvekbe, ezzel ivódott be örökre milliányi magyar tudatába. »A csíra Ipolyié, Jókai nevelt belőle fát és Gárdonyi megszólaltatta rajta a fülemülét.« – fogalmazta meg nem kevés iróniával kutatásának esszenciáját Móra Ferenc.”

Jelen írásomban mégis kísérletet teszek egy szívosán továbbélő legenda cáfolatára. Azt a tételt szeretném legalábbis megingatni, hogy megállja a helyét az a gyakorta hangoztatott általánosítás, amely szerint magyar ember bort iszik, ellentétben a sörivő némettel. Ne menjünk itt most bele abba, hogy milyen hagyományai vannak például a Rajna-menti vagy a Baden-Württemberg tartományban termelt német boroknak (természetesen a helyi sörök mellett). A magam részéről egyetlen – magyarországi – példát szeretnék felhozni, és annak révén igazolni, hogy ha egy kérdést gyakorlatias alapon közelítünk meg a megcementesedett elméletek helyett, akkor néha meglepő eredményre lehet jutni. Ennek alapja pedig nem más, mint az, hogy a dolgok többnyire gyakorlati alapokon állnak, míg az elméletek, eszmék, elvek könnyen szenvednek fogyatkozást. Ez a példa pedig nem más, mint az 1873-ban Budából, Pestből, Óbudából és a Pest megyéhez tartozó

Margitszigetből egyesített magyar főváros, Budapest XIX. század végi alkoholfogyasztása, azon belül is a sörfogyasztás előretörése a borfogyasztás rovására – történetesen éppen akkor, amikor a település népességében rohamosan növekszik a magyarok arányszáma és abszolút száma egyaránt a németekhez képest.

A kérdés persze sokkalta összetettebb, semmint hogy itt részletesebben ki lehessen fejteni, mindazonáltal nem árt némiképp körbejárni. Maga az „alaptétel” természetesen azon az igazságon alapul, hogy a németiség körében a sörfőzés (és így a sörfogyasztás) gyakorlata sokkalta elterjedtebb volt, mint a magyarságnál, ahol viszont komolyabb hagyományok tapadtak a borhoz. Ehhez járult hozzá még egy szintén máig népszerű történeti legenda, amely szerint 1849. október 6-án Aradon, a 13 mártír honvédtábornok kivégzését követően az osztrák (értsd: német) tisztek boldogan ütötték össze söröskorsóikat, ezért aztán rendes magyar ember sörrel nem koccint 150 évig, így emlékezve meg tábornokai keserű sorsáról. Ez a történet különösen népszerű lett 1999-ben, amikor az a bizonyos 150 év „letelt”, a hangsúly pedig mind erősebben arra helyeződött, hogy immár lehet sörrel koccintani, kibőjtölte a magyar a másfél évszázadot.

Mi is a gond ezzel a jól hangzó történettel? Mindenekelőtt az, hogy semmiféle korabeli, tehát 1849-ben vagy az azt követő néhány évben keletkezett (vagy legalábbis akkorra datálható) történeti dokumentum nem támasztja alá igazságtartalmát. Hermann Róbert, az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc egyik legjelesebb kutatója már 1999-ben rámutatott; egyáltalán nem kizárt, hogy – évtizedekkel később, már az Osztrák–Magyar Monarchia idején – a borkereskedők indították útjára a legendát, ily módon is fel kívánván venni a harcot a sör elterjedése ellen, eme üzleti érdeküket pedig – a XIX. századra oly jellemző módon – a nemzeti érzületre alapozták. A közelmúltban elhunyt kiváló történész, Katona Tamás pedig arra is felhívta a figyelmet, ami egyébként közismert, de valahogy e „történettel” kapcsolatban mégis kiesik az azt hangoztatók látószögéből, hogy tudniillik a német emberek körében nem annyira a koccintás, mintsem a söröskorsó asztalhoz koppintása volt népszerű ivási ceremónia. Kedves Gyula hadtörténész pedig azt említette meg, hogy „a véres megtorlás egészen logikátlan lépés volt a győztes osztrákoktól, hiszen éppen azokat végezték ki, akik a fegyverletétellel megrövidítették számukra a sok veszteséggel járó háborút. A magyar vezérkarban nem volt mindenki forradalmár, voltak akik magyarként a császári sereg tisztjei voltak, mielőtt az 1848 őszén megalakuló magyar honvédsereg vezetői lettek, ahogy a katonabecsület diktálta.”

Summa summarum: az, hogy magyar ember 150 évig nem koccint sörrel, mert így is őrzi az aradi hősök emlékét, nem egyéb pusztán legendánál, amelynek korabeli létezését, illetően módon hitelességét történeti forrás nem igazolja. Ráadásul vélhetően „piszkos” üzleti érdekek álltak amögött, hogy megszülessen és elterjedjen a történet. Változatlan népszerűségét azonban mi sem igazolja jobban, mint a 2006 októberében Szegeden zászlót bontó Sörrel Nem Koccintunk Mozgalom. Hogy ez teljességgel érzelmi alapokon működött, azt a mozgalom vezetője is elismerte, kifejtve, hogy nem a valóság alap az érdekes számukra, hanem az, hogy a történet immár a magyar folklór részévé vált (ami egyébiránt teljességgel elfogadható álláspont).

A legenda elterjedéséhez persze az is hozzájárulhatott, hogy 1848–1849 után szélesebb körben nem csak ízlésbeli, de politikai kérdés is volt, hogy ki mit iszik. A forradalom és szabadságharc leverését követően bevezetett modern osztrák közigazgatás azzal is járt,

hogy számos német, osztrák, cseh és morva hivatalnok érkezett Magyarországra, akik magukkal hozva honi hagyományait, bizonyos előszóval itták a sört. Így lehetséges, hogy a bor ivása a felszín alatt izzó hazafiasság egyik megjelenítési formájává vált egy időben – és ez volt az a valóság alapja, amelyre ráépült a legenda, amely szerint magyar ember sörrel nem koccint az aradi kivégzések miatt. De érdemes figyelmet szentelni annak – ez pedig a sör magyar körökben való fogyasztásának növekedését látszik igazolni –, hogy hazafias érzületek ide vagy oda, az már fel sem merült, hogy sört ne igyon a magyar ember, csupán az, hogy nem koccint azzal, mindez azonban szigorúan nemzeti alapon, az aradi tábornokokra emlékezve.

E kissé tán hosszúságos bevezetés után, amely azonban szándékom szerint kellőképp illusztrálta, mennyire bonyolult is egy-egy ilyen jellegű kérdéskör vizsgálata, rátérnék mondandóm velejére. Vagyis a budapesti sörfogyasztás szerkezetének átalakulására a XIX. század végén, XX. század elején, ezzel párhuzamosan pedig a népesség nemzetiségi arányainak változásaira.

Tekintsük át először – nagyon röviden – a budapesti (pest-budai) sörgyártás alakulását a XIX. század derekától a XX. század elejéig: ez azért lényeges, mert világosan mutatja a gyártás növekedése az igény emelkedését is. Az 1800-as évek első felében természetesen – mint minden más iparágban – céhes rendszerben folyt a sörgyártás, serfőző céhek működtek tehát Pesten és Budán egyaránt (a pesti céh 1697-ben jött létre). 1843-ban azonban az Évi Pesti Serrendtartás úgynevezett sörvám lerovása fejében minden pesti polgár számára biztosította (teljességgel mellőzve a szakképzettség megkövetelését) a serfőzés jogát. Bogdán István kutatásai nyomán tudjuk, hogy a pár évvel később, 1845-ben megújított pesti céhlevél 28. cikkülusa már a sör minőségét is védte, történetesen a pálinka ellenében: „... nehogy a tápláló és a közönségre oly hasznos ital [...] meghamisítottassék és [...] a publikum [...] nem kapván jó sert, kénytelen legyen rákapni a nagyon ártalmas és az egészséget rontó pálinkaivásra.” A bajorországi származású Schmidt Péter a fent említett serrendtartás alapján kapott engedélyt és kezdte működtetni serfőzőházát az Üllői úton. 1855-ben a pincéi révén serfőzésre kedvező adottságú Kőbánya lehetőségeire alapozva kezdte meg működését a Kőbányai Serház Társaság. Ezt az üzemet vásárolta aztán meg 1862-ben a schwechati származású idősebb Dreher Antal (Anton Drehe). Ugyanekkor egy másik cég, az úgynevezett Barber- és Klusemann-féle, amely nevét alapítóiról, Barber Ágostól és annak sógoráról, Klusemann Károlyról nyerte, 1867-ben részvénytársasággá alakult. Ez volt az Első Magyar Részvényserfőző Rt. Ennek volt egyik fő részvényese a svájci eredetű bírósági Haggenmacher Henrik, aki 1867-ben megvásárolta a promontori (budafoki) sörüzemet, amely ezt megelőzően a Frohner család tulajdonában volt.

E néhány adat is jelzi: a XIX. század utolsó évtizedeire nemcsak lábra, de erőre is kapott a fővárosban a nagyipari sörgyártás, ami a piaci törvényeknek megfelelően számos kis serfőződe csődjéhez vezetett. Ez kiválóan példázza a sörivás igényének emelkedését, hozzátéve, hogy a söripar csak a filoxeravész megjelenését követően bizonyult igazán számottevő tényezőnek. A filoxéra ugyanis, ami óriási csapást mért a hagyományos magyarországi borászatra, jelentős mértékben megnövelte a sör iránti keresletet (a Buda-vidéki szőlőket 1882-ben érte el a fertőzés). Mivel a hazai borvidékek szőlőinek mintegy kétharmada esett áldozatul a vésznek, a bor ára, amely korábban igen alacsony

volt a nagymennyiségű termelés miatt, jelentősen megemelkedett, óhatatlanul is csapást törve és utat engedve a sörnek.

Márpedig ezt a lehetőséget az izmosodó magyar söripar maximálisan igyekezett kiaknázni. A századelsőn már négy nagy budapesti sörgyár működött: Dreher Antal sörgyára (1907-től ez is részvénytársasággá alakult: Dreher Antal Serfőzdéi Rt.), az Első Magyar Részvényserfőzde Rt., a Kőbányai Polgári Serfőző Rt. (1892-től) és Haggemacher Henrik sörgyára (amely budafoki üzeme mellett 1912-től Kőbányán is működtetett egy másikat): a Haggemacher Kőbányai és Budafoki Sörgyarak Rt. (Az első világháború utáni helyzettel ez az írás nem foglalkozik, de még itt sem szabad említés nélkül hagyni, hogy a fenti négy gyárból három – a Dreher-féle, az Első Magyar Részvényserfőzde Rt. és a Haggemacher-féle – előbb kartellbe tömörült, majd pedig 1933-ban Dreher–Haggemacher–Első Magyar Részvényserfőzde Rt. néven egyesült).

Ez a fent említett négy nagy fővárosi gyár adta a filoxéra után gyorsan megduplázódott magyarországi sörtermelés 90%-át, dacára annak, hogy az országban 1905-ben mintegy 90 sörgyár termelt. Annak ellenére tehát, hogy a filoxéra elleni küzdelem végül eredményre vezetett (új szőlőfajták telepítése stb. révén) az 1910-es évekre Magyarországon a sörgyarak termelése 15 év alatt duplájára gyarapodott, elérte az évi 3,2 millió hektolitert. A fejenkénti átlagos sörfogyasztás ekkor mintegy 16 liter/fő volt évente. A fejlődés további ütemét jelzi, hogy a Hazai Bank Rt. a Deutsch Ignác és fia céggel megalapította 1914-ben a Fővárosi Serfőző Rt-t.

A törvényes beágyazottság is tükrözte a sörfogyasztás mind jelentékenyebbé válását a XIX. század végén. Az 1888. évi XXXV. törvénycikk az állami italmérési jövedékről pl. négy kategóriába sorolta a szeszesitalokat: bor, gyümölcsbor, sör és égetett szeszes italok. A sör hektoliterje után ekkor két forint italmérési adót kellett fizetni. Az 1892. évi XV. törvénycikk aztán – egyebek mellett – azt is rögzítette hogy a sör után járó italmérési adó, amelynek mértékét a fent hivatkozott 1888. évi törvénycikk szabályozta, „a sörfogyasztási adóval egyesítettik”. Az új adó neve ez lett: söritaladó.

Ez a törvény az adó mértékét külön-külön szabályozta Budapest fővárosban, Pozsony szabad királyi városban, valamint az ún. I., II. és III. osztályú községekben. Minket itt és most a főváros érdekel: ott pedig egy hektoliter sör után 5 forint volt az adó. Összehasonlításképp: a bort ugyanitt 6 forint és 46 krajcár adó sújtotta. Ugyanakkor arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a fenti ötös skálán a bor adója mind kisebb volt (természetesen a fővárosban volt a legmagasabb és az I. osztályú községekben a legalacsonyabb), addig a sör adója nem változott, tehát nemcsak Budapesten, hanem mindenhol egységesen 5 forintra rúgott.

E szórványos adatok is mutatják a sörgyártás, illetően módon a sörfogyasztás budapesti emelkedését. A fent vázoltakat vessük most össze nagy vonalakban a budapesti (pest-budai) népesség nemzetiség szerinti megoszlásával, azon belül is a németiség és a magyarság számának alakulásával (nem szem elől tévesztve azt, hogy az ilyen adatokat kritikával kell kezelni, így ezek számait nem annyira konkrétumként, mint inkább tájékoztatásként, az arányok bemutatásaként kell tekinteni). 1851-ben a Pesten lakással rendelkezők között (ez tehát korántsem a teljes lakosság!) 31 965 magyar és 33 884 német volt. Budán ez az arányszám ugyanekkor: 7555 és 27 939 fő. Anélkül, hogy a többi nemzetiségre e helyt figyelmet fordítanánk, illetve anélkül, hogy elemeznénk e számokat, az tényként

szögezhető le, hogy a németiség nagyon fontos szerepet játszott az adott korszakban mindkét város életében. Ugyanakkor a kiegyezés utáni népszámlálások az egyesített főváros lakosságának viharos sebességű elmagyarosodásáról vallanak (ennek okait itt nem fejtegetjük, hiszen nem tartozik az írás témájához, de az asszimilációtól a magyar anyanyelvű beköltözők nagy számáig több tényezőt lehet említeni). 1880-ban mintegy 122 000 budapesti németet rögzített a népszámlálás, 1910-ben azonban számuk már 45 000-rel csökkent. A százalékos arányszám még inkább mutatja a német elem súlyának gyors esését: 33,4%-ról 9%-ra zuhant a fővárosi össznépességhez képest (ez az 1910. évi népszámlálás 880 000 budapesti lakost említ).

Miről árulkodnak tehát egymással összevetve ezek a számok és más adatok? Arról, hogy amikor egy tragikus esemény, a filoxéra, derékba törte a magyar borászat fejlődését, akkor ez a gyakorlati tényező könnyedén ütötte felül azt az elméleti, a nemzeti identitáshoz, nemzetkarakterológiához kötődő tételt, hogy a magyarok a borhoz, a németek a sörhöz vonzódnak, már-már genetikailag erre kódolva. A budai hegyek borászata virágzott a filoxéra előtt, ahogy Kőbánya is bortermő vidék volt akkor, amikor Budán több német nyelvű lakos élt, mint magyar, míg Pesten nagyjából egyenlő volt a két nemzetiség aránya. 1865-ben például bizonyos Robert Druit arról írt, hogy a magyar vörösborok közül a budai a legjobb. Amikor aztán a századfordulóra az egyesített főváros népessége nagyon gyorsan magyarosodni kezdett, a német elem számszerűleg is, de főleg arányaiban nagyon visszaesett, éppen akkor növekedett meg igen jelentősen a budapesti sörfogyasztás. Ebben kétségkívül óriási szerepe volt a filoxérának, de a filoxéra az ok, a tény pedig az, hogy a magyarok körében a „németek itala”, a sör hamar népszerűvé vált – és azóta is az maradt. Mindez pedig óvatosságra int: csínján kell bánni az elnagyolt ítéletekkel és a jól hangzó közhelyekkel. Zárásként idézzük Müller Károly 1855-ben megjelent *Pest ahogyan van és ahogyan él* című verses riportját: „No, és sert ottan kapni jót? / Azt meghiszem, barátom! / Sergyára? mesteremű, remek, / Háza, berendezése, / Kertje! Az egész sertelep / Kősziklába van vésve!”

Katona Anikó

„HÓDÍTÓ KÖRÚTRA INDUL...”

Emblematikus sörplakátok

Ahogy a jó bornak is kell a cégér, úgy a jó sörnek is kezdettől szüksége volt a reklámra. Magyarországon körülbelül egyszerre kezdett el felfutni a nagyüzemi sörgyártás és kezdett elterjedni a kereskedelmet átalakító új hirdetési forma, a képes plakát.

A plakát mint új hirdetési eszköz, és egyben új művészeti ág, a tizenkilencedik század második felében jelent meg Európa nagyvárosaiban. Az ipari forradalom következtében a piacokra dobott nagy mennyiségű áru eladásához vált szükségessé a hirdetés; vagyis a plakát joggal nevezhető a modern kapitalizmus gyermekének. A századfordulón a színházak, a mulatók és a mozi révén fontos terület lett a kulturális plakát, az 1910-es évektől pedig már a politika is kezdi felfedezni, mégis, a műfaj alapvető természete szerint összefügg a kereskedelemmel.

A kereskedelmi plakátokon belül külön csoportként beszélhetünk a szeszes italok plakátjairól: amelyek nagyon gyakran igen dekoratív darabok. Ezt a nagyon általános állítást azzal lehet alátámasztani, hogy élvezeti cikkekről van szó: vagyis az alkohol fogyasztása a reklámokon mindig az élet élvezetével, a szépséggel és vidámsággal összefüggésben jelenik meg. Különösen igaz volt ez mindig is a sörplakátokra: a habzó ital reklámjai gyakran élnek a humor eszközével.

A közhiedelem Magyarországot bortermelő országnak, és a magyarokat alapvetően borfogyasztó nemzetnek tartja, a sör idegen, német eredetű fogyasztási cikként tünt fel. A sör mint az osztrákok (és németek) itala jelent meg a folklórban is: magyar ember azért nem koccint(ott) sörrel 150 évig, mert ezt tették az aradi kivégzéseken. Mindez minden bizonnyal legenda, és valószínűleg a bortermelők által keltett tévhit – derül ki történelmi tanulmányokból. Ugyanígy kimutatható, hogy a magyar városok német polgárainak „elmagyarosodása” nem járt a sörfogyasztás visszaesésével.¹

Magyarországon az 1880-as évektől figyelhető meg a sörfogyasztás erőteljes elterjedése – nyilvánvalóan összefüggésben a szőlőket megtámadó filoxéra vésszel, amely a bor hirtelen megdrágulását okozta. A XIX–XX. század fordulóján létesültek Budapesten és környékén a nagy sörgyárak, ekkortól jelent meg a tömeges termelés.

A legkorábbi sörplakátok pontosan ugyanazokat a hibákat mutatják fel, amelyeket a korban a többi kereskedelmi reklámon is gyakran elkövettek.² Több mives kivitelű darabon

1 KATONA Csaba: *Sört iszik a német, bort iszik a magyar? A sörfogyasztás növekedése Budapesten a 19–20. század fordulóján.* In: „*Iszom a sört, szívem mámorban fürdik.*” *Epizódok a sörgyártás és sörfogyasztás történetéből.* Szerk. KATONA Csaba. A szerkesztésben részt vett FAZEKAS Csaba – MÁRFI Attila – TORDAI Rita. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Miskolc, 2009. 30. p.

2 A hazai plakátművészet kezdeteiről lásd: FÖLDI Eszter: *A plakátművészet önálló műfajjává válása Magyarországon.* Szakdolgozat, ELTE-BTK Művészettörténet szak, 1995.

a sörgyárak aprólékosan kidolgozott képe látható, a tizenkilencedik századi útikönyvek metszeteinek stílusában. A gyár maga, az épületek nyilvánvalóan a tulajdonos büszkeségének tárgyai voltak, az ilyen típusú ábrázolások azonban reklámcélra kevésbé lehettek alkalmasak, mindössze tudattak a gyár létéről és méreteiről. Ilyen plakát például a Kőbányai Királyi Sörfőző Rt. egy hirdetése a XIX. század végéről, amelyet ma az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében találhatunk meg. A nagy kép alatt kicsiben másik oldalról is szerepel a gyár látványhú ábrázolása, és a gyár belsejét is megmutatja egy kis kép: az egész összességében inkább naptár grafikájának, mint plakátnak tűnik. A korban plakát-naptárak is készültek, amelyek egy-egy cég termékét hatásosan hirdethették a naptárt kiakasztó étteremben vagy üzletben. Az ilyen műveken gyakran már nem a gyár képével, hanem az italt fogyasztó elegáns társasággal, vagyis éttermi jelenetek ábrázolásával találkozunk. Fontos hozzátenni: az elegáns társaságban a hölgyek is fogyasztják a habzó nedűt.

A fentebb említett példák azonban még nem igazán felelnek meg a plakát műfaj kritériumainak, nem ismerik a modern plakát formanyelvét és működésmódját. A jó plakát ugyanis nem informatív, hanem megszólító erejű: úgy van megkomponálva, hogy felkeltse a figyelmet, és pozitív érzelmeket kapcsoljon a reklámozott tárgyhoz vagy jelenséghez.

Mint említettem, a sör esetében alapvető az összefüggés az életszeretettel és a humorral – ezt pedig a magyar plakáttervezők is kihasználták a műfaj első virágkorától kezdve. A plakát műfaj első megjelenésének ugyan Benczúr Gyula 1885-ös művét tartjuk³, az igazi virágkor valamikor az 1900-as, illetve az 1910-es évek körülre tehető. Ekkoriban már a szecesszió határozta meg a plakátok stílusát, hatott a németes Sachplakat típus, a Mucha nevével fémjelezhető franciás dekorativitás, de az angol Arts&Crafts, az iparművészeti mozgalom szemlélete is.

A korban a magyar kereskedelmi plakátok egyik legfontosabb jellegzetessége azonban nem is a stílus-választás, hanem a narratív jelleg: alapvető eszköz volt a történetmesélés, és ezzel együtt a vaskos humor. A plakátok egy képben egész jeleneteket, komikus szituációkat mutattak be, így a szórakoztatás révén látták el reklám-funkciójukat. Egy olyan korban készültek, amikor az utca embere még megállt megnézni és értelmezni a hirdetőoszlopokon megjelenő képeket. A történetmesélő, humoros plakáttípusra jellegzetes példa Földes Imre Kőbányai Polgári Sört hirdető műve, amely id. Brueghel festményeit idéző megoldással, sok apró alakkal ábrázol egy jelenetet. A vendéglő kapujába megérkezik a sörshordókat szállító lovas kocsi, amely elképesztő felfordulást okoz: öreg, fiatal, csecsemőt fogó anya is rohan, hogy minél előbb sörhöz juthasson. Hasonlóan komikus jelenetet látunk az Első Magyar Részvényserfőzde őszi sörének plakátján, amelyen közepen egy pincér, kezében söröskorsókkal, vélhetően a guruló hordón futva akar menekülni a sört követelő tömeg elől... A plakát érdekessége, hogy a háttérben a budapesti látkép a mai Ferenciek tere korabeli állapotát és a régi Erzsébet hidat is megmutatja.

A plakátot megrendelő Első Magyar Részvényserfőzde az egyik első gyár volt Budapesten, 1867-ben jött létre. Egyedül a schwechati származású Dreher Antal gyára előzte meg a városban: ő 1862-ben vásárolta meg a kőbányai létesítményt, ahol korábban céhes

³ BAKOS Katalin: *10x10 év az utcán. A magyar plakátművészet története 1890-1990.* Corvina Kiadó, Budapest, 2007. 15. p.

alapon folyt a sörtermelés.⁴ Még korábbi azonban a pécsi sörgyár, amely 1848-ra datálható, és a Szalon sörrel a legrégebbi, ma is létező magyar sormárkát már 1907 óta gyártja. A huszadik század elejére ezek mellett Haggenmacher Henrik budafoki és kőbányai gyára, illetve a Kőbányai Polgári Sörfőző Rt. működött Budapesten. Az 1910-es években virágoztak a gyárak, eddigre duplázódott a sörfogyasztás mértéke, terjedésével pedig intenzívebb lett a reklámozás is.

A nagy gyárak mellett továbbműködtek kisebb vidéki főzdek is, ilyen lehetett az az uradalmi sörfőzde is, amelynek a Bika Sör nevű termékéhez Faragó Géza készített plakátot. A korábban Mucha párizsi műhelyében dolgozó Faragó a franciás, dekoratív, szecessziós plakáttervezés legfontosabb képviselője lett Magyarországon. Sörplakátja különös, historizáló kompozíciót mutat: díszes öltözetű király és kis apródja kettősével. A hangsúly a dekoratív vonaljáték és folthatás mellett itt is a szórakoztató történetmesélésen van.

Az első világháború a hazai söripar fejlődésének ívét egyértelműen megtörte.⁵ Igaz, a háború első két évében még növekedett az iparág: a háborús helyzet még növelte is a sör iránti igényt. Az elhúzódó harcok, a kimerülő források, és a fokozatosan kialakuló hiánygazdaság azonban végül a söripar helyzetét is rontotta.

A háború idején a plakátok a sörhöz hazafias gondolatokat igyekeztek kapcsolni. A patrióta szlogenek, a nemzetiszínű csomagolások és hasonlók amúgy is elterjedtek a háború kitörésekor tapasztalható kezdeti lelkesedés idején; sokféle kereskedelmi termék próbált meg valahogy rájátszani a felfokozott közhangulatra. A sörhöz ráadásul egyébként is a férfiaság kapcsolódott, így könnyű volt a férfias helytállás, a hősiesség értékeihez kötni. A „magyar bakáról” a korabeli médiában és a folklórban kialakult kép a mindig vidám, vakmerően bátor, az ellenséget kinevető, egymással mély, bajtársi viszonyban levő katona toposzát rajzolta fel, akinek a kezébe éppen beleillett a söröskorsó.

4 Forrás: KATONA Csaba: *Sört iszik a német, bort iszik a magyar?... i. m.*

5 KATONA Csaba: *Töréspont. Az első világháború hatása a magyarországi sörgyártásra, különös tekintettel Budapestre.* In: *Budapesti hétköznapiak, 1914. A Nagy Háború Hátországának életképei.* Szerk. TOMA Katalin – TÖRÖK Péter. Budapest, 2015. 141–152. pp. https://www.academia.edu/15816111/T%C3%B6r%C3%A9spont._Az_els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA_hat%C3%A1sa_a_magyarorsz%C3%A1gi_s%C3%B6rgy%C3%A1rt%C3%A1sra_k%C3%BCl%C3%B6n%C3%B6s_tekintettel_Budapestre._In_Budapesti_h%C3%A9tk%C3%B6znapiak_1914._A_Nagy_H%C3%A1bor%C3%BA_H%C3%A1torsz%C3%A1g%C3%A1nak_%C3%A9letk%C3%A9pei._Szerk._Toma_Katalin_T%C3%B6r%C3%B6k_P%C3%A9ter._Budapest_2015._141_152.

OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár

A háborús lelkesedés meglovagolásának jellegzetes példája volt a Hősök Söre terméknevű, amelyet a Fővárosi Sörfőző Rt. választott tavaszi idénysörének. A Bér Dezső által tervezett plakáton a magyar katonák rohamát szemből látjuk, a címer két oldalán a gyalogság, illetve a lovasság indul rohamra. Az ábrázolás pátozsos, heroikus, és igen távol áll attól, amit az első világháború sárban elmerülő lövészárkok-küzdemeiről ma elgondolunk. A kép alatti szöveg hasonlóan túlzó, patetikus hangnemben fogant: „nincs elég tölgy a magyar erdők rengetegeiben, hogy leveleiből koszorút fonhatnánk minden hős homlokára...” – írja a vitéz magyar katonák „világraszóló dicsőségét” emlegető szöveg. A saját katonák iránti tisztelet az, amit a sör elnevezése kihasznál, tulajdonképpen ügyes reklámfogásként.

A humoros, narratív plakáttípus a háborús helyzetben természetesen átköltözött a harctérre mint helyszínre. A leglátványosabb ilyen

darab kétség kívül Földes Imre Tavaszi Részvénytörő hirdető plakátja, amelynek már a címe is frappáns: „Távirat: Tavaszi Részvénytörő megérkezett, ellenség megadta magát”. A plakáton a központi hatalmak katonái már a győzelemre koccintanak: csúcsos sisakjáról felismerhető a német szövetséges, aki az osztrák-magyar haderő egy katonájával ágyút – és sörös hordót! – támasztva emeli korsóját, a háttérben pedig felemelt kézzel futnak feléjük az ellenséges hatalmak katonái. A német szövetséges pozitív bemutatása fontos volt a korabeli sajtóban: a németek ereje és megbízhatósága növelte a győzelemben vetett hitet. A sör, mint németes ital így pozitív értékeket kapott, mint a szövetséges nemzetek közös kedvence.

A háború elején elszaporodó sörplakátokon az ital természetesen az uniformist viselő katonák kezében jelenik meg, a hátszág csak úgy kap szerepet, mint a Polgári Sör egyik plakátján, amelyen egy menyecske adja a szomjoltó nedűt a hadba induló férfinak.

A háború szimbolikus módon is megjelenhetett a plakátok ábrázolásain. Erre példa a Kőbányai Sör két darabból álló plakátsorozata, amelyet Bér Dezső tervezett. A szlogen szerint „Világhódító útjára indul” a sörmárka, majd a második darabon megérkezik a hódító körútból. A plakáton egy középkori páncélos lovas indul feltehetőleg keresztsháborúba, a második ábrázoláson pedig ugyanő érkezik haza győztesen. Az első világháborút mindkét oldal gyakran állította be a propagandában „szent háborúnak”, amelyben Isten a mi oldalunkon áll. Antant oldalon a barbár németek, a „Hunok” megfékezése adta ehhez az ideológiai alapot, míg az ellenoldalon az angol imperializmus, kapitalizmus elleni harc jelent meg. A Szent Háború elképzelése maga után vonta a keresztény ikonográfiából merítő, középkort idéző ábrázolásokat. Páncélos lovas és sárkány küzdelme megjelent

OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár

angol és német plakáton⁶ is. Érdekes, hogy erre a jelenségre a magyar plakátok között ez a kétdarabos sörplakátsorozat a legjobb példa. Nálunk a németek középkor-kultuszával szemben sokkal erősebb volt a huszárok kultusza, illetve vele az 1848-kultusz. Bér Dezső sörös plakátjain ráadásul kommercializálódik a szent háború gondolata: tulajdonképpen a sörmárka piac-hódítását hasonlítja a háborús helyzethez.

A két világháború közötti korszakban sok sörplakáton megfigyelhetjük a korszak politikai közhangulatának lecsapódását. Vagyis a Horthy-korszakra jellemző jobbra tolódás, a nemzeti jelleg hangsúlyozása, a népművészet és népiesség divatja olykor éreztette hatását még a sör hirdetésén is. Erre példa a művészileg szerény minőségű „Ez az én szeretőm” feliratú plakát, melyen népies öltözetű parasztember öleli „szeretőjét”, a sörös palackot. Szinte groteszk a magyaros öltözetű, éneklő alakok ábrázolása mellett a szlogen Biczó András plakátján a „Polgári Sör habzó árrjáról.”

Tovább élt a humoros plakáttípus, erre a legjobb példa az Orion gyár tervezőjeként ismert Bottlik József Fővárosi Sörfőző Rt-t hirdető műve, amelyen Budapest látképe felett söröshordón iszogató, kedélyes kövér figura jelenik meg. A látványos éjszakai városlátkép a korszak dekoratív idegenforgalmi plakátjainak stílusát idézi.

A két világháború közötti időszakban a politikai rendszer művészet-elképzelésének ellentmondva kibontakozhatott a magyar plakátművészet egy új virágkora. A húszas évek közepétől dominált a kereskedelmi reklámban a Bauhaustól és a konstruktivizmustól inspirált, Berény Róbert, Bortnyik Sándor és Kassák Lajos nevével fémjelzett modernizmus

⁶ „Britain needs you at once” és „Kaiser und sein Volk”, Washington, Library of Congress (LOC), 2003675387, és: 2004665950.

a kereskedelmi reklámokon.⁷ Rájuk a letisztult, síkformákból építkező kompozíciók, modern betűk és tiszta színek voltak jellemzők. Sörplakátot azonban keveset terveztek ebben a stílusban, ami talán nem véletlen: az életszeretetre és humorra építő sörreklámok világának jobban megfelelt a párhuzamosan létező vidám és frivol art deco stílus. Kivétel azonban akadt: Berény Róbert készített kis méretben Dreher plakátot, amely egy modernista szellemben, színes síkformákból felépített kompozíció.

A sör hirdetésére tehát alkalmasabb volt az art deco nehezen definiálható fogalmával megnevezett, a szecesszióból, historizmusból, modernizmusból, keleti művészetből és a népművészetből egyaránt merítő új tendencia. Jobb híján ezzel írhatjuk le Sárossy Endre húszas években készült sörplakátjait, amelyeknek formavilága igen közel áll a tízes évek szecessziójához. Ami azonban új volt, az a márkák tudatossága, az, hogy rájöttek, a márka építéséhez szükséges egy állandó, jól használható logó. Sárossy tervezte a Dreher Bak Sör számára a palack mögött kecskén lovagló puttót ábrázoló plakátot, amely meghatározta a termék arculatát. Szintén ő rajzolt a Haggemachernek logószerű kompozíciót, egy sörből kiemelkedő, két felemelt kezében korsókat tartó nőalakkal.

A humor még az 1945 után készült sörreklámokon is a lefontosabb eszköz maradt. Az államosítás a söripart is sújtotta, a plakátművészetet pedig a szocreál kötelező stílussá tétele lehetetlenítette el az 1950-es évek elején. Az állampolgárok életének minden részletéről gondoskodni akaró szocialista államban egyszerre szerveztek kampányokat az alkoholfogyasztás visszaszorításának érdekében (sok munkavédelmi plakát őrzi a munkahelyi ivászat elleni harc emlékét például), és igyekeztek növelni a fogyasztást az iparág érdekében. Sörreklámra tehát szükség volt, és annak ellenére, hogy nem létezett piaci verseny, a márkákat fent kellett tartani.

A humor mint fő fegyver emeli ki Káldor László műveit az ötvenes évek végéről. Híres Haggemacher plakátján egy bekötött szemű figura elismerőleg ismeri fel a terméket (Igen, ez Haggemacher volt!). Még emlékezetesebb a „Csak egy Kőbányait!” feliratú plakátja, amelyen a kétségbeesett vevő a lehúzott roló alól próbál meg sört szerezni a bezárt boltból.⁸

A sörplakát-történetet máig lehetne folytatni, ezúttal csak a legemblematikusabb darabok kiemelésére volt mód. De ebből a képből is kirajzolódik, hogy a sör a plakátokon a humor, az életszeretet és a férfias erények értékeivel kapcsolódik össze. A máig, tehát akár száz éve létező nagy gyárak és márkák hirdetési ma a reklámtörténet fontos részei.

⁷ Lásd erről: BAKOS Katalin: *Modern magyar plakát 1924-1942*. Kiállítási katalógus, MuVim, Valencia, 2010.

⁸ Káldor Lászlóról lásd: BAKOS Katalin: *Szívárvány áruház és a Nagyvilág. Káldor László (1905–1963) és Gábor Pál (1913–1992) két magyar reklámgrafikus*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2001.

Fazekas Csaba

SÖRPÁRTOK ESETE A NAGYPOLITIKÁVAL KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

A sörfogyasztással, sörtörténettel foglalkozó népszerűsítő előadások gyakran azzal kezdődnek, hogy meghatározzuk: mi is a sör. Alapvető definíciója szerint a sör gabona-alapanyagból, malátából vízzel főzött, élesztővel erjesztett, meghatározott eljárás szerint készült, szén-dioxiddal dúsított, alacsony alkoholtartalmú hűsítő ital.¹ Gyakran lehet találkozni az – értelemszerűen mértékkel fogyasztott – sör jótékony élettani hatásaival foglalkozó cikkekkel, elemzésekkel is. Ugyanakkor aligha kell hosszan bizonygatni, hogy a sör nyilvánvalóan nemcsak ezt jelenti, hanem a hétköznapi életben, étel- és ital-fogyasztásban betöltött szerepén túl – anélkül, hogy „nagy szavakat” használnánk – a sörnek társadalmi szerepe is van. Gondoljunk csak arra, hogy a baráti társaságban való sörözés valóban felfogható egyfajta polgári kultúrában gyökerező társasági eseménynek, aktivitásnak. A sör összehozza, rendszeresen egy asztalhoz ülteti a barátokat, vagyis társaságformáló tényező. (Magától értetődő, de azért le kell szögezni, hogy fentiek alatt természetesen a mértékletes sörfogyasztást értettük, melynek nem célja és nem is lehet eredménye a túlzott alkoholfogyasztás.) A jelentősebb sörkultúrával rendelkező országokban (köztudottan például Németországban, Belgiumban, Csehországban stb.) természetes dolog, hogy hetente vagy néhány naponta barátok, munkatársak egy korsó sör mellett beszélnek meg hétköznapijait, politizálnak, beszélgetnek fociról, filmekről, párcapcsolatokról, azok sikerességéről, kudarcairól és persze sok minden másról. Minden túlzás nélkül, a polgári életvitelhez, polgári viselkedéskultúrához hozzátartozik az effajta közösségi tevékenység, amelyben a sörözés – legpontosabban úgy fogalmazhatunk – katalizátor-szerepet tölthet be. A társaság összejövételének a sör megivása nem önmagáért való célja, hanem apropója, kellemes kísérőjelensége egyben. Köztudottnak vehetjük tehát, hogy a sörnek van társaság-formáló szerepe, s ha ezt elfogadjuk, akkor nyilvánvaló, hogy társadalomformáló szereppel is bír.

Márpedig, ha egy polgári társadalomban a sörfogyasztás jelenléte ilyen módon kimutatható, felvethető a kérdés: létezhet-e kapcsolat a politika és a sör között? A sörözés közbeni „politizálás” társasági szokása emelkedhet-e magasabb szintre, válhat-e közéletformáló vagy arra elvben alkalmassá tehető tényezővé? Alábbiakban az 1990-es évek eleje közép-kelet-európai sörpártjainak ma már elfeledett emlékét szeretnénk megidézni, nem azért, mert tevékenységük felújítását szeretnénk szorgalmazni, hanem azért, mert úgy véljük: a sörpártoknak a közéletben való megjelenése, rövid időtartam alatt bekövetkező tündöklése és eltűnése tanulságosan árnyalja a sör

¹ Ld. pl.: *Magyar étel- és ital-lexikon. II. kötet.* Magyar Vidékfejlesztési Minisztérium Élelmiszer-feldolgozási Főosztály, Budapest, 2013. (4. kiad.) 2-702. sz. irányelv. Online: www.omgk.hu / FM Élelmiszer-lexikon.

társadalmi szerepéről alkotott képünket, illetve gazdagítja a közelmúlt történetéről meglévő ismereteinket.²

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, érdemes megemlíteni, hogy sör és politika kapcsolatai köztudottak: a sörgyártás és -fogyasztás szabályozása magától értetődően fontos politikai kérdések, a mindenkori törvényhozó és végrehajtó hatalmaknak foglalkozniuk kellett a sör jelenlétéből fakadó érintőleges gazdaság-, kereskedelem-, egészség- stb. politikai vonatkozásokkal, árszabályozással. Az erős polgári sörkultúra tradícióival rendelkező országokban választási kampányok idején elképzelhetetlen, hogy a politikusok ne keressék fel (értelemszerűen a média jelenlétében) a „sörözők népét”, jelezve, hogy ők egyek a „népből” és a „néppel”, ismerik problémáit stb.³

Más szintet képvisel, amikor a sör önálló politikai kérdésként, identitásképző tényezőként merül fel. A sörbarátok, sörfogyasztást pártoló, illetve ösztönző társadalmi szerveződéseknek (röviden: sörpártoknak) alapvetően két típusát különböztethetjük meg:

1. Azokat, akik szimpla viccelődésből nevezik magukat sörpártnak, önmaguk és környezetük egyszerű szórakoztatásán kívül semmi motivációjuk nincs, nem formalizáltak, nem hivatalosan bejegyzett alakzatok, politikai motivációkkal nem rendelkeznek. Az internet világa különösen alkalmas az ilyen, baráti társaságok szintjét meg nem haladó sörpártok széles körű nyilvánosságban való megjelenítésére. Ilyen például a magát „Vas Megyei Sörpártnak” nevező anonim formáció,⁴ amelynek honlapja és programja aligha igényelt néhány percnél több munkát. „Programjuk” szabad sörfogyasztást kíván mindenki számára, az ízesített sörök betiltását, a magyar sörök export-, a külföldi sörök importtilalmát, árcsökkentést, a magyar sörgyarak állami támogatását stb.⁵ Létezik egy 2009-ben létrejött „Magyar Sörpárt” nevű domain-tulajdonos,⁶ de egyébként ismeretlen és arctalan formáció, amely vicceskedő, kedélyes stílusú „programjában” a kulturált sörfogyasztást propagálja, ingyenes sörfogyasztási lehetőségeket, a parlament világának a sörözőkbe, a sörfogyasztásnak a törvényhozásba vitelét ígéri stb.

2. Azokat a sörpártokat, amelyek fentiekkel pont ellentétesen hivatalosan megszervezett, bejelentett, valódi politikai pártokként jönnek létre, parlamenti és/vagy önkormányzati választásokon jelöltállítással kísérleteznek, valódi politikai alternatívát

2 A sörpártok történetének – nem véletlenül – nincs igazán szakirodalma, az 1990-es évek elejének eseményeit jórészt a sajtó egykori híradásaiból igyekeztünk rekonstruálni. Lényegében egyetlen publikációval talákoztunk, amely röviden foglalkozott a témával, későbbi hivatkozások nélkül: SCHWEITZER András: *Malátapolitika*. In: HVG, 1998. június 13. 64–65. pp. Jelen közleményt egyes adatokkal segítették: Ujjady Zsolt (Budapest) és Olga Gubová (Ostrava), nagyon köszönöm! Megjegyzés: Valamennyi internetes hivatkozás dátuma: 2016. április.

3 Csehországban ez a jelenség nagyon erős, például legutóbb az első közvetlen cseh elnökválasztás alkalmával 2013 januárjában a két legerősebb jelölt, Miloš Zeman és Karel Schwarzenberg egyaránt szívesen élt ezzel a kampányeszközzel. De magyarországi választások előtt is előfordult, hogy egy városi márkadíjat hasonló körülmények között adott át közszereplő egy kézműves sörözőben. Ld.: TENCZER Gábor: *Tarlós a barna sör barátja*. In: index.hu, 2014. február 28. – Online: www.index.hu / Belföld / Budapest.

4 Honlapjuk: <http://sorp.art.mindenkilapja.hu>.

5 Ilyen, részletesebben kidolgozott „programmal” érhető el az interneten egy másik „Magyar Sörpárt” is, amely az 1848. márciusi 12 pont stílusában követel felelős „sörminisztériumot Buda-Pesten”, évi sörfesztivált, „uniót Serdéllyel” stb. Ld.: <http://www.wagnerur.hu/msp.htm>.

6 Honlapjuk: <http://www.sorp.art.hu>.

kívánnak megjeleníteni a meglévő pártpaletta mellett. Az anonimitással éppen ellen-
tétesen igénylik a nyilvánosságot, arcaik megjelenítését a médiában, hiszen mindezt
szavazatokra, politikai támogatásra, – a fenti infantilis viccelődéssel szembeni valódi –
pártprogramjuk megvalósíthatóságára akarják használni.

Manapság politikai elemzők, politológusok foglalkoznak a leginkább a demokratikus
intézményrendszer karikatúrájaként létrejövő „viccpártok” jelenségével. Nagyon sokan
ide sorolják a sörpártokat is (megítélésünk szerint pontatlanul), már csak azért is, mert
ma ilyen jelentősebb politikai pártról nem beszélhetünk, az ismert és sokat emlegetett
viccpártok teljesen másról lettek híresek. A „viccpártiság” lényege röviden az, hogy
nyilvánvalóan teljesíthetetlen, humoros (vagy legalábbis annak szánt) pártprogramokkal
lépnek fel, néha – fogalmazzunk egyenesen – egetverő marhaságokkal igyekeznek felhívni
magukra a figyelmet, tükröt tartva ezáltal az egységesen hazugnak és korruptnak tartott
politikai elit felé.⁷ Jelenlétük tényleges elégedetlenséget és a társadalom által érzett alter-
natíva-hiányt tükröz, melyet olykor tényleges politikai szerepvállalásra is tudnak váltani.⁸

Úgy gondoljuk, az 1990-es évek elején térségünkben feltűnt sörpártok – bár kétségtelenül
éltek a sörfogyasztás kapcsán megfogalmazható szatirikus kommunikáció eszközeivel –
mégis közelebb álltak a „komoly” pártkezdeményekhez, mint a mindenből viccet csi-
náló, a polgárpukkasztást büszkén felvállaló viccpártokhoz. Megszervezték önmagukat,
regisztrált tagsággal rendelkeztek, munkájukat országos és helyi szervezeteik kiépítésével,
politikai pártként való bejegyeztetésükkel kezdték, – a sörivás vicces elemeit meghaladó
mélységű – pártprogramokat szerkesztettek, részt akartak venni törvényhozási, illetve

7 A témával legutóbb Paár Ádám politológus foglalkozott, ld. pl.: PAÁR Ádám: *Ki nevet a végén?* In: Nép-
szabadság, 2016. január 1. 10. p. Vö. Méltányosság Politikaelemző Központ honlapja: <http://www.meltanyossag.hu> / Elemzők / Paár Ádám, publikációk / 2016. január 7.; Uő: *A viccpártok*. In: ATV
Start+, 2016. február 24. (Bombera Krisztina riportja) Online: <http://www.youtube.com>. 2015 vé-
gén a Budapesti Corvinus Egyetemen kerekasztal-beszélgetésben elemezték a viccpártok helyzetét és
lehetőségeit Pető Péter újságíró, Paár Ádám és Varga Áron politológusok. Ld. erről: VECZÁN Zoltán:
A viccpártok hozzák el a megváltást? In: Magyar Nemzet, 2015. november 24. Online: www.mno.hu.
A témáról korábban: KISS Viktor: *Dadaista politika*. In: MOHA (Mindent az oktatásról hallgatók-
nak), 2010. március 1. (Romváry Orsolya riportja.) Online: <http://www.mohaonline.hu> / Eszme.;
BEDŐ Iván: *Viccpártok a világban: demokratikus szatirizmus*. In: hvg.hu, 2010. szeptember 26.; *Le-
hetetlen pártok Európában*. In: Európa blog, 2013. szeptember 26. Online: [http://europapont.blog.
hu/2013/09/26/lehetetlen_partok_europaban](http://europapont.blog.hu/2013/09/26/lehetetlen_partok_europaban) stb. A viccpárt-jelenség korlátaival foglalkozó pub-
licisztikák közül ld. pl.: FÖLDI Bence: *Örök élet, ingyensör. A viccpártok csak rontanak a helyzeten*.
In: Magyar Nemzet, 2015. november 10. Online: www.mno.hu.

8 Híres például az Észtország Független Royalista Pártja (egy ciklusban 8 mandátum, a balti állam soha-
sem volt királyság, éhségstrájk helyett evősztájkot tartottak), az izlandi Legjobb Párt (2010 után Reyk-
javík polgármesterét adták, ingyen törölközőket ígértek a városi uszodákba, jegesmedvét az állatkertbe),
a dán Lelkiismeretes Munkakerülők Uniója (egy ciklusban egy parlamenti mandátum, hátszelet ígértek
a bicikliutakon, több reneszánsz bútort az IKEA-ban, nagyobb kenyereket a városi parkokban a kacsák-
nak), az angol Órületen Dühöngő Szörnyek Hivatalos Pártja (több önkormányzati mandátumot szerez-
tek, programjuk: pontosvessző betiltása, 32 órás nap, hogy a kocsmák tovább nyitva lehessenek) stb.
Hazánkban a legismertebb a 2014 óta bejegyzett Magyar Kétfarkú Kutya Párt, amely örök életet, in-
gyen sört, Sopron–Záhony metróvonalat, Szegedre hegy építését, a gravitáció megszüntetését stb.
ígérte. Az utóbbi időben – igaz, megtartva maróan szatirikus kritikai attitűdjét – fontos belpolitikai
témákban is állást foglaltak, illetve akciókat szerveztek. Ld. pl.: *Néhány viccpárt és főbb programpontjaik*.
In: hvg.hu, 2010. szeptember 22. Online: www.hvg.hu.

helyhatósági választásokon. Vagyis a demokrácia által kínált játékszabályokkal akartak élni és beleszólni a közéletbe. Talán nem véletlen, hogy egy washingtoni politológus professzor a pártpolitika nagyszabású kézikönyvét bevezető elméleti tanulmányában épp a Lengyel Sörbarátok Pártjával (ld. alább) példálózott a modern pártrendszerek változásainak jellemzésekor.⁹ Bár intenzív tevékenységük nem tartott sokáig (nagyjából a rendszerváltás utáni stabilizáció néhány évében tűntek fel, majd el), továbbá sehol sem hagytak mélyebb nyomot a közéletben, kérészerű politikizálásuk mégis tanulságos. Elsősorban abból a szempontból: mennyire fontos, mennyire szerteágazó téma a sör, mennyire volt alkalmassá tehető a közkedvelt „folyékony kenyér” arra, hogy egy amúgy is minden ízében átalakuló gazdasági, társadalmi és politikai rendszerben pártpolitikai programok és politikai marketing kiindulópontjává váljon. A sörpártok története valahol a demokrácia hőskorának története is egyben.

Először említsük a rövid ideig fennállt, ekkor már valóban demokratikus Német Demokratikus Köztársaság 1990 márciusában, fiatal egyetemisták által alapított Deutsche Biertrinker Union (Német Sörivó Unió) nevű formációját, mely a sör árának maximalizálása, a sörfőzés rendjének szövetségi szintű szabályozása és ösztönzése mellett kötelezte el magát.¹⁰ Elnöke egy bizonyos Andreas Häse nevű egyetemista lett, rövid idő alatt mintegy 900 fős tagságot mondhattak magukénak. Jelmondatuk volt: „Kardokat söröskorsóvá!” („Schwerter zu Bierhumpen!” a „Schwerter zu Pflugscharen!” / a „Kardokat ekevassá!” mondás parafrázisa.) Elleneztek továbbá a gyenge, nem német sörök behozatalát. Az 1990-es NDK-beli választásokon mintegy 2500-an szavaztak rájuk, a szűkebb pátriájuknak számító Rostockban ez 0,4%-ot jelentett, hasonló eredményt értek el az októberi helyhatósági voksoláson is. Az egységesült Németországban a rostocki sörivók kezdeményezése nyom nélkül felszívódott, és ennek kapcsán feltűnő, hogy ilyen típusú sörpárt sem Nyugat-Németországban, sem a szintén erős sörkultúrával rendelkező más nyugati országokban (Belgium, Írország stb.) sem jelentkezett.

A volt szovjet utódállamok közül elsőként 1992 júliusában jött létre a Sörbarátok Ukrán Pártja Kijevben. Ha hihetünk a korabeli híradásoknak, 13 ukrainai megyéből 134 küldött vett részt a pártalakító kongresszuson, s eleinte több mint tízezer szimpatizánsuk volt, többségük fiatal, vállalkozásban dolgozó, megjegyezték továbbá, hogy nők is szép számmal akadnak közöttük. Az ukrán sörbarátok a magántulajdon, az egyéni vállalkozói szellem, az egyenjogúság és az emberi jogok képviselése mellett kötelezték el magukat. Speciális nehézséget okozott számukra, hogy Ukrajnában nehezebben és drágábban lehetett hozzáférni a sörhöz, mint más térségbeli országokban. Az alakuló kongresszust egyébként egy korábbi kommunista pártbizottság épületében tartották, aminek az adta a pikantériáját, hogy ott is meghirdették 1985-ben a gorbacsovi szovjet alkoholelles kampányt.¹¹ Rövid és dicstelen volt a Belorusz Sörbarátok Pártjának működése. 1993 nyarán alakult, év végén vették nyilvántartásba. Vezetője

9 WHITE, John Kenneth: *What is a Political Party?* In: *Handbook of Party Politics*. Ed. KATZ, Rochard S. – CROTTY, William. SAGE Publications Ltd., London – Thousand Oaks – New Delhi, 2006. 5–15. pp., 5. p.

10 NESTLER, Christian: *Die Kleinparteien in Mecklenburg-Vorpommern*. In: *Politik in Mecklenburg-Vorpommern*. Hrsg. KOSCHKAR, Martin – NESTLER, Christian – SCHEELE, Christopher. Springer VS, Rostock, 2013. 169–188. pp., 176. p.

11 Sörpárt Ukrajnában. In: A Hét, 1992. július 2. 26. p.

egy bizonyos Vagyim Csernyisov volt, jóval ismertebbé vált egy másik személyiség, bizonyos Andrej Romasevszkij. A párt programja kiegyensúlyozott pontokba szedve tartalmazta a sör minőségének javításával kapcsolatos törekvéseket, belorusz nemzeti sör megteremtését propagálta, illetve általában függetlenség- és szuverenitáspárti megnyilatkozásokat tett. Mindez – a liberális alapú gazdaságpolitikával együtt – már sok volt az akkori posztszovjet minszki vezetésnek és Romasevszkijt egy zászlóégetési ügye után lecsukták, szabadulása után Csehországba költözött. 1998-ban a belorusz Legfelsőbb Bíróság betiltotta a Sörbarátok Pártját, mintegy jelezve, hogy az ottani rendszer számára ez a fajta nyitott politizálás is meghaladja az állam tűréshatárát.¹² 1995 nyarán csatlakozott a kelet-európai sörpártok sorához a Konsztantyin Kalacsjov által vezetett, hamarosan 50 ezres tagsággal büszkélkedő Orosz Sörbarátok Pártja. A párt a társadalmi feszültségek enyhítéséért szállt síkra, azt szerette volna elérni, hogy az orosz emberek a sör segítségével jobban érezzék magukat. „Aki vodkát iszik, az mogorva és aljas, a sört kedvelők pedig könnyedek és kedvesek” – fejtegette. Komoly ambíciókkal indultak harcba azért, hogy megváltoztassák a Kreml – Dmitrij Szesztakov sörpárti párttitkár szavaival – „vodkavedelő bürokraták barlangja” arculatát.¹³ Bár a párt hamar összegyűjtötte a választásokon való induláshoz szükséges 200 ezer aláírást,¹⁴ sok bizalmatlansággal is találkozhattak. Alexander Lebegy (ismert szovjet, majd orosz tábornok, az első csecsen háborút lezáró béke megteremtője, sikeresen szereplő elnökjelölt) például, amikor meghallotta, hogy a sörpártot a választási bizottság nyilvántartásba vette, kifakadt, attól féltve, hogy „kocsmát csinálnak a parlamentből”. Végül az orosz sörpárt sem tudta átlépni az alsóházba kerülés 5%-os küszöbét, csupán 0,62% szavazatot szerzett. A korábbi és későbbi orosz-ukrán viszony szempontjából ugyanakkor feltűnő volt, hogy a két szláv ország sörpártjai nemcsak hasonló elveket vallottak saját országukban, hanem az együttműködés mellett is elkötelezték magukat.¹⁵ *A sör elmossa az államhatárokat* címmel 1995 végén tartottak határ menti találkozót, felváltva ittak orosz és ukrán sört. Közös nyilatkozatukban az állampolgárok, az áruk és a tőke szabad áramlásának elvét hangsúlyozták, értelemszerűen külön kiemelve a sörértékesítés fontosságát. Találkoztuk végén az államhatár egy egyméteres szakaszát sörrel locsolták fel (mintegy jelképesen elmosva a határt), és felállítottak egy táblát is, amely két egymásba fonódó, söröskorsót tartó kart ábrázol, ezzel a felirattal: „Velünk tartasz harmadikként?”

A legnagyobb politikai sikert a kelet-európai sörpártok közül minden bizonnyal a Lengyel Sörbarátok Pártja (Polska Partia Przyjaciół Piwa – PPPP) mondhatta magáénak, ez volt a legismertebb, ez vált a sörpolitizálás legtöbbet emlegetett etalon-pártjává.¹⁶ A *Pan* című férfimagazin újságírói kezdeményezésére 1990. december végén hivatalosan

12 *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to the Politics in the Post-Communist Era.* Ed. BUGAJSKI, Janusz. M. E. Sharpe, London – New York, 2002. 35. p. Provokatív módon a párt jelképévé az ittas sündisznó figuráját választották, ami az orosz viccek ismert sztereotípiájának számított.

13 *Sörbarátok: irány a Kreml!* In: Új Néplap, 1995. augusztus 14. 12. p.

14 In: Új Szó, 1995. október 24. 3. p.

15 Ukrán-orosz sörbarátság. In: Új Szó, 1995. december 30. 8. p.

16 A más formában ma is működő szervezet honlapja: <http://www.polskapartiaprzyjaciolpiwa.org>, egykori kampányfilmjeik elérhetők a www.youtube.com oldalon.

bejegyzett párt a varsói Kultúra és Tudomány Palotájának sok pártkongresszust megélt nagytermében alakult, jó hangulatú, sokféle sörkóstolással egybekötött alkalommal. Egyetlen nap alatt mintegy 40 ezren írták alá a belépési nyilatkozatot, pillanatok alatt több tagja lett a pártnak, mint az akkori lengyel miniszterelnök által vezetett mozgalomnak. Kezdeti programját a „kemény” alkoholokkal (vodkával és egyéb égetett szeszekkel) szembeni fellépés, a mindezek ellensúlyozására terjeszteni kívánt sör, az ahhoz kapcsolódó békés, kulturált párbeszéd jelentette. (A párt első elnöke Janusz Rewinski előadóművész volt.)¹⁷ Bár felröppentek olyan hírek, hogy az alkoholfogyasztás népszerűsítésének vélelmezése miatt a párt nem fejtheti ki tevékenységét, illetve nem tud megfelelni a pártlista-állítási kritériumainak,¹⁸ az 1991. évi parlamenti választásokon mégis fényes sikert könyvelhetett el: 16 képviselőt juttathatott a 460 fős Szejmbe. Mintegy 367 ezren szavaztak rájuk, ami 3,27%-nak felelt meg.¹⁹ Jelentősnek mondható eredmény, ezzel a 10. legnagyobb támogatottságot mondhatták magukénak, a parlamenti mandátumokat pedig nyilvánvalóan a rendkívül liberális választási szabályoknak köszönhették. (A törvényhozásba jutás alsó küszöbét akkor 1%-ban határozták meg, ami egy rendkívül heterogén összetételű, folyamatos működési zavarokkal küzdő parlamentet eredményezett.)

A rendszerváltás utáni lengyel pártrendszerben kifejezetten konzervatív–liberális politikai alakzatnak a sörfogyasztással kapcsolatos elemek mellett kidolgozott programjai voltak a családi vállalkozások rendszerének támogatására, a toleráns politikai kultúra népszerűsítésére, a környezetvédelem témakörében, valamint a szociális szférában az állami szerepvállalás fejlesztésére.²⁰ Liberális gazdaságpolitikájuk mellett demokratikus elkötelezettségükről és kompromisszumkészségükről is tanúbizonyságot tettek: a választások utáni patthelyzetben ellenzéki párt létükre támogatták a kormánypárti jelölt parlamenti elnökké választását. Mérsékelt, középutas politikai magatartást tanúsítottak, elutasították a kommunista korszakkal való durva leszámolást, elkötelezték magukat a liberális demokrácia értékei mellett. A parlamenti sörfrakciónak komoly szerepe volt abban, hogy a lengyel parlament liberalizálta az alkoholos italok forgalmazásának rendjét, a sört az alkoholmentesekkel tették egy csoportba, abból a szempontból, hogy 1993 januárjától minden élelmiszerüzlet szabadon árusíthatott sört.²¹ A lengyel PPPP belső vitái ellenére továbbra is igyekezett a nyilvánosság előtt megjelenni, rendezésében került sor például a sörivás világrekordjának varsói megdöntésére 1993-ban.²²

17 *Political Parties of Eastern Europe...* i. m. 211. p.; *Sörbarátok Pártja*. In: *Népszava*, 1991. április 22. 2. p.; *Sörbarátok Lengyel Pártja*. In: *Új Dunántúli Napló*, 1991. április 29. 2. p.; *Duże Piwo i Donald Tusk*. In: *onet.pl*, 2011. szeptember 26. Online: <http://wiadomosci.onet.pl/prasa/duze-piwo-i-donald-tusk/8kstm>.

18 In: *Népszava*, 1991. október 22. 2. p.

19 TÁLAS Péter: *Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban. I-II*. In: *Társadalmi Szemle*, 1993. 5. sz. 50–64. pp.; 6. sz. 40–48. pp.; I. 64. p. (Az első közvélemény-kutatások még magasabb támogatottságot is mértek a sörpárt esetében.)

20 TÁLAS Péter: i. m. II. 45. p.

21 *A sör – szabad*. In: *Új Dunántúli Napló*, 1993. január 24. 2. p.

22 *Sörivő rekord*. In: *Új Dunántúli Napló*, 1993. április 30. 15. p.

A Lengyel Sörbarátok Pártjának elnöksége

Adam Halber, a PPPP alelnöke egy ízben elmondta, hogy a párt létrehozásának gondolatát egyértelműen a rendszerváltás után eldurvult közbeszéd váltotta ki az alapítókból.²³ „A sörívő türelmes, kedves ember. Svejkhez hasonló” – szögezte le, ezért új, toleráns politikai kultúra megteremtését tekintette a sörpolitizálás lényegi elemének. A sörfogyasztásnak jótékony hatása lehet az alkoholizmus társadalmi problémájával küzdő posztoszocialista korszakban, akkor, ha a tömény szeszes italok (lengyelek esetében a vodka) tömeges fogyasztását a kellemesebb és jóval alacsonyabb alkoholtartalmú sörrel lehet felváltani. („Mi abból indultunk ki, hogy a lengyel úgysem hagy fel az ivással.”) Az alkoholfogyasztási szokások megváltoztatását olcsó, mindig hozzáférhető sörrel lehet elérni, amely a kis- és nagyüzemi sörgyártás támogatását jelenti. Ezen a ponton a sörpolitizálás egyik fontos elágazásához érkeztünk, a környezetvédelemhez (jó sört csak tiszta, jó minőségű vízből lehet főzni), s mindez feltételezi a mezőgazdasági östermelők pozicionálását is. (A hazai, jó minőségű árpa és komló termesztésének ösztönzése révén.) A jó hazai sörökre új vendéglátó-ipari kisvállalkozások (sörözők, éttermek) hálózata építhető – vagyis a röviden felvázolt lengyel példa mutatja a sörpolitizálás „komoly” tartalmát és az összetett politikai program elágazódási pontjait a politikai kultúra javításától a gazdaságpolitikán át a környezetvédelemig. Halber 1991 végi szavaiból kitűnt, hogy bár a sörözők és a sörgyárak természetesen módon képezhetnék volna a sörpárt országos hálózatának alapegységeit, a mintegy 20 ezres szinten stabilizálódó párttagság nem tudta anyagilag fenntartani a pártot, ezért támogatók után kellett nézniük. A sörgyárak, illetve más üzleti körök támogatásáért azonban nagy árat kellett fizetniük, hiszen pozíciókhoz kellett juttatni e körök „sikerembereit”, és a Lengyel Sörbarátok Pártját hamar utolérte az első posztoszocialista pártokra jellemző folyamat: belső megosztottság ütötte fel a fejét, a parlamenti frakció is kettészakadt, a sajtó gunyorosan „kis sör / nagy sör” illetve „pohár / korsó” néven emlegette az egymással is torzsalkodni kezdő sörpolitikusokat.

23 Képviselő úr, egészségére! Beszélgetés a Lengyel Sörbarátok Pártjának alelnökével. In: Népszabadság, 1991. december 3. 8. p. (Ritecz Miklós riportja.)

Rewinski 12 fővel új, kifejezetten liberális elkötelezettségű, piacgazdaságot szorgalmazó frakciót hozott létre Lengyel Gazdasági Program néven, a sörpárti címkét csak hárman őrizték meg.²⁴ A lengyel sörpárt így hamar elveszítette kezdeti vonzerejét, már a következő, 1993-as parlamenti voksolás előtt nyilvánvaló volt, hogy a sörpártnak nincs esélye a parlamentbe kerülésre.²⁵ Az 1995-ös elnökválasztáson a kalandor természetű Leszek Bubel hivatalosan a sörpárt jelöltjeként indult, aki az eredeti pártprogramot megcsúfolva demagóg populizmusáról és durva antiszemitizmusáról vált ismertté.²⁶ Később nemcsak zsidóellenes kirohanásai és brosrúái, hanem nagy értékű lopás és egyéb bűncselekmények miatt állították bíróság elé.²⁷

Bár nem tudta egyszer sem átugrani a parlamentbe jutás küszöbét az 1990 januárjában Plzeňben létrejött cseh Sörbarátok Pártja (Strana Příklad Piva – SPP), a pedagóguskar hallgatói által alapított formáció komoly politikai tevékenységet fejtett ki egészen 1998-ig.²⁸ Csehországban nem kellett olyasmit zászlajukra tűzni, hogy a sörözés kultúrájának meghonosítása stb., hiszen a csehek már akkor is az egyik legjelentősebb kocsmai sörfogyasztók voltak. A cseh sörpártnak viszont a sör, mint nemzeti szimbólum védelme kiemelten fontos programpontját jelentette, amint erre Ivo Dvořák pártelnök is rámutatott: „A söripar virágzása Csehország nemzeti érdeke. Nem voltunk privatizációellenesek, de azt nem akartuk, hogy a sörgyárak külföldi többségi tulajdonba kerüljenek.” A külföldi (elsősorban német) sörkonzernnek megjelenése Csehországban nem járt együtt a hagyományos márkák vagy a kisüzemi sörfőzés elsorvadásával. A folyamatra irányuló figyelemfelkeltésben pedig a sörpárt alaposan kivette a maga részét. A hangsúlyoknak a kontinuitásra való áthelyezésével ugyanakkor a hagyományos polgári sörkultúra értékeinek megőrzésére, a sörértékesítés, árszabályozás, hozzáférhetőség elemeinek középpontba állítására vonatkozó pártprogrammal tudtak megjelenni az első szabad választásokon a még szövetségi köztársaságként működő Csehszlovákia csehországi részén.²⁹ Az SPP hangsúlyozta a klasszikus cseh kocsmakultúra megőrzésének fontosságát, a privatizáció folyamatának ilyen irányú kordában tartását, amelynek a vendéglátás jogszabályi környezete mellett a sör árának biztosítása volt fontos eleme. Szorgalmazták ezen kívül sörfesztivál szervezését Plzeňben (ez azóta már többször, több formában „sikerült”), valamint a következő esztendőnek a cseh sör nemzetközi éveként való elismertetését. A korabeli kommentárok kiemelték a program megalapozottságát, illetve a pártot mint az acsarkodó közéletben példamutatóan nyugodt

24 TÁLAS Péter: i. m. II. 47. p.; Egy hazai sajtókommentár szerint „megcsappantak a (sörös)hordószónokok”. In: Nógrád Megyei Hírlap, 1993. szeptember 13. 8. p.

25 Ld.: NAGY Gábor: *Választások Lengyelországban*. In: HVG, 1993. szeptember 18. 20–22. pp.

26 NAGY Gábor: *Elnökválasztás Lengyelországban*. In: HVG, 1995. november 4. 9–12. pp.; TÁLAS Péter: *Korszakváltás a Visztula mentén. A lengyel elnökválasztásról*. In: Társadalmi Szemle, 1996. 2. sz. 43–52. pp., 44. p.

27 *Leszek Bubel bíróság előtt*. In: Népszava, 2000. augusztus 7. 11. p.; *Rasszista Bubel*. In: Népszava, 2001. július 4. Közép-Európa melléklet, 1. p.

28 Jogutód szervezete ma is működik, honlapjuk: <http://www.pratelepiva.cz>.

29 CARNAHAN, ROBIN – CORLEY, JUDITH: *Csehszlovákia. 1990. június 8. és 9.* In: *A demokrácia új határvidékei. Választások Közép-Kelet-Európában, 1990*. Szerk. GARBER, Larry – BJORNLUND, Eric C. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 147. p.

és pragmatikus formációt üdvözölték.³⁰ Mindez azonban bármennyire is vonzóan hangzott, önmagában kevés volt arra, hogy a választásokon törvényhozási tényezővé tegye a pártot. Az SPP-re leadott szavazatok száma és aránya:³¹

	1990		1992	
A nép kamarája	8.943	0,12%	68.985	1,06%
Nemzetek kamarája	13.869	0,19%	71.123	1,10%
Cseh Nemzeti Tanács	43.632	0,61%	83.959	1,30%

Elgondolkoztató, hogy bár a sörpolitizálás nem volt képes betörni a „nagy” politikai pártok versenyébe, parlamenten kívüli pártként is két esztendő alatt odáig jutottak, hogy majdnem 84 ezer választópolgár mellettük tette le a voksát.

1992 elején elérték, hogy az U Kocoura („a kandúrhoz”) nevű ismert prágai kiskocsmá a sörpárt égisze alatt működjön. (A politikai pártok hivatalosan nem birtokolhattak üzleti vállalkozást, ezért a privatizáció során Bohuslav Penc, az SPP titkárának a nevére került, de mindenki tudta, hogy „pártszörözőként” működött.) Felmerült korábban a helyiségnek cukrászdaként való hasznosítása egy új tulajdonosnál, a cseh sörbarátok így komoly sikerként könyvelhették el az objektum megőrzését a cseh kocsmakultúra részeként.³² (Ma is akként működik egyébként.) A párt egyébként gyakran szerepelt a híradásokban. 1994-ben tiszteletbeli párttaggá nyilvánították Andrej Kozirev orosz külügyminisztert, mondván, a diplomata „azon emberek közé tartozik, akik számára világos, hogy az összes nemzetközi problémát meg lehetne oldani, ha a világ befolyásos emberei egy pohár sör mellett találkozónak”. Az erről szóló okiratot Dvořák pártelnök pár láda sör kíséretében juttatta el Oroszország prágai követségére.³³ 1995 elején közvetlenül Václav Havel köztársasági elnökhöz fordultak, hogy akadályozza meg a kis sörfőzdeket nehezebb helyzet elé állító új adótörvény életbe léptetését. „Elnök úr, ne engedje, hogy megfosszanak bennünket attól, amiben a legjobbak vagyunk a világon, a sörfajták sokféleségétől” – írták, arra is apellálva, hogy Havel nemcsak államfőként, hanem egykori sörfőzdei munkásként is tisztában van a kérdés jelentőségével.³⁴ A parlamenti küszöb magassága azonban végül is a cseh sörpárti aktivisták lelkesedését is lelohasztotta. 1993-ban a szociáldemokrata párttal működtek együtt, majd 1995 végén az SPP a Nemzeti Szociális Liberális Párt (LSNS) nevű formációval kötött társulási megállapodást.³⁵ 1997 októberében tartott kongresszusán az SPP úgy döntött, hogy nem politikai pártként, hanem társadalmi egyesületként (Sdružení Přátel Piva – Sörbarátok Egyesülete) folytatja tevékenységét.

30 Ld. pl.: „Javítja az állampolgárok közérzetét, ezzel párhuzamosan az állam bevételeit.” – *Nyerő párt.*

In: Tolna Megyei Népújság, 1990. február 19. 8. p. Ld. még: *Sörpárt alakult.* In: Új Szó, 1990. február 6. 2. p.; *A sör vagy a sörpárt pártján?* In: *Heves Megyei Népújság*, 1990. febr. 17. 3. p.

31 HAMBERGER Judit: *Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997. 117–123. pp.

32 *Sörbarátok a Kandúrnál.* In: *Népszava*, 1992. január 6. 2. p.; *Petőfi Népe*, 1992. január 7. 12. p.

33 In: *Népszava*, 1994. március 11. 9. p.; *Új Szó*, 1994. február 22. 2. p.

34 *Kopaszok, sörbarátok a kormányban.* In: *Nógrád Megyei Hírlap*, 1995. január 24. 8. p.

35 In: *Új Szó*, 1995. december 4. 2. p.

Céljai ugyanakkor nem változtak: a sörkultúra népszerűsítése, a márkavédelem, a kulturált sörfogyasztás társadalmi támogatottságának növelése stb.

A cseh és a lengyel példák ösztönző hatására döntött úgy néhány budapesti joghallgató egy egyetemi előadásuk helyett a Véndiak sörözőben üldögélve, hogy létrehozzák a magyarországi Sörpártot. A stílusosan a Kaltenberg sörözőben tartott bemutakozó sajtótájékoztatójukon hangsúlyozták, hogy nem az önmagáért való sörfogyasztás vezérelte a pártalapítást, hanem a sör kapcsán kialakult kulturális hagyományt tartják követendőnek, a „sörözés kedélyes légkörét” össze akarják hozni a politikával. Aggasztotta őket a rendszerváltást követően a politikából való kiábrándulás, a társadalom hatalom fölötti kontrolljának lazulása – ezért emelték ki, hogy a sörfogyasztás alapvetően nyugalmat, békességet sugároz. Eszmei alapon a zöld, illetve városvédő mozgalmakat érezték magukhoz a legközelebbinek. A pártot 1992. március 30-án vették nyilvántartásba, elnöke Imrédy Szabolcs, kampányfőnöke Ujjady Zsolt voltak.³⁶ A sajtókommentárok az új pártban a fiatalságot, a merészséget látták meg, valamint arra figyeltek fel, hogy a kulturált sörfogyasztás hangoztatásával az atomizálódott társadalom kisközösségekben való újjászervezését, a politikából való kiábrándulás megállítását célozták meg a sörpártiak.³⁷

A sörpárti fiatalok vonzó és tartalmas programot dolgoztak ki (toleráns politikai légkör a klasszikus sörkultúra mentén, társadalmi problémák ellensúlyozása, gazdaságélénkítés, privatizáció stb.), továbbá hangzatos és humoros szlogenekkel kampányoltak. Például: „Amiről mi beszélünk, világos!” „A sört csapolják, ne a pénztárcánkat!” „A sör habozzon, ne a politikusok szája!”³⁸ Kifejezetten szabadelvű pártként definiálták magukat (szerették volna megnyerni az ekkoriban a pártját elhagyó Fodor Gábort pártelnöknek, de ő – a sörpártiak sajnálkozására – az SZDSZ-hez csatlakozott), programpontjaik is ennek feleltek meg: privatizáció, keleti piacok visszaszerzése, jogi stabilitás, környezet- és városvédelem, organikus városfejlesztés.³⁹ Vagyis a sör számukra is inkább a kiinduló pontot, egy komplex politikai program szervező elemét jelentette, és folyton hangoztatták: „A Sörpárt nem az alkoholista pártja, arculatunkat a sör mögött meghúzódó tradicionális értékek, a fehér abrosz melletti békés politizálás határozza meg.” Egyértelműen a parlamentbe jutást jelölték meg célként, egyfajta gyűjtőpártként akartak funkcionálni, a pártelnök szavaival: „amolyan katalizátorféle a politikai élet résztvevői között”.⁴⁰

A párt aktívan politizált, fontosabb közéleti kérdésekben is hallatta a hangját. 1993 májusában például külön közleményben jelentették be csatlakozásukat a parlamenten kívüli pártok tiltakozó nyilatkozatához, melyben Boross Péter akkori belügyminiszter nyilatkozata ellen emeltek szót.⁴¹ A miniszter arról beszélt ugyanis, hogy az 1990-es

36 KRAJCSÁR : *Mitől legyünk toleránsak?* In: Magyar Nemzet, 1992. május 7. 5. p. A pártalakulásról az MTV *A Reggel* című műsora is beszámolt. Ld. még a Sörpártról: *Pártregiszter*. In: HVG, 1994. április. (Különszám.) 14–26. pp., 25. p.; *Imrédy Szabolcs miniszteri titkár, a Független Ifjúság (FKGP) új vezetője. Portré*. In: HVG, 2000. március 4. 130. p. (Horváth Zoltán – Lindner András riportja)

37 Sz. Cs.: *Sörivók*. In: Népszava, 1992. június 4. 16. p. Vagy ld. „Mivégre ítéljük el a Sörpártot, amelyik hisz a kocsmák közösségteremtő erejében, szeretne kellemesen élni?” TRENCSENYI Zoltán: *A demokrácia kötelező komolytalansága*. In: Reform, 1994. február 25. 8. p.

38 Utóbbi rögzült is a politikai közbeszédben, jó húsz évvel később is emlegetik, ld. pl. 3. sz. jegyz.

39 –TENCZER–: *Sörpárt*. In: Magyar Narancs, 1994. március 31. 12. p.

40 *Törpék az óriások árnyékában*. In: Magyar Nemzet, 1994. február 10. 19. p.

41 In: Országos Sajtószolgálat, 1993. május 5. Online: <http://os.mti.hu/hirek/16942/kozlemeny>.

választásokon a pártok parlamentbe jutási küszöbe 4% volt, ezt kívánták felemelni 5%-ra. (A törvénymódosítás meg is történt, 1994-től már legalább ennyi szavazatarányt kell felmutatni a parlamentbe igyekvő politikai pártoknak.) Szarkasztikus humorral, de nagyon is komoly üzenetet fogalmaztak meg: „A Sörpárt az 5 százalékos küszöböt legfeljebb a sör alkoholtartalmaként tudja elfogadni, és úgy véli, hogy a módosítás csupán a parlamenti pártok jelenlegi pozíciójának fenntartására szolgál, és nem teszi lehetővé az esélyegyenlőséget.” (A jogszabály-módosítás nyilvánvaló célja az volt, hogy a kisebb pártok esetleges bejutásával ne forgácsolódjék szét a törvényhozás összetétele.) Ezenkívül állást foglaltak az 1990-es évek elejének egyik legfontosabb belpolitikai viharával, az ún. „médiaháborúval” kapcsolatosan is. Mint közleményükben írták, a Sörpárt elnöksége aggasztónak ítélte a Magyar Rádióban és a Magyar Televízióban kialakult helyzetet, különös tekintettel a választások előtti időszakra, amelyben a pártatlan tájékoztatás melletti elkötelezettséget kiemelten hangsúlyozták.⁴² Az ekkor ellenzéki körökben általános megállapítást saját tevékenységükre irányító szövegekörnyezetbe ágyazták: „Bár a Sörpárt vezetői köztudottan igazán józan politikusok, véleményük szerint az elektronikus sajtó döntőnökeitől még inkább elvárható a józan gondolkodás. Ezért a Sörpárt az in integrum restitutiót, azaz az eredeti állapot helyreállítását tartja az egyedül üdvözítő megoldásnak. A Sörpárt véleménye egy mondatban összefoglalva: a sör szent, a vélemény szabad.” Egy sajtókommentár szellemeskedve jegyezte meg, hogy az ingerült belpolitikai légkörben a közszolgálati médiával kapcsolatos indulatos nyilatkozatok közepette csak a sörpártiak szavai tükröznek higgadtságot.⁴³

A kezdeti 400 tagról 1994 elejére mintegy 600 tagúra gyarapodott szervezet 11 megyében építette ki hálózatát. A sörpártiak felfigyeltek arra, hogy a politika újjászervezését alulról, egymást személyesen ismerő emberek hálózataként kell kezdeni. Ezeket ők „sörköröknek”, kampányrendezvényeiket pedig „sörpárti sörpartyknak” nevezték el. A párt vezetői felkeresték a közép-európai testvérpártokat tapasztalatszerzés céljából, jártak Prágában is, távlati terveik között a sörpártok nemzetközi hálózata, egyfajta „Sör Internacionálé” is szerepelt.

A nagyszabású terveknek azonban a pénztelenség és a párt alapvetően inkább mozgalmi (és nem professzionális párt) jellege véget vetett. A Sörpárt elvei közé tartozott, hogy nem szed tagdíjat, a nagy sörgyárak pedig legfeljebb a rendezvényeiket támogatták, persze elsősorban néhány hordó sörrel. Utólag úgy nyilatkoztak, hogy ha még komolyabban veszik a kampányt, és sikerül stabil anyagi bázisra építkezniük, sokkal többre lehettek volna hivatottak. A nagy pártok emésztő versengésében ilyen körülmények között azonban a Sörpárt még a jelöltállításához szükséges 750 ajánlószerződést sem tudta összegyűjteni egyetlen körzetben sem, így az 1994. évi választásokon nem indulhatott, nem sokkal később fel is oszlott.

Érdemes-e sör és politika kapcsolatáról valamiféle összegzésben gondolkodni? Azt alighanem megállapíthatjuk, hogy a fent megidézett kelet-európai sörpártok a rendszerváltás utáni politika világának sajátos képződményei voltak. („A kilencvenes évek elején kísértet

42 In: Országos Sajtószolgálat, 1993. november 1. Online: http://os.mti.hu/hirek/17840/a_sorpart_kozlemenye.

43 *Fiúk, csak józanul!* In: Pest Megyei Hírlap, 1993. november 3. 3. p.

járta be Kelet-Európát: a sörpolitizálás szelleme.”⁴⁴) Alapítóik így élték meg a pártállam összeomlása utáni szabadságot, a sörözésben vélték megtalálni a közéleti mondanivaló kiindulópontját.⁴⁵ Bár – mint láttuk – nemcsak azzal foglalkoztak, hogy milyen legyen a sör habja, a korsó úrmérete stb., hanem nagyon is komoly gazdaság- és társadalompolitikai elképzeléseik voltak, a rendszerváltáskor létrejött pártrendszer kereteit nem tudták komolyabban feszegetni, a „nagy” pártok versenyében nem nagyon szólhattak bele. Elsősorban a pénztelenséggel és a parlamentbe jutás 5%-os küszöbével küzdöttek, de azzal is, hogy nem tudtak a nagy politikai táborok megosztó-elszívó hatásával megbirkózni. (Jellemző, hogy a sörpártok feloszlása után egyes politikusaik jobb-, mások baloldali formációkban folytatták politikai karrierjüket.)

De történetük újraolvasása arról is meggyőzhet bennünket, hogy a sör nem csak egy ital, jóval több annál. A hozzá kapcsolódó társadalmi attitűdök, viselkedésminták közösségsszervező erővel rendelkeznek, akár még politikai pártprogram kialakítását is elősegíthetik. A sörpártok nem egyszerűen proteszt-pártok voltak, jóllehet, szerveződésüket az általános kritikai attitűd, a humoros kampányolás lehetősége elősegítette. Ezek a sörpártok többnyire nem viccpártok voltak, a sörpolitikusok célja nem csak a botránykeltés és a polgárpukkasztás. Legfeljebb az volt vicces, hogy túl komolyan vették magukat és politikai lehetőségeiket. De ezzel a '90-es évek elején aligha voltak egyedül ...

Sörpártjaink ma nincsenek (döntse el mindenki maga, hogy szükség van-e rájuk), viszont söreink vannak. Segítségükkel ugyanazt a hagyományt ápolhatjuk, amit a letűnt sörpártok felkarolni óhajtottak: egy-egy korsó mellett társaságok, közösségek formálódnak az egyénekből. E társaságok sok mindenről szoktak beszélgetni, igen, a politika légkörének és minőségének megjavításáról is.

44 Ld. 2. sz. jegyz.

45 Ld. pl. egy egykorú kommentár szavaival: „Nagy siker ez pártállamtól búcsúzónak, a döntési szférák elidegenedését feloldó korunkban, a következő évezred küszöbén. Olyan siker, amely újabb mandátumok megszerzésével biztat, és a hosszú ideológiai böjt után tökéletesen érthető. Maga az erő következők magának a sörnek a természetéből.” BÓKA Róbert: *Sörpárti vagyok*. In: Új Dunántúli Napló, 1992. március 4. 3. p.

SGHÄTZ J.
NAGY SÖRCSARNOKA

ZUGLO
megnyitva!

Három kuglizó-Nagy tánczterem

Kitünő jó konyha és borok, legjobb kőbányai sör,
jutányos árak jó kiszolgálás mellett.

